

Tampereen yliopisto

**Spatiaalinen maailmankuva ja kansallinen identiteetti
suomalaisissa maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja
kotitalouden oppikirjoissa**

Eeva Rinne

Aluetieteen Pro gradu -tutkielma

Syyskuu 2011

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johtamiskorkeakoulu

RINNE, EEVA: Spatiaalinen maailmankuva ja kansallinen identiteetti suomalaisissa maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja kotitalouden oppikirjoissa.

Pro gradu -tutkielma 112 s.

Aluetiede

Syyskuu 2011

Tämän pro gradu -tutkielman tutkimuskohteena on suomalaisen yläasteen maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja kotitalouden oppikirjojen välittämä spatiaalinen maailmankuva ja kansallinen identiteetti. Analysoin kehysanalyysin avulla oppikirjojen tarjoamia tilallisuuden hahmottamisen malleja sekä tutkin, minkälaista suomalaisuutta niissä halutaan rakentaa. Keskityn erityisesti tarjottujen maailmankuvien ja identiteetin poliittisuuteen ja valtarakenteisiin.

Oppikirjoista hahmottuu viisi tilallisuuden skaaloihin ja luonto–kulttuuri-dikotomiaan perustuvaa tulkintakehystä. Kansallisvaltiokehys käsittelee tilaa territoriaalisuuden ja rajojen kautta. Paikallisuus ja siihen liittyvät toimintatavat muodostavat oman kehyksensä, kun taas integraatiokehys keskittyy erityisesti Euroopan unioniin ja globalisaation tuomiin haasteisiin. Luontokehys pohjautuu luontoon materiaalisena arvona, ja kulttuurikehyksen näkökulmina ovat monikulttuurisuus, erilaiset kulttuuripiirit, vähemmistöt ja alkuperäisasukkaat. Nämä kehykset ovat keskenään kilpailevia, rinnasteisia ja alisteisia, mutta kansallisvaltiokehys on selvästi dominoivin.

Erottelen oppikirjoista myös kehyksiin liittyviä vahvoja diskursseja. Nämä viisi ajattelumallia ovat läntiseen valtapoliitikkaan liittyvä oksidentaalin diskurssi, kulttuurista yhteisyyttä luova eurooppalainen identiteettidiskurssi sekä ihmisiä ja ”rotuja” arvottavat orientalismin, ulkomaalaistamisen ja rodullistamisen diskurssit. Oppikirjojen välittämään maailmankuvaan liittyy vahva toiseutta luova eriarvoistava mekanismi. Tämä on huolestuttava ilmiö, joka liittyy rasistiseen puhuntaan. Suomalaista identiteettiä luodaan oppikirjoissa erityisesti muinaisella yhteisyydellä ja luontoarvoilla. Tämä identiteetti perustuu pitkälti jaettuun etnisyyteen eikä ole kovin avoin monikulttuurisuudelle ja maailman muutoksille.

Avainkäsitteet: maailmankuva, tila, identiteetti, territoriaalisuus, kansalaisuus, monikulttuurisuus.

Sisällys

1. JOHDANTO	1
2. TUTKIMUSASETELMA	2
3. VIITEKEHYKSEN AVAINKÄSITTEISTÖÄ	4
3.1. KOULULAITOS NUORTEN SOSIAALISTAJANA	4
3.2. TILAN KÄSITTEITÄ	5
3.3. KARTAT TILALLISUUDEN KUVANTAJINA JA MÄÄRITTÄJINÄ	7
4. AINEISTOT JA MENETELMÄT	8
4.1. TUTKIMUKSEN AINEISTO	8
4.2. KEHYSANALYYTTINEN LÄHESTYMISTAPA	9
4.2.1. <i>Kehyksiä arvottavat diskurssit</i>	10
4.2.2. <i>Kehysanalyysin toteuttaminen käytännössä</i>	10
4.2.3. <i>Määrällinen analyysi kehysten arvioijana</i>	12
5. TERRITORIAALISUUS TULKINNALLISENA VÄLINEENÄ	13
5.1. AIHEPIIRIÄ KÄSITTELEVÄ MUU TUTKIMUS	13
5.2. KANSALLISVALTIOT TILAN MUODOSTAJINA	15
5.3. NATIONALISMI KANSAKUNTIEN JA KANSALLISTEN IDENTITEETTIEIDEN RAKENTAJANA	18
5.4. KANSAT, KANSALLISUUDET JA IDENTITEETIT	21
5.4.1. <i>Alueelliset ja kansalliset identiteetit</i>	21
5.4.2. <i>Monikulttuurisuus haastaa kansallisvaltiot</i>	23
5.4.3. <i>Kansallisen identiteetin ja kansallisuuden haasteet</i>	23
5.5. EUROOPAN YHDENTYMISKEHITYS	25
5.5.1. <i>Rajattu Eurooppa</i>	25
5.5.2. <i>Euroopan tulevaisuuden näkymiä</i>	27
6. OPETUSSUUNNITELMA SUUNNANNÄYTTÄJÄNÄ	28
6.1. MAANTIEDON OPETUKSEN TAVOITTEET	29
6.2. HISTORIAN OPETUKSEN TAVOITTEET	30
6.3. YHTEISKUNTAOPIN OPETUKSEN TAVOITTEET	31
6.4. KOTITALOUDEN OPETUKSEN TAVOITTEET	31
7. DISKURSSIT	32
7.1. OKSIDENTAALINEN DISKURSSI.....	33
7.2. EUROOPPALAINEN IDENTITEETTIDISKURSSI.....	34
7.3. ORIENTALISMIN, ULKOMAALAISTAMISEN JA RODULLISTAMISEN DISKURSSIT	34
7.4. VASTAKARVAAN LUENTA JA POSITIIVINEN ORIENTALISMI	36
8. SPATIAALISTA MAAILMANKUVAA HEIJASTAVAT KEHYKSET	36

8.1. KANSALLISVALTIOKEHYS	37
8.1.1. Kansat ja niiden myyttisyys	39
8.1.2. Kansanluonne-stereotypiat	41
8.1.3. Juurettomat kansat	43
8.2. KANSALLISVALTIOKEHYKSEN OKSIDENTAALINEN DISKURSSI	44
8.2.1. Maailman hahmottaminen	44
8.2.2. Eriarvoistetut valtiot	46
8.2.3. Itä-länsi-dikotomia	47
8.3. PAIKALLISUUSKEHYS	48
8.3.1. Paikallisuus maakuntakulttuureina	49
8.3.2. Valtiollinen paikallisuus	51
8.3.3. Paikallisuus läheisyytenä	52
8.4. INTEGRAATIOKEHYS	53
8.4.1. Euroopan taloudellispoliittinen integraatio	53
8.4.2. ”Yhteinen maailmamme”	54
8.5. INTEGRAATIOKEHYKSEN EUROOPPALAINEN IDENTITEETTIDISKURSSI	55
8.5. LUONTOKEHYS	58
8.5.1. Luonto itseisarvona	59
8.5.2. Luonto geopoliittisesti	60
8.5.3. Luonto luonnonvaroina	61
8.5.4. Luonto uhkana	62
8.6. KULTTUURIKEHYS	63
8.6.1. Euroopan kulttuurinen kirjo	64
8.6.2. Monikulttuurisuus	66
8.6.3. ”Kolmas maailma”	68
8.6.4. Islamilainen maailma	70
8.6.5. Alkuperäiskulttuurit	72
9. HEGEMONISET KEHYKSET OPPIKIRJOJEN KUVASTON KERTOMANA	73
10. SUOMI IDENTITEETTIPEILISSÄ	76
10.1. MYYTTINEN LUONTO	77
10.2. IKIAIKAINEN JA YHTENÄINEN SUOMEN KANSA	78
10.3. HISTORIAALLINEN SUOMI	80
10.4. SUOMI SUPERVALTANA – SUOMALAISUUDEN IHANNOINTI	83
10.5. SUOMEN MAANTIETEELLINEN ASEMA	84
10.6. MONIKULTTUURINEN SUOMI	86
10.7. SUOMALAISUUS RUOAN KAUTTA	88
11. PÄÄTELMÄT	90
LÄHTEET	96

AINEISTOLÄHTEET	104
LIITE 1.....	107
KUVA-ANALYYSIN TULOKSET	107

1. Johdanto

Maailma on murroksessa. Ihmisten ja alueiden riippuvuus toisistaan on kasvanut entisestään lisääntyneiden muuttovirtojen, ympäristö- ja ihmisoikeusongelmien ja esimerkiksi Euroopan taloudellisen yhdentymisen myötä. Internet yhdistää ihmisiä ja on saanut aikaan ennennäkemättömän informaatiotulvan. Maailma on aina ollut globaali, mutta nyt muutosnopeus on kasvanut ja tihentynyt. Paikalliset, kansalliset ja globaalit tasot ja toimijat limittyvät ja kerrostuvat. Miten hahmotamme tämän entistä kompleksisemmän maailman? Mihin alueelliseen yhteisöön identifioidumme?

Se, miten hahmotamme maailman spatiaalisuuden, määrittää suhtautumistamme koko maailmaan ja sen tapahtumiin. Maailmankuvamme kertoo siitä, miten ajattelemme, toimimme ja suhtaudumme asioihin. Maailmankuvat sisältävät siis paljon valtaa ja merkitysrakenteita. Erilaiset instituutiot ja vertaisryhmät rakentavat ja muokkaavat näitä käsityksiämme maailmasta. Erityisen vahva maailmankuvien muodostaja Suomessa on koululaitos. Jokainen suomalainen nuori opiskelee peruskoulussa yhdeksän vuotta imien itseensä suuren määrän tietoa. Tämä tarjottu tieto on kuitenkin aina institutionaalisen valinnan tulos ja kertoo siitä, mitä suomalaisten nuorten halutaan tietävän maailmasta. Lisäksi tieto itsessään ei ole objektiivista, vaan sisältää runsaasti erilaisia diskursseja, jotka arvottavat ja määrittävät tiedon luonteen. Tutkimalla koululaitoksen välittämiä käsityksiä maailmasta voidaan selvittää, minkälainen on yhteiskunnallisesti hyväksytty maailmankuva. Koska tämä maailmankuva pyritään välittämään käytännössä katsoen jokaiselle suomalaiselle lapselle ja nuorelle, on erityisen tärkeää hahmottaa siihen liittyviä merkitysrakenteita ja itsestään selvinä pidettyjä, mutta sisällöltään poliittisia, ajatusmalleja eli diskursseja.

Maailmankuviin liittyvät läheisesti myös kollektiiviset identiteetit. Koululaitoksen yhtenä tehtävänä on luoda ja levittää suomalaista kansallista identiteettiä. Se, millaisiin aineksiin tämä suomalainen identiteetti kiinnittyy, vaikuttaa suhtautumistapaamme sekä itseämme että muita kohtaan. Perinteisesti kansallinen identiteetti on perustunut koettuun etniseen yhteisyyteen ja jaettuun menneisyyteen, mutta muuttovirtojen kasvaessa ja kansallisvaltioiden monikulttuuristuessa

entisestään, on tämä identiteettimuoto auttamattomasti vanhentunut. Koululaitoksen levittämä kansallinen identiteetti vaikuttaa siihen, millaiseksi suomalaisuus koetaan ja hyväksytäänkö monikulttuuritaustaiset lapset ja nuoret osaksi Suomen kansaa. Koululaitoksella onkin valta luoda poissulkemisen tai solidaarisuuden identiteettipolitiikkaa. Kansallinen identiteetti voi kiinnittyä myös erilaisiin spatiaalisiin skaaloihin: olemmeko enemmän suomalaisia, eurooppalaisia vai maailmankansalaisia?

Olen kiinnostunut tilallisista maailmankuvista ja alueellisista identiteeteistä, koska haluan selvittää spatiaalisuuteen liittyviä poliittisia ilmentymiä. Tämä tutkielma on siis geopoliittinen. Doreen Massey (2008) määrittelee geopolitiikan kansainvälisen politiikan maantieteellisiksi lähtökohdiksi. Geopolitiikka tarkastelee sitä, miten maantiede vaikuttaa politiikkaan ja miten politiikka vaikuttaa maantieteeseen ja erityisesti sen representaatioihin (Harle & Moisio 2003, 8—9). Oppikirjojen tarjoama tieto on institutionalisoitua tietoa, ja se sisältää vahvan poliittisen viestin siitä, millaisena nuorten halutaan maailman näkevän. Tiedon ja maailmankuvien institutionaaliseen tuottamiseen liittyy aina valtasuhteita ja merkitysrakenteita, jotka tukevat poliittisten ja hallinnollisten instituutioiden pyrkimyksiä (Häkli 1995, 199).

Toisaalta tutkimus, tämä opinnäytetyö mukaan lukien, on aktiivinen tekijä erilaisten tilallisten diskurssien rakentumisessa. Tiede on maailman kuvaajana osallistunut yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin kietoutuvien keskeisten maailmankuvien tuottamiseen ja uusintamiseen. Käsitukset ajan ja tilan olemuksesta muuttuvat jatkuvasti taloudellisten ja poliittisten prosessien muokatessa yhteiskuntaa. Onkin entistä tärkeämpää perustella, miksi kuvaamme maailmaa niin kuin kuvaamme. Mitä valtasuhteita tietoon sisältyy – kenen asialla olemme? (Häkli 1995, 198—204.) Tieteellinen tutkimus pyrkii myös luomaan uusia ajattelutapoja ja uudistamaan totunnaisia ajattelumalleja (Harle & Moisio 2003, 15).

2. Tutkimusasetelma

Tämän pro gradu -tutkielman tavoitteena on selvittää, **minkälaista spatiaalista maailmankuvaa Suomen koululaitos tarjoaa nuorille** ja minkälaisia tilallisuuden hahmottamisen tapoja oppikirjoissa esiintyy. Koska tarjotut maailmankuvat limittyvät vahvasti alueellisiin identiteetteihin, haluan myös selvittää, **minkälaista kansallista identiteettiä nuorille tarjotaan koululaitoksen välityksellä eli minkälaista kansallisuutta suomalaisuudesta halutaan rakentaa**. Kansallista

identiteettiä tutkiessani kiinnitän erityistä huomiota siihen, perustuuko kansallisuus ikiaikaiseksi katsottuun etniseen yhteyteen vai kompleksisia identiteettimuotoja sallivaan kansalaisuuteen. Samalla tarkastelen spatiaalisten maailmankuvien mittakaavaa – kuinka paikallisiin tai globaaleihin aineksiin tämän identiteetin halutaan kiinnittyvän.

Tutkimuksessa analysoin peruskoulun ylimpien luokka-asteiden eli yläkoulun oppikirjoja kehysanalyysin avulla keskittymällä tilaa hahmottaviin ja arvottaviin kielikuviin. Yhteiskunnallisessa keskustelussa tilasta kerrotaan usein kansallisvaltioiden kautta. Haluan selvittää, miten tämä territoriaalisuus näkyy oppikirjoissa ja esitetäänkö niissä myös erilaisia skaaloja tai tapoja tilallisen maailman hahmottamiseen. Tarkasteltaviksi oppiaineiksi olen valinnut maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja kotitalouden. Valitsin tarkasteltavat oppiaineet niin, että ne liittyvät mahdollisimman tiivisti tutkimuskysymyksiin. Maantieto tarjoaa tilan tieteenä laajimman katsontakannan spatiaalisiin maailmankuviin, ja historia on pitkälti valtioiden historiaa eli kansallisten identiteettien rakentamista. Historiankirjoilla on myös systemaattinen valta kertoa menneistä (Paasi 1996, 70). Yhteiskuntaoppi kertoo luonnollisesti Suomen yhteiskunnan rakenteesta ja toimintamalleista sekä kansallisen identiteetin kiinnekohdista. Kotitalouden valitsin sen käytännöllisyyden vuoksi – maailmankuvia ja identiteettejä rakennetaan kotitalouden avulla huomaamattomammin ja käytännönläheisemmin, jolloin ne ehkä omaksutaan herkemmin. Opetuksessa esitetyt kansalliset stereotyytit ja kansallisuuksien rakentaminen muokkaavat oppilaiden sosio-spatiaalista tajuntaa ja luovat näin vahvoja mielikuvia ulkomaalaisista ihmisistä ja kulttuureista toimien maailmankuvien rakenteina (Paasi 1996, 70).

Koulujen opetusohjelmat sisältävät tietoa siitä maailmankuvasta, jota yhteiskunnassamme pidetään totena ja suotavana ja jota koulutuksen avulla pyritään nuorille välittämään (Rauste-von Wright, 2). Esittelen Opetussuunnitelma suunnannäyttäjänä -kappaleessa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) sisältämiä vaatimuksia analysoitujen oppiaineiden opetussisältöihin, jotta lukija saa käsityksen tämän institutionalisoidun tiedon luonteesta. Opettajilla on kuitenkin työssään opetusmenetelmällinen vapaus, joten oppimistilanteet voivat olla hyvinkin erilaisia (Virta 2000, 76). Tämän vuoksi olen valinnut aineistokseni juuri oppikirjat enkä oppimistilanteiden seuraamista. Oppikirjat tiivistävät institutionalisoidun tiedon ja sisältävät sen materiaalin, minkä nimenomaan oppilaat näkevät, riippumatta opettajien henkilökohtaisista valinnoista tai vaikkapa poissaolopäivistä. Keskityn tutkimaan sosialisatioprosessia nimenomaan sosiaalistamisen, en sosiaalistumisen, kautta.

3. Viitekehyksen avainkäsitteistöä

Tämän pro gradu -tutkielman avainkäsitteitä ovat maailmankuva ja tila. Tutkielmassa käsittelen maailmankuvia koululaitoksen välittämän sosialisatioprosessin kautta. Tarjoamalla oppilaille tietynlaista spatiaalista maailmankuvaa koululaitos pyrkii määrittelemään nuorten suhtautumista maailmaan ja luomaan kollektiivisia identiteettejä. Tilallinen maailmankuvamme peilautuukin pitkälti sosialisatioprosesseissa saamaamme institutionalisoitua tietoon. Tila muodostuu siis käytännöissä ja puhetavoissa (Paasi 1996, 67).

Käsittelen tilaa aluksi sen peruskäsitteistön kautta sekä kerron kartoista tilallisuuden kuvantajina. Tilallisuuden hahmottaminen linkittyy vahvasti territoriaalisuuteen, ja olenkin koonnut territoriaalisen tilan käsitteet omaksi kokonaisuudekseen. Nämä tilakäsitykset liittyvät erityisesti kansallisvaltio-ajatteluun, joka määrittää pitkälti tilallista hahmotuskykyämme. Tässä yhteydessä avaam myös identiteetti-käsitettä tilaan kiinnittymisen tapana.

3.1. Koululaitos nuorten sosiaalistajana

Suomessa koululaitos on hyvin vahva nuoria sosiaalistava instituutio, joka välittää myös spatiaalisia maailmankuvia ja kansallista identiteettiä. Koululaitos vaikuttaa oppivelvollisuuden myötä jokaisen suomalaisen nuoren elämään. Sen tarjoamalle maailmankuvalle on opetussuunnitelmissa määritelty tietyt puitteet, joten tämä tarjottu maailmankuva on hyvin yhtenäinen. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet ja sitä mukailevat oppikirjat kertovat siitä maailmankuvasta, jota yhteiskunnassamme pidetään suotavana. Koululaitos siis määrittelee, minkälaisiin arvoihin maailmankuviamme tulisi perustua. Koulun tarjoaman opetuksen sisältöä kyseenalaistetaan harvoin sen institutionalisoidun aseman vuoksi. Samassa yhteiskunnassa ja kulttuuripiirissä kasvaneiden ihmisten maailmankuvilla on luonnollisesti jo yhteisen historian myötä monia samankaltaisia piirteitä, joita koululaitos yleensä tietoisesti vahvistaa. (Rauste-von Wright 1986, 2—46.) Toisaalta Sakari Suutarinen (2000b, 35—43) kritisoi yhteiskunnallisen opetuksen jäävän Suomessa kansainvälisesti verrattuna vähälle huomiolle. Suutarisen mukaan suomalaisten etnisyyteen perustuva kansallinen yhteenkuuluvuuden tunne on yhteiskunnallisten päättäjien mielestä niin vahva, ettei kansallisen identiteetin opetukseen ohjata taloudellisia resursseja, vaikka siihen olisi selkeä tarve.

Maijaliisa Rauste-Von Wright (1986) katsoo yksilön maailmankuvan heijastavan sosialisatioprosessin ”tuotosta” eli sitä, mikä on sisäistynyt yksilön ja ympäristön välisessä vuorovaikutusprosessissa. Yksilön maailmankuva, eli todellisuuden sisäinen representaatio, rakentuu hänen kehityksensä kuluessa jatkuvassa prosessissa. Ihmisen maailmankuva kertoo, mihin hän uskoo ja mitä pitää totena tai todellisena. Ihminen orientoi toimintaansa maailmankuvansa pohjalta. Maailmankuva siis säätelee tapaa, jolla ihminen tulkitsee ympäröivästä todellisuudesta ja itsestään saamaansa tietoa. (Rauste-von Wrigh 1986, 1—28.) Ihmiset eivät ole passiivisia sosialisatiion vastaanottajia, vaan he neuvottelevat jatkuvasti itsensä ja sosialisatioprosessin kanssa (Paasi 1996, 58).

Koulun sosiaalistamispyrkimykset liittyvät sen tavoitteeseen tuottaa lapsista kansalaisia suomalaiseen yhteiskuntaan (Kallio 2005, 87). Koulutukseen liittykin ristiriita: koulun tulisi toisaalta sosiaalistaa yhteiskunnan arvoihin, normeihin ja velvollisuuksiin, toisaalta kasvattaa autonomisia ajattelevia yksilöitä (Lahelma 1999, 81—82). Sosialisatioprosessin lähtökohtana onkin aktiivisesti sosiaalistuva yksilö. Koululaitos on vain yksi nuoria sosiaalistava instituutio, joten todellisuudessa nuorten maailmankuviin ja identiteetteihin pyrkivät vaikuttamaan myös esimerkiksi (sosiaalinen) media, perhe ja nuorten omat vertaisryhmät. Koulun tarjoamaa maailmankuvaa ei siis voi hierarkisoida nuorten muiden maailmankuvien kanssa. Näin nuorten spatiaalinen maailmankuva ja identiteetti ovat monelta taholta tarjotun tiedon ja kokemuksen summa. Koulussa maailma on myös jaettu erillisiin oppiaineisiin. Niiden integraatio yhtenäiseksi maailmankuvaksi jää oppilaan kognitiivisen toiminnan varaan. Oppilaalle voikin syntyä samasta asiasta kaksi rinnakkaista käsitysjärjestelmää: yksi koulua ja yksi koulun ulkopuolista maailmaa varten. (Rauste-von Wrigh 1986, 21—22.)

Lähestyn maailmankuvia niiden spatiaalisuuden kautta. Maailmankuvat hahmottuvat esimerkiksi tilan teorioiden ja määrittäjien sekä yhteiskunnallisten kehityssuuntien kautta. Olen erityisen kiinnostunut siitä, kuinka territoriaalisia ja poliittisia nämä maailmankuvat ovat.

3.2. Tilan käsitteitä

Maantieteen kattokäsite tila pohjautuu luonnon ja kulttuurin ilmiöiden maantieteellisyyteen (Häkli 2004, 50—52). Tila jää kuitenkin niin arkisessa ajattelussa kuin tutkimuksessakin herkästi taustalle.

Tila nähdään tällöin vain sosiaalisen muutoksen taustakulissina tai sosiaalisten prosessien ja kulttuurien ”säiliönä” (Agnew 1997, 258). Tilalla on kuitenkin samanaikaisesti sekä sosiaalinen että materiaallinen ulottuvuus, jotka sisältävät ihmisille erilaisia tärkeitä henkilökohtaisia kiinnekohtia (Kymäläinen 2009, 91—100).

Jokainen ihminen on sidoksissa tilaan monella tapaa ja monella tasolla. Spatiaalisen sidoksen lähtökohtana on, että ihminen sijaitsee aina jossakin maapallon pinnalla. Tämä sijainti puolestaan määrittää ihmiselle tärkeiden toimintojen merkitystä ja saavutettavuutta aina omasta elinympäristöstä globaalille tasolle saakka. (Paasi 1984, 1.) Tilan eri tasot ovat siis riippuvaisia toisistaan – esimerkiksi paikallisuus on myös globaali ilmiö. Tila voidaan ymmärtää absoluuttisena eli sijaintina, etäisyytenä, aluekehikkona tai suhteellisena eli ihmistoimintojen organisoitumisen kannalta. Tila on esimerkiksi koordinaatteja, kilometrejä, hallinnollisia alueita tai vaikkapa sosiaalisia suhteita. (Häkli 2004, 50—52.) Tilan skaalaisuus on yksi tämän tutkimuksen lähtökohdista ja ulottuvuuksista.

Humanistinen maantiede selittää tilan perinteisesti abstraktina ja neutraalina geometrisena ympäristönä, josta syntyy paikka ihmisten sille antamien henkilökohtaisten merkitysten kautta (Saarikangas 2006, 134—135). Tila sisältää paikallisuuden, sijainnin ja paikantunteen (Agnew 1997, 283). Relationaalisesti ymmärrettynä tilan katsotaan syntyvän sosiaalisissa suhteissa. Näin tilakäsitys on riippuvainen yhteiskunnallisista, kulttuurisista ja sosiaalisista konteksteista. (Kymäläinen 2009, 91—100.) Tilan merkityksen kokeminen kietoutuu sekä henkilökohtaisiin että jaettuihin kulttuurisiin tasoihin. Ihmiset muokkaavat tilaa, mutta myös tila muokkaa ihmisiä – on kyse minän ja maailman välisestä suhteesta. (Saarikangas 2006, 125—128.)

Maailman rajautumista territorioihin pidetään usein itsestään selvänä ajattelun ja tutkimuksen lähtökohtana. Tila nähdäänkin usein kansallisena (Agnew 1997, 251—252). Maailma ei kuitenkaan jakaudu luonnollisesti valtioiden rajaamiin alueisiin, vaan kansallisvaltiot ovat historiallisessa jatkumossa varsin uusi maailman hahmottamisen tapa. Tilallinen maailma on paljon muutakin kuin kansallisvaltioista koottu palapeli. Kansallisvaltiot ovat kuitenkin vakiinnuttaneet asemansa poliittisina ja juridisina kokonaisuuksina, vaikka globalisaatio on ainakin osittain haastanut tämän käytännön. Erityisesti globalisaation uusi vaihe maailmanlaajuisine kommunikaatioverkkoineen on johtanut ajan ja tilan tihentymiseen sekä maailmanlaajuiseen muuttoliikkeeseen. Tämä on vaikuttanut käsitykseen vakiintuneista ja erityisluontoisista paikoista. (Massey 2003, 51—54.) Yksi

uusi hahmottamisen tapa on, että perinteinen paikkojen muodostama tila on muuttumassa virtojen tilaksi (Paasi 1998, 241).

3.3. Kartat tilallisuuden kuvantajina ja määrittäjinä

Monet sosiaaliset, kulttuuriset, taloudelliset ja poliittisesti ilmiöt visualisoidaan karttojen avulla (Häkli 2008, 5), joten kartat toimivat yleisesti tilallisuuden kuvantajina. Perinteisesti kartoilla uusinnetaan, luodaan ja kerrotaan kansallisvaltioiden tarinaa. Doreen Massey (2008) korostaa karttojen perustuvan aina tietynlaiseen ajattelutapaan ja tulkintaan kuvaamastaan alueesta. Kartat sisältävät paljon valtaa, sillä ne perustuvat piirtämispaikalla vallitsevaan maailmankuvaan. Tietynlaiset karttoihin piirretyt tulkinnat muokkaavat tapaamme ymmärtää maailmaa sekä toisiamme ja vahvistavat tiettyjä käsityksiä kuvatuista alueista. Kartat sisältävät paljon itsestään selvinä pidettyjä, mutta sisällöltään poliittisia, diskursseja. (Massey 2008, 80—81.) Onhan tila itsessäänkin aktiivinen merkitysten tuottaja ja arkipäivän jäsentäjä, jota ei tule lähestyä pelkästään objektina (Saarikangas 2006, 125—128). Sekä tila että kartat ovat sosiaalisesti tuotettuja.

Kartoilla on ollut suuri merkitys tilan hallinnan ja yhtenäisten kokonaisuuksien muodostamisen kannalta. Kartat ovat alun perin palvelleet armeijoiden ja sodan, veronkeräyksen sekä talouden tarkoituksia. Niiden avulla valtakunnat saatiin paperille ja analysoitaviksi, joten kartat ovat olleet apuna kansallisuuksien rakentamisessa sekä luoneet territoriaalista eroa; kartat standardisoivat territoriaalisen ajattelutavan. Kartat ovat näin sekä institutionalisoitumisen syy että seuraus. Myös abstraktin tilakäsityksen synty ja kartoittaminen liittyvät yhteen. Kartoissa konkreettiset visualisoidut ilmiöt alistuvat ihmismielen tutkittavaksi ja hallittavaksi. Näin ”kaukaisia paikkojakin” on mahdollista siirtää tarkastelun kohteeksi. (Häkli 1995, 201—202, Häkli 2002, 76—80, Häkli 2008, 11—12.)

Nykyisin erilaiset karttatietojärjestelmät ovat tuoneet karttojen sovellusmahdollisuudet yksityiseen käyttöön. Silti viralliset kartat ovat hyvin säännöstelltyjä, joten yksittäisillä ihmisillä ei ole juurikaan vaikutusta lopputulokseen (Häkli 1995, 201). Koska kartat ovat kuitenkin pieniä – usein paperille mahtuvia – kuvia, täytyy piirtäjän suorittaa useita valintaprosesseja päättäessään, mitä haluaa kartalla kuvata. Tasolle piirrettynä kartat eivät noudata alueiden oikeita mittasuhteita tai muotoja. Silti karttaa pidetään maantieteellisimpänä tapana kuvata maailmaa eikä sen kytkeytymistä valtaan

usein oteta huomioon. (Massey 2008, 90—108.) Analyysissäni pyrin huomioimaan näitä kartoilla kerrottuja viestejä ja maailmankuviin liittyviä valtakursseja.

4. Aineistot ja menetelmät

4.1. Tutkimuksen aineisto

Tutkimuksen aineistona ovat yläkoulun eli peruskoulun ylempien luokka-asteiden maantiedon, historian, yhteiskuntaopin ja kotitalouden oppikirjat. Aineisto koostuu kyseisten oppiaineiden tunnetuimmista oppikirjasarjoista. Tunnettavuus perustuu sekä Google-hakuihin että oppikirjojen julkaisijoiden nimekkyyteen (WSOY-konserni, Tammi ja Otava). On kuitenkin huomioitava, että saman kustantajan eri oppikirjasarjoilla on usein samoja tekijöitä eli oppikirjat saattavat muistuttaa toisiaan huomattavasti kustantajakohtaisesti.

Analysoidut oppikirjat on julkaistu aikavälillä 1999–2010, eli painokset ovat varsin uusia. Kouluissa käytetyt oppikirjat uusitaan kuitenkin kustannussyistä suhteellisen harvoin. Kovin moni oppilas ei ole vielä päässyt lukemaan vasta edellisenä vuonna julkaistua oppikirjaa, vaan vuoden 2010 julkaisu voi tulla käyttöön vasta vuosien päästä. Siksi analyysini on osittain tulevaisuuteen suuntaavaa eikä välttämättä kata täydellisesti tällä hetkellä opetettua spatiaalista maailmankuvaa. Uudet oppikirjat kuitenkin kertovat tämän hetkisestä institutionalisoidusta maailmankuvasta. Analyysini ei myöskään vanhene kovin nopeasti, sillä kyseisiä oppikirjoja käytetään varmasti vielä vuosienkin päästä. Oppikirjoissa muutokset näkyvät hitaasti.

Analyysini perustuu neljään maantiedon oppikirjasarjaan, joista *KM* ja *Koulun maantieto* -sarjat ovat Otavan julkaisuja, kun taas *Avara*-sarja sekä *Maailman ympäri*, *Matkalle Eurooppaan* sekä *Suuntana Suomi* ovat WSOYpro Oy:n julkaisuja. Historian oppikirjoista mukana ovat Tammen *Kaleidoskooppi*, WSOYpro Oy:n *Aikalainen* ja Otavan *Horisontti* -sarjat. Yhteiskuntaoppia edustavat Tammen *Kaleidoskooppi 9*, WSOYpro Oy:n *Aikalainen 9* ja *Yhteiskunta NYT 9* sekä Otavan *Horisontti yhteiskuntaoppi*. Kotitalouden oppikirjat jakautuvat neljään eri sarjaan: WSOY-konsernin *Taituriin* ja *Hyvään pataan* ja Otavan *Kotitalouden perustaitoihin* sekä *Tuoreet eväät* ja *Omat eväät* julkaisuihin.

Kotitalouden oppikirjat eivät ole täysin rinnasteisia keskenään, koska *Taituri* sisältää koko kotitalouden oppimäärän valinnaiskursseineen. Pyrin ottamaan tämän analyysissäni huomioon. Jotta *Taiturin* laajempi oppimäärä ei dominoisi liikaa, otan analyysissä huomioon myös kummankin julkaisijatahon kotitalouden opettajien oppaissa esitetyt seitsemännen luokan vuosikurssin tuntisuunnitelmat. Näin pystyn erottelemaan paremmin pakolliseen kotitalouden kurssiin sisällytetyt aihealueet.

4.2. Kehysanalyttinen lähestymistapa

Frame analysis eli kehysanalyysi on Erving Goffmanin (1986) luoma tulkintamenetelmä. Goffman pyrkii jäsentämään kehysten käsitteellä erityisesti vuorovaikutustilanteita ja toimijoiden identiteettejä. Kehysten avulla havainnoidaan, tulkitaan ja nimetään tapahtumia ja asioita, joten kehystämällä asioita käsittelemme maailmaa ja järjestelemme kokemusmaailmaamme. Kehysten käsitteen avulla voidaan tarkastella ja ymmärtää ihmisen tietoisuuden ja toiminnan suhdetta kulttuurisidonnaisesti. Luomme toimintamme kautta asioille ja tilanteille erilaisia tulkintakehysjä, mutta toisaalta kohtaamme asioita jo valmiiksi kehystettyinä eli institutionalisoituina. (Väliaverron 2002.) Kehysanalyysiin kuuluu olennaisesti moninaisuus, sillä yksittäinen tilanne saattaa sisältää monia samanaikaisia tapahtumia ja näyttäytyä eri ihmisille eri tavoin (Horsti 2005, 49—51). Kehys sisältää jonkin tietyn ennakkokäsityksen siitä, miten todellisuus on rakentunut. Tämän ennakkokäsityksen pohjalta jäsennetään myös uudet tiedot, havainnot ja kokemukset osaksi tiettyä kokonaisuutta. (Väliaverron 1996, 108—109.) Kehyksillä on siis seurauksia: ne vaikuttavat ympäröivään kulttuuriin ja yhteiskuntaan sekä ohjaavat niin ajattelua kuin toimintaakin. (Horsti 2005, 60).

Kaikki toimijat pyrkivät kehystämään asioita ja tapahtumia omasta näkökulmastaan. Tämän määrittelykamppailun seurauksena jostakin kehyksestä tulee hallitseva. (Väliaverron 2002.) Kehyksestä tulee dominoiva toiston, näkyvyyden ja kielellisen legitimoinnin kautta. Mitä itsestään selvempi kehys on, sitä vaikeampi sitä vastaan on kamppailla. Kehykset ovatkin suhteellisen sitkeitä tulkinnan ohjaajia, mutta ne ovat myös jatkuvassa liikkeessä ja muuttuvat historiallisesti. (Horsti 53—72.) Hahmottamalla kehykset voidaan tunnistaa ja kyseenalaistaa vallitsevia valtarakenteita.

4.2.1. Kehyksiä arvottavat diskurssit

Kehysanalyysi on joustava teoreettinen viitekehys, joka sallii erilaisia menetelmiä. Lähestymistavaltaan kehysanalyysi on lähellä diskurssianalyysiä. Diskurssit, eli erilaisten instituutioiden vahvistamat ajattelutavat ja olettamukset, ovat kuitenkin kehyksiä laajempia puhetapoja. Sama kehys voi esiintyä erilaisten diskurssien sisällä. (Horsti 2005, 65—65.) Diskursseja esittävässä representaatioissa ideologiset ja poliittiset näkemykset tulevat osaksi tekstiä, joten diskursiivisella analyysillä voidaan avata käsityksiämme ”oikeista” käytänteistä, puheista ja toiminnasta (Fairclough 1997, 13). Kaikille diskurssianalyttisille lähestymistavoille onkin yhteistä se, että ihmisten ja ihmisryhmien katsotaan omaksuvan tiettyjä kulttuurisia käytänteitä ja tuottavan niitä sosiaalisella osallistumisellaan (Remes 2006, 288—289).

Tässä tutkimuksessa käytän avukseni sekä kehys- että diskurssianalyysiä, sillä olen analyysissäni erotellut myös kehyksiin liittyviä vahvoja diskursseja. Kehysanalyysin avulla artikuloin tarjottuja spatiaalisia maailmankuvia. Diskurssianalyysillä taas korostan näihin maailmankuviin liittyviä arvottavia elementtejä ja geopoliittisia аспекtejä. Kehysanalyysi kytkeytyy eriarvoisuuden, vallan ja politiikan kysymyksiin määritellessään ne tavat, joilla asioista puhutaan, ja diskurssianalyysi alleviivaa näiden ajattelumallien poliittisuutta.

4.2.2. Kehysanalyysin toteuttaminen käytännössä

Gamson ja Lasch (1983, 398—340) jakavat kehysanalyysin vaiheet tapahtuman tai teeman kuvailuun sekä tapahtumaa selittävien, perustelevien ja oikeuttavien keinojen erittelyyn. Aluksi siis kuvaillaan ilmiön tunnuspiirteet ja liitetään teema kulttuuriseen kontekstiinsa. Tämän jälkeen kehykset erotellaan ja kuvaillaan. (Väliaverron 2002.) Kehystämistä tutkitaan metaforien, esimerkkien, iskulauseiden, kuvailujen ja visuaalisten kuvien kautta. Perustelun keinoja ovat tekstissä esitetyt taustaolettamukset, moraaliset väittämät sekä syyt ja seuraukset tapahtumille. (Gamson & Lasch 1983, 398—340.)

Metaforien avulla konkretisoidaan ja ymmärretään abstrakteja ja ongelmallisia asioita. Metaforien tunnistaminen (esimerkiksi kansojen ”juuret”) ja tulkitseminen ovat keskeisiä keinoja päästä käsiksi tekstin kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin merkityksiin. Esimerkeillä ja rinnastuksilla siirretään merkityksiä kontekstista toiseen. Nimeämisellä (esimerkiksi ”valkoihaiset amerikkalaiset”) ja

iskulauseiden käyttämisellä tuotetaan valitulle perspektiiville legitimitettä. Kuvastoa tarkasteltaessa on kiinnitettävä huomioita siihen, ketä kuvissa näkyy, mitä ihmiset tekevät ja kuinka mitään kuvatyyppejä on käytetty. (Horsti 2005, 73—76.)

Opetussuunnitelman sekä oppikirjojen tekstejä ja kuvastoja lukiessani hahmottelen tilaan liittyviä erilaisia katsontakantoja eli erittelen kehyksiä edellisessä kappaleessa esiteltyjen kehysanalyysin apukeinojen avulla. Lähestyn spatiaalisia maailmankuvia erilaisten tilallisten teorioiden, tilan määrittäjien ja yhteiskunnallisten kehityssuuntien kautta. Nostan myös esiin kehyksiin liittyviä vahvoja diskursseja. Nämä diskurssit eivät muodosta omia kehyksiään, vaan ne saattavat esiintyä kaikissa kehyksissä tiettyinä ajattelutapoina ja olettamuksina. Esittelen löytämiini diskursseihin liittyvät representaatiot diskurssianalyysin keinoin eli pohdin näennäisesti neutraalin tiedon taakse piiloutuvia poliittisia käytänteitä.

Tutkimusasetelma ja -aineisto vaikuttavat siihen, miten kehysanalyysiä sovelletaan. Tässä tutkimuksessa dominoiva kehys nousee teoriataustan sekä yhteiskunnallisen puheen kautta. John Agnew'n (1994) luoman territoriaalisen ansan käsitteen mukaisesti spatiaalisen maailman kehystäminen kansallisvaltioilla on varsin hegemoninen eli vahvasti päivittäiset käytännöt läpäisevä näkemys. Tämä on yleinen tiedostamaton ja rutiininomainen kehys. Kansallisvaltioiden suuri yhteiskunnallinen läpäisevyys perustuu myös tämän järjestelmän antamaan koettuun turvaan eli muun muassa kansalaisuuden, sosiaaliturvan ja hyvinvointipalveluiden tuomaan järjestykseen. Koska koululaitoksen tarkoituksena on levittää kansallista identiteettiä, on kansallisvaltiokehysten suhteellisen voimakas asema oppikirjoissa todennäköistä. Teoriatausta sekä arkikokemus viittaavat siis vahvasti siihen, että spatiaalinen maailma jaetaan kouluopetuksessa territoriaalisiin kansallisvaltioihin.

Kehysanalyysiä käytettäessä tulee kuitenkin muistaa vaihtoehtoisten ja vastakkaisten luentatapojen ja kehysten olemassaolo. Lähestynkin aineistoa myös aineistolähtöisesti eli pyrin löytämään tekstistä kansallisvaltiokehykselle kilpailevia, alisteisia tai rinnasteisia kehyksiä. Kehysanalyysiä tehdessä tulee ottaa huomioon, että tutkijalla on aina omat henkilökohtaiseen historiaan ja laajempaan kulttuurin liittyvät kehykset, jotka vaikuttavat tulkintaan (Horsti 2005, 52—53). Kansallisvaltiokehys ohjaa vahvasti myös omaa ajatteluani.

Tutkimuksessa keskityn oppikirjojen sisällön tarkasteluun. En ota kantaa siihen, miten oppilaat toimivat opetuksen yleisönä ja miten he omaksuvat tarjotut maailmankuvat. Koululaitoksen

tarjoama maailmankuva ja sen esittämistavat sisältävät paljon valtaa. Esittämällä spatiaalisiin maailmankuviin liittyvät keskeiset kehykset ja diskurssit haluan tuoda näitä valtarakenteita esiin. Löydetyt kehykset pohjautuvat vahvasti tutkimuksen viitekehykseen, mutta niiden yleisyyden vuoksi myös henkilö, joka ei ole perehtynyt tilan teorioihin, pystyy löytämään ne helposti. Tätä yleisyyttä näytän toteen määrällisen kuva-analyysin avulla.

4.2.3. Määrällinen analyysi kehysten arvioijana

Kehysanalyysi mahdollistaa syvärakenteiden analyysin ja kokonaisuuksien hahmottamisen (Väliverronen 1996, 112). Määrällisellä analyysillä pyrin todentamaan tutkimuskysymystäni käytännössä ja osoittamaan eri kehysten dominoivuutta ja alisteisuutta. Määrällinen kuva-analyysi paljastaa kehysten keskinäisiä valtasuhteita ja kilpailuasetelmia sekä kulttuurisia odotuksia ja arvostuksia: mitä halutaan näyttää ja mikä häivytetään näkyvistä, mikä on siis tärkeää ja mikä on epätärkeää tai unohdettua. Laadullisille menetelmille on tyypillistä riippuvaisuus tulkitsijasta, mutta tulkinnanvaraisuus on sitä pienempi, mitä toistuvampi ja hallitsevampi jokin kehys on (Horsti 2005, 50—51). Määrittämällä kehysten hegemonisuudet perustelen siis löytämäni kehykset. Käytän määrällisiä tutkimusmenetelmiä tukemaan laadullista tutkimustani. Näin ollen määrällinen kuva-analyysi on tässä tutkimuksessa vain sivuosassa, mutta se näyttää toteen kehysten keskinäisiä hierarkioita.

Määrällinen kuva-analyysi hyödyntää Mass Communication Research -perinnettä (MRC), joka näkee viestinnän sanomien siirtona. Niin kutsutun lääkeruiskumallin mukaan kuvastojen sanoman oletetaan siirtyvän lähettäjältä suoraan passiiviselle vastaanottajalle samoin kuin lääke siirtyy lääkärin neulasta potilaan suoneen. (Puustinen, Ruoho & Mäkelä 2006, 23—26.) Vaikka malli ei ota huomioon vastaanottajien, eli tässä tapauksessa oppilaiden, dialogista neuvotteluasemaa kuvaston sanomien kanssa, paljastaa MRC-suuntausta hyödyntävä kuva-analyysi yhteiskunnallista arvostusta nauttivat kohteet. Määrällinen kuva-analyysi osoittaa siis sen, mikä halutaan tehdä tärkeäksi ja mikä vähemmän tärkeämmäksi.

5. Territoriaalisuus tulkinnallisena välineenä

5.1. Aihepiiriä käsittelevä muu tutkimus

Koska tila hahmotetaan usein kansallisvaltioiden kautta, on tilan territoriaalisuus vahva tekijä tässä tutkimuksessa. Valtioiden määräävyyttä ihmisten maantieteelliseen mielikuvitukseen ja tilallisiin maailmankuviin ovat tutkineet muun muassa John Agnew (ks. esim. 1994, 2002a) ja Alexander B. Murphy (1996) sekä suomalaisista tutkijoista esimerkiksi Jouni Häkli (ks. esim. 2001). He korostavat kansallisvaltioiden olevan ajattelumme perusyksikkö. Tämä on myös oman tutkimukseni lähtökohta, sillä alkuolettamukseni mukaan koululaitos välittää nuorille vahvasti kansallisvaltioihin perustuvaa spatiaalista maailmankuvaa. Koska koululaitos on yksi vahvimpia suomalaisia nuoria sosiaalistava instituutio, on mielenkiintoista selvittää, miten territoriaalisuus näkyy koulun tarjoamissa tilallisuuden hahmottamisen tavoissa. Näin liitän spatiaaliset maailmankuvat koulukontekstiin.

Suomalaista koululaitosta sekä sen tarjoamaa opetusta on tutkittu yllättävän vähän sen kansallisesta läpäisevyydestä ja tiedollisesta dominoivuudesta huolimatta. Nyky-Suomessa koululaitoksella on paljon valtaa: Se kasvattaa ja opettaa lapsia parhaaksi katsomallaan tavalla. Koulun toimintaa onkin vaikea kyseenalaistaa asettamatta koko koulujärjestelmän olemassaoloa vaakalaudalle. (Kallio 2005, 87.) Opetukseen ja sen sisältöihin keskittyvä tutkimus on suuntautunut yleensä joko monikulttuurisuuteen tai gender-näkökulmaan. Nämä kummatkin aiheet linkittyvät territoriaaliseen suomalaisuuden rakentamiseen; etninen homogeenisyys ja maskuliinisuus ovat perinteisiä kansallisen identiteetin teemoja (ks. esim. Palmu 2002). Kansallisuuden sukupuolittuneet ilmentymät jäävät kuitenkin tämän tutkielman ulkopuolelle.

Monikulttuurisuus sitä vastoin liittyy tutkielmani tilallisuuden hahmottamisen tapoihin ja kansallisen identiteetin rakennuspalikoihin. Monikulttuurisuus on liitetty tutkimuksessa usein lähtökohtaisesti joko monikulttuuritaustaisten oppilaiden sopeuttamiseen tai monikulttuurisuuden tuomiin haasteisiin opettajille (ks. esim. Talib 1999). On siis pohdittu monikulttuurisen taustan omaavien oppilaiden identiteettiä ja sopeutumista suomalaiseen koulumaailmaan (ks. esim. Talib 2002), mutta kouluopetuksen tarjoaman suomalaisen identiteetin mahdollisia monietnisiä aineksia ja kansallisen identiteetin kulttuurista joustavuutta ei ole nostettu tapetille. Se, hyväksyykö tarjottu

suomalainen kansallinen identiteetti monikulttuurisen taustan omaavat lapset ja nuoret suomalaisiksi, on tärkeä solidaarisuuksia ja kuulumista luova tekijä. Tässä tutkielmassa lähestyn tarjottua kansallista identiteettiä vahvasti identiteettipolitiikan ja poissulkemisen käytäntöjen kautta.

Kansallista identiteettiä on tutkittu jonkin verran erityisesti historian opetuksen saralla. Esimerkiksi Sakari Suutarinen (2000a) on tarkastellut kansallisen identiteetin opettamista useiden eri oppiaineiden oppimateriaalien, opetussuunnitelman ja kenttävaiheen pohjalta. Suutarinen korostaa historian opetuksen perustuvan edelleen valtionationalistiselle pohjalle ja ”uhatun kansakunnan” myytin varaan. Suomalaiset esitetään siis yhtenäisenä kansana, jonka kohtalo sidotaan valtioon. Näin itäinen uhkakuva ja epäluottamus toisia kansallisia ryhmiä kohtaan korostuvat. Suutarisen tutkimustulokset ovat samassa linjassa oman analyysini kanssa. Virrankoski ja Smeds (2003) ovat tutkineet yhdeksäsluokkalaisten kansallisen identiteetin ilmentymiä ja huomanneet, että erityisesti pojat kokevat etniset ryhmät uhkana kansalliselle identiteetilleen. Opetuksen puhunta siirtyy siis jossain määrin myös käytänteisiin.

Anssi Paasi (1998) on puolestaan tutkinut maantiedon oppikirjoissa esiintyvää toiseutta luovaa puhuntaa. Hänen mukaansa maantiedon kirjojen sisältö on ollut hyvin rasismi-sävytteistä aina 1960-luvulle saakka. Oman tutkielmani kannalta on myös mielenkiintoista, että Paasi kertoo länsieurooppalaisten edustaneen positiivista toiseutta vastakohtana itäiselle negatiiviselle toiseudelle jo 1900-luvun alussa. Paasin analyysi ei kuitenkaan kata viime vuosikymmenien kirjoja, joten oma tutkielmani osaltaan ikään kuin jatkaa Paasin tutkimuksen linjaa.

Aiempi spatiaalisiin maailmankuviin ja niiden kansallisiin ilmentymiin liittyvä tutkimus perustuu käsitteellisesti tilaan, rajaan ja identiteettiin. Nämä geopolittiset käsitteet limittyvät yhteen maantieteellisen ajattelumme perusyksikössä kansallisvaltiossa. Kansallisvaltioissa yhdistyvät tila rajattuina territoriona sekä kansallinen kuuluminen tähän tilaan. Rajoilla luodaan erottautumista ja siten myös kansallisia ja etnisiä identiteettejä. Tilalle annetut merkitykset, kuten territoriaalisuus ja sen myötä syntyneet kansallisvaltiot, muokkaavat vahvasti spatiaalista ajatteluamme. Nostan kansallisvaltiot ja niihin liittyvät käsitteet näin vahvasti esiin, koska oletan oppikirjojen tilakäsityksen perustuvan pitkälti kansallisvaltioihin. Kansallisvaltioiden historian ja rakenteen hahmottaminen helpottavat myös vaihtoehtoisten tilallisten mielikuvien esiintuontia. Voimme ylittää kansallisvaltioiden määräävyyden vain tiedostamalla niiden voimakkuuden ajattelussamme. Tämän vuoksi olen liittänyt tutkimukseeni territoriaalisia ajattelumalleja avaavan viitekehysten.

Seuraavaksi määrittelen ja esittelen tutkimuksen territoriaaliset avainkäsitteet. Tilan territoriaalisuutta määrittävät erityisesti kansallisvaltiot, nationalismi ja sen myötä syntyneet kansat ja kansallisuudet. Nämä kaikki käsitteet liittyvät vahvasti toisiinsa ja muodostavat suuren osan spatiaalisesta maailmankuvastamme.

Tässä yhteydessä kerron myös Euroopan unionista, koska uskon sen olevan vahva tilallisuuden määrittäjä oppikirjoissa. Samalla pohdin hieman tilallisuuden mahdollisia tulevaisuuden näkymiä esimerkiksi Euroopan integraation ja terrorismin pelon muodossa. Myös muuttovirrat ja monikulttuurisuus lisääntyvät jatkuvasti ja luovat vastapaineita kansallisvaltioille ja kansallisuuden käsitteelle. Tarvitaan vaihtoehtoisia ja perinteisiä kansallisia identiteettejä sallivampia tilaan kiinnittymisen tapoja ja identifioitumisen kohteita. Tilakäsitykset ja alueelliset identiteetit ovat sosiaalisesti tuotettuja, joten ne ovat muuttuvia, limittäisiä ja tilannekohtaisia.

5.2. Kansallisvaltiot tilan muodostajina

Nykyisin käsityksemme globaalista tilasta muodostuu suurelta osin kansallisvaltioiden varaan. Territorioiksi rajatut valtiot vaikuttavat suuresti ihmisten maantieteelliseen maailmankuvaan ja koko maailman hahmottamiseen (Murphy 1996, 81). Nämä rajat ovat sosiaalisesti rakennettuja. Rajatut alueet eivät olekaan koskaan ”puhtaita” tai luonnollisia, joten rajat – ja siten myös territoriaalisuus – muuttuvat koko ajan. Rajat liittyvät aina valtaan ja hierarkioihin; käytännössä rajat tekevät paikkoja erottautumisen kautta. (Massey 1995, 46—71.) Rajat voivat olla myös symbolisia kuten sosiaalisia raja-aitoja. Territoriaalisuus ei siis liity vain kansallisvaltioihin, vaan se on yleinen ihmisten tapa hahmottaa maailmaa. Territoriot sisältävät materiaalisia elementtejä kuten maan, funktionaalisia elementtejä kuten kontrollin tilasta sekä symbolisia elementtejä kuten sosiaalisen identiteetin. Territorioissa yhdistyvät sosiaalisen elämän sekä sosiaalisen vallan elementit. (Paasi 2003, 109.) Tilan symbolinen rakentuminen territorioiksi perustuukin erilaisuuden ja homogenisoinnin dialektiikkaan (Paasi 1996, 14—15).

Rajoista, territoriaalisuudesta, kansoista ja identiteeteistä on vaikea puhua ilman kansallisvaltion käsitettä. John Agnew (1994) on vanginnut tämän ajattelun territoriaalisen ansan (”territorial trap”) metaforaan. Agnew korostaa valtion ylivaltaa ajattelussamme – se on maantieteellisen mielikuvituksen universaali yksikkö. Miellämme tilan kaksinapaisesti koti- ja ulkomaiden kautta ja

pidämme valtioita kaikenkattavina yhteiskuntien säiliöinä. Tilan muut skaalat paikallisesta globaalin ovat ajattelussamme alisteisia kansallisvaltioille. (Agnew 1994, 53—55.)

Kansallisvaltio koostuu käsitteenä valtiosta ja itsensä yhdeksi kokonaisuudeksi näkevistä kansasta. Valtio on poliittinen organisaatio, joka muodostaa tietyn territorion eli kontrolloidun ja rajatun juridis-poliittisen alueen. Kansa taas on yhteisö, joka samastuu jaettuun identiteettiin. Tyypillisesti kansa liittyy tiettyyn alueeseen ja jaettuihin kulttuurisiin arvoihin. Koska käytännössä valtiot rakentuvat lukuisista eri etnisyyksistä, on kansallisvaltio laajentunut tarkoittamaan lähinnä ”suvereenia valtiota”. (Paasi 1996, 16—39.) Kansallisvaltion keskeisiä peruspilareita ovat poliittinen ja alueellinen suvereenisuus, legitiimi vallankäyttö, poliittinen ja oikeudellinen yhdenvertaisuus sekä yhteinen kieli ja kansalaisten välinen lojaalius. Kansallisvaltioideaali yhdistää siis ihmiset (kansakunnan), territorion (maan) ja hallinnon (valtion). (Ronkainen 2006, 238.)

Kansallisvaltiomallin institutionalisoituminen on monimutkainen historiallinen sosio-spatiaalinen prosessi. Kansallisuuden rakentamisen kautta on pyritty valtioiden poliittiseen ja kulttuuriseen integraatioon. Valtioiden synty onkin usein nationalististen ideologioiden avulla jäsenyneen voimapolitiikan tulos. (Paasi 1996, 80.) Kansallisvaltioihin perustuva järjestelmä kehittyi ja laajeni Euroopassa 1100–1900-lukujen kuluessa. Tapahtumakulku sai alkunsa Rooman valtakunnan hajoamisen myötä. Sotilaallisesti hallitun Rooman pirstaloituminen loi pohjan poliittisesti ja taloudellisesti kontrolloidulle territoriaaliselle hajaantumiselle eli feodaaliyhteiskunnan synnylle. 1400-luvulla alkaneella renessanssin aikakaudella kansankielien vapaa käyttö puolestaan vahvisti kulttuurista eriytymistä. Kaatuneen Rooman valtakunnan alueille alkoi muodostua uusia keskuksia. Tämä kaupunkiverkosto pysäytti Euroopan feodaalisen kehityksen, koska kaupunkien välille muodostui territoriaaliset rajat ylittävä voimakas kulttuurien vaihto. Toisaalta kansankieliset kulttuurit ja territoriaaliset keskuksat vahvistuivat synnyttäen uusia rajoja ja poliittisia systeemejä. Aluksi kansallisvaltiokehitys oli nopeampaa Euroopan perifeerisillä alueilla, koska kasvavat keskuksat kohtasivat vähemmän kilpailua ja kaupunkiverkoston ulkopuolelta oli helpompi saada laajoja alueita kontrolliin. (Rokkan & Urwin 1983, 22—27.)

Keskiajalla territoriaalisuus oli vielä kompleksista. Hallitukset eivät ulottaneet valtaansa kaikkialle, ja käsitykset tilasta olivat erilaisia ja vaihtuvia. (Murphy 1996, 82—84.) Varsinkin roomalaiskatolinen kirkko pyrki hallitsemaan niin hengellistä kuin maallista maailmaa. Myöhäiskeskiajalla monarkit saivat kuitenkin oikeuden hallitsemansa valtion territorioon. Territoriaalisuus vahvistui, kun oikeuden maanomistukseen sai valtiolle suoritettua palvelua

vastaan. (Agnew 2002b, 18.) Vuonna 1648 solmittua Westfalenin rauhaa pidetään usein merkkipaaluna kansallisvaltiojärjestelmän vakiintumisen kannalta. Sen seurauksena piirretyt rajaviivat loivat Euroopan valtioiden perustan, ja valtioiden keskinäinen suvereenisuus kohosi maiden välisten suhteiden keskiöön. Myös kansallisten identiteettien rakentaminen nousi tärkeäksi tekijäksi. (Minghi 2002, 37.) Kolonialismin ja imperialismin myötä kansallisvaltiomalli laajeni ympäri maailman.

Aluksi kansallisvaltioiden rajat eivät muodostaneet nykyisenkaltaisia tarkasti rajattuja territoriota. Rajojen yli kuljettiin vapaammin eivätkä ne juurikaan vaikuttaneet ihmisten jokapäiväiseen elämään rauhan aikana. Rajat olivat ajoittain varsin epävakaita ja liikkuvia. Esimerkiksi Puolan maantieteelliset koordinaatit ovat muuttuneet useasti historian aikana. (Agnew 2002b, 18.)

Vaikka talous, ympäristö- ja ihmisoikeusongelmat haastavat kansallisvaltiojärjestelmää ylijaraisella yhteistyön tarpeella, ei tämä rakenne näytä sortumisen merkkejä. Edes Neuvostoliiton ja Jugoslavian hajoaminen 1900-luvun lopulla ei aiheuttanut kansallisvaltioaateen kyseenalaistamista. Kansallisvaltiojärjestelmä ja territoriaalinen rakenne näyttävät siis pysyviltä. (Murphy 1996, 81.) Kansallisvaltioita pidetään nykyisin yhteiskunnan turvallisuuden ja yhteisten arvojen lähteenä sekä korkeimman uskollisuuden kohteena (Mansbach 2004, 16). Näin kansallisvaltiot koetaan kansan onnellisuuden takeena ja universaalina päämääränä tai kohtalona (Krishna 2006, 303–304). Analyysissäni pyrin selvittämään, kuinka vahva tämä kansallisvaltiokehys on. Huomioin myös, avataanko oppikirjoissa kansallisvaltio-käsitettä ja siihen liittyviä myyttejä.

Nykymaailmassa vallitsee lukuisia erilaisia maantieteellisiä kehityssuuntia. Globalisaation myötä rajojen merkityksen on katsottu vähentyneen – on esitetty jopa mielikuvia rajattomasta maailmasta. Toisaalta kansainvälinen terrorismi, ja sen pelko, ovat lisänneet valvontaa ja yhteiskuntien kääntymistä sisäänpäin. Erityisesti Yhdysvalloissa kehitys on johtanut patriotismiin, nationalististen ryhmien nousuun ja rajaturvallisuuden lisääntyneeseen valvontaan. Vihollisten nimeäminen (erityisesti ”pahan akseli”) lisää ennakkoluuloja eri kulttuureja ja etnisiä ryhmiä kohtaan. (Brunn 2004, 3–12.) Vaikka terrorismijärjestöjä ei välttämättä paikanneta yhteen valtioon, on terrorismilla usein kansalliset tai etniset juuret. Se on lisännyt myös vastapuolen nationalismia. Terrorismi on paljastanut kansallisvaltioiden heikkouden: kontrolli omaan territorioon ei ole täydellistä (Mansbach 2004, 20). Kansallisvaltioiden rajojen lisäksi myös moraaliset, uskonnolliset ja taloudelliset rajat ovat voimistuneet. On mielenkiintoista selvittää, reagoivatko oppikirjat näihin tilallisuuden muutoksiin.

4.3. Nationalismi kansakuntien ja kansallisten identiteettien rakentajana

Kansallisvaltiot perustuvat yhtenäisen kansan käsitteeseen. Kansallinen yhteenkuuluvuus nähdään herkästi kyseenalaistamattomana etnisenä ja historiallisena faktana. Tämä koettu solidaarisuus luo turvallisuutta ja lojaalisuutta ja takaa näin kansallisvaltioiden sisäisen yhteiskuntarauhan (Suutarinen 2000b, 42—43). Kansat voidaan nähdä luonnollisina yksikköinä, jotka ovat olleet olemassa yhtenäisinä ryhminä esihistoriallisista ajoista lähtien nykypäivään asti. Primordialismin mukaan kansat ovatkin ikiaikaisia, suoraan Jumalan alaisia yksiköitä. (Smith 2001, 39—55.) Nykyajan tutkimus kuitenkin ymmärtää kansat sosiaalisesti rakennettuina yksikköinä, joiden sisäinen yhtenäisyys ei ole luonnollista. Kansan ideaali ei siis perustu mihinkään todelliseen olemassa olevaan, vaan poliittiseen erottamiseen ja merkkäämiseen (Krishna 2006, 303—304). Eri ihmisryhmät ja heimot ovat liikkuneet, sekoittuneet ja erkaantuneet läpi historian, joten eri kansoille ei voida osoittaa yhtä ainoaa alkupistettä tai geneettistä alkuperää. Paikallaan pysyminen on ihmislaajille verrattain uusi, maanviljelyksen mukanaan tuoma, asumisen muoto (Enzensberger 2003, 21—22).

Kansallisten identiteettien luominen ja omaksuminen mahdollisti osaltaan kansallisvaltioiden synnyn (Suutarinen 2000b, 89). Kansallisten identiteettien rakentaminen linkittyy vahvasti nationalismiin. Esimerkiksi Suomi ei ole koskaan ollut sellainen sulkeutunut yhtenäiskulttuuri kuin nationalistisesti väritynyt historiantulkinta antaa ymmärtää (Martikainen, Sintonen & Pitkänen 2006, 9). Mikäli alueella on useampia vahvoja etnisiä identiteettejä, koetaan alue poliittisesti epävakaaaksi (Krishna 2006, 303—304).

Benedict Anderson (2007) ehdottaa kansakuntien määritelmäksi kuviteltuja poliittisia yhteisöjä. Nämä yhteisöt on kuviteltu samanaikaisesti sekä sisäisesti rajallisiksi että täysivaltaisiksi. Anderson käyttää kansakuntien määritelmässään adjektiivia kuviteltu, koska kukaan ei voi tuntea kaikkia kanssakansalaisiaan, vaan heidän jakamansa yhteisyys on kuviteltua. Näin ollen kaikki varhaisimpia kyllä suuremmat yksiköt ovat Andersonin mukaan kuviteltuja yhteisöjä. Toisaalta kansakunnat on kuviteltu rajallisiksi, koska valtioiden rajat rajaavat ne toisista kansakunnista erottuviksi yksiköiksi. Kansakunnat uskovat olevansa vapaita, suoraan Jumalan tahdosta toimivia valtioita. Valtiot on siis kuviteltu täysivaltaisiksi. Lisäksi kansakunnat on kuviteltu yhteisöiksi, koska käsite sisältää syvän yhteenkuuluvuuden vaatimuksen, vaikka käytännössä näissä yhteisöissä esiintyy epätasa-

arvoisuutta ja suoranaista riistoakin. (Anderson 2007, 39—41.) Valtiot täytyy kuvitella myös siksi, että valtioita ei voi nähdä paljaalla silmällä. Valtiot ovat siten olemassa vain diskursseissa, vaikka voimmekin kokea ja toimia niiden sisällä. (Luoma-aho 2003, 58).

Nationalismilla on kolme ideologista päätavoitetta: kansallinen autonomia, kansallinen yhtenäisyys sekä vahva kansallinen identiteetti (Smith 2001, 9). Vaikka nationalismia pidetään eurooppalaisena ilmiönä, loivat löytöretkien myötä muodostuneet Etelä-Amerikan kreoliyhteiskunnat käsityksen kansallisuudestaan ennen suurta osaa Eurooppaa. Kansakunta-käsitteen syntyyn vaikuttivat Espanjan kiristynyt ote Etelä-Amerikassa sijaitsevista siirtomaistaan ja valistuksen aikakauden vapausaatteiden leviäminen Amerikkaan 1700-luvun lopulla. Ylimääräiset verot, kaupan rajoitukset, hallinnolliset hierarkiat ja kreolien huono yhteiskunnallinen asema (”villillä pallonpuoliskolla” syntyneet kreolit eivät päässeet korkeisiin virkoihin, vaan esimerkiksi varakuninkaat ja piispat tuotiin emämaasta) nostattivat tyytymättömyyttä. Valloitusretkien perusteella muodostuneista hallinnollisista yksiköistä oli kehittynyt jo valmiiksi erillisiä talousalueita, joiden kansankielet olivat yhtenäisiä. Tämän taustan ja kehityksen pohjalta syntyivät Etelä-Amerikan itsenäistyneet valtiot. (Anderson 2007, 91—124.)

Euroopan sisäiset dynastiset valtakunnat olivat pohjimmiltaan monikansankielisiä, joten yhtenäisiä kansakuntia oli vaikeampi luoda. Anderson korostaakin kirjapainotaidon myötä syntyneiden kirjapainokielten suurta merkitystä kansakunnan käsitteen haltuunoton kannalta. Kirjapainokielet yhdistivät erilaiset murteet ja kieliperinteet sekä loivat kansankielten yläpuolelle yhtenäisen keskustelu- ja viestintäkentän. Tällöin syntyi käsitys siitä, ketkä kuuluivat samaan kielikuntaan, ja kielten uudenlainen pysyvyys synnytti kuvan niiden muinaisuudesta. (Anderson 2007, 86—124.) Jonkun kielen puhumisen taito merkitsee sitä, että tuntee muiden samaa kieltä käyttävien arvojärjestelmän. Siksi kieli on ollut tärkeä osa pyrkimystä kansalliseen itsemääräämisoikeuteen. (Hall 2003a.) Yhteisen kielen avulla pystyttiin luomaan kuviteltuja yhteisöjä eli yksittäisiä solidaarisuuksia ja levittämään aatetta sekä lukutaidottomille massoille että eri kieliä lukeville lukutaitoisille yläluokille. Hallitsijoiden käyttämät valtiolliset kansankielet saivat yhä enemmän valtaa sekä statusta ja syrjäyttivät näin muita kieliä. Esimerkiksi englantia voitti iirin suuressa osassa Irlantia. Euroopassa kansakuntien läpimurtoon vaikuttivat kirjapainokielten lisäksi Ranskan suuren vallankumouksen esikuva sekä Etelä-Amerikasta tuotu kansakunta-käsite. (Anderson 2007, 86—124, 191—200.) Myös filosofiset virtaukset kuten hegeliläisyys levittivät kansallisvaltio-ihannetta.

1800-luvulla nationalismi muutti kansallisten territorioiden symbolista ideaa radikaalisti. Käsitys koti- ja ulkomaista syveni, kun kansallisen koulutuksen avulla levitettiin sosiaalisia käytäntöjä, missä kansallisvaltioiden dynaamiset elementit (kuten nimeämisprosessit) ja symbolit (kuten liput) kohtasivat. (Paasi 2003, 113—116.) Näin kansallisvaltio-järjestelmän kansallinen läpäisevyys ja merkitys syvenivät. Siirtomaiden väestöön nationalismi siirtyi muun muassa siirtomaavaltioiden kuvittelun, väestönlaskentojen, karttojen ja museoiden myötä (Anderson 2007, 66, 229—256). Kansakuntien rakentamisen politiikassa voidaankin nähdä sekä aitoa kansan kannattamaa nationalistista intoa että järjestelmällistä joukkotiedotuksen, koulutuksen ja hallinnon avulla tapahtuvaa kansallisen ideologian juurruttamista (Paasi 2003, 113—116).

Nykypäivänä kansallisuuden käsitteestä on muodostunut universaali sosio-kulttuurinen käsite. Samoin kuin jokaiselle ihmiselle on määritelty biologinen sukupuoli, on hänelle määritelty myös kansallinen identiteetti. Tämän kansallisen identiteetin katsotaan olevan laadultaan vakio, esimerkiksi ”kreikkalainen” on stereotyyppisesti tietynlainen ja -näköinen ihminen. Kansakuntaisuus sulautuu ihonväriin, sukupuoleen, syntyperään ja syntymähetkeen – asioihin, joihin ihminen ei voi itse vaikuttaa. Kansakunnat on kuitenkin mielletty alusta lähtien nimenomaan kielten kautta, joiden avulla jäsenyys kuviteltuihin yhteisöihin on mahdollista saavuttaa. Toisaalta kansakunnat nähdään historiallisina väistämättömyyksiä ja siten suljettuina yhteisöinä. (Anderson 2007, 37—38, 201—207.) Anthony D. Smith (2001, 33—42) korostaa kansakuntien olevan julkisen kulttuurin ilmenemismuoto. Tämä kulttuuri on avoin kaikille yhteisön jäsenille tai kansalaisille, mutta saadakseen kansalaisuuden tulee hakijoiden usein osata kyseisen maan kieltä sekä tuntea sen historia ja kansalliset symbolit.

Sinänsä nationalistinen vaatimus omasta valtiosta jokaiselle kansalle on absurdi. Kansakunta perustuu usein yhteiseen kieleen, mutta nykymaailmassa eläviä kieliä on noin 6000 (Diamond 2004, 17). Kansainväliset suhteet ja verkostot eivät yksinkertaisesti toimisi näin monista yksiköistä puhuttaessa. Lisäksi kansat ja ihmisryhmät ovat sekoittuneet niin geneettisesti kuin alueellisestikin. Esimerkiksi romanivaltion perustaminen olisi käytännöllisesti katsoen mahdotonta. Vaikka nationalismiin katsotaan usein olevan ilman omaa valtiota elävien kansojen aate, näkyy ideologia myös kansallisvaltioiden sisällä. Esimerkiksi koululaitokset ovat perinteisesti olleet vahvasti nationalistisesti suuntautuneita (ks. esim. Smith 2001). Nationalismin tarkoitus onkin luoda yhtenäinen kulttuuri nyt ja tulevaisuudessa. Jatkuva kertomus kansakunnasta ja kansallisen yhtenäisyyden tunteen tuottaminen kertovat siitä, että tätä yhtenäistä kulttuuria ei ole vielä täysin saavutettu. (Hall 2003a, 97—98.)

5.4. Kansat, kansallisuudet ja identiteetit

5.4.1. Alueelliset ja kansalliset identiteetit

Perusedellytyksenä alueellisen tai kansallisen identiteetin muodostumiselle on tietoisuus oman olemisen alueellisuudesta sekä tietoisuus kyseisen alueen eroavuudesta muihin alueisiin nähden. Tämä identiteetti voi myös perustua luuloon tai tietoon oman elämäntavan tai käyttäytymisen kuvitellusta tai todellisesta homogeenisyydestä verrattuna muilla alueilla asuviin ihmisiin, ”muihin”. Tietoisuus oman alueen erikoisuudesta tai erinomaisuudesta ei useinkaan pohjaudu yksilöiden käsityksiin omasta alueellisesta olemisestaan, vaan keskeisellä sijalla tässä prosessissa ovat alueellista itsetajuntaa luovat mekanismit kuten koulutus ja joukkotiedotus. (Paasi 1984, 71—105.)

Tiedämme, mitä on olla suomalainen, koska tiedämme, miten suomalaisuutta esitetään ja millaisia merkityksiä siihen sisältyy. Kansa on symbolinen yhteisö, jolla on valta luoda omaa identiteetin tunnetta. Tätä kollektiivista identiteettiä luodaan selektiivisen muistin ja kuvitellun yhteisen menneisyyden avulla. (Goldberg & Solomos 2002, 7.) Identiteetti muodostuu minän ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa, eli subjektin sisäinen ydin kehittyä jatkuvassa dialogissa ulkopuolelta tarjottujen identiteettien kanssa (Hall 2002, 20—23). Kansallinen ja alueellinen identiteetti ovat usein limittäisiä ja päällekkäisiä, ja niiden voimakkuus vaihtelee niin ihmis- kuin tilannekohtaisesti. Kansalliset identiteetit ovat siis luonteeltaan joustavia ja historiallisesti muuttuvia (Häkli 2008, 5—20).

Kansallisen identiteetin muodostuminen voidaan jakaa ainakin neljään eri osatekijään: myyttiseen, symboliseen, historialliseen ja institutionaaliseen. Identiteetin myyttinen aspekti koostuu käyttäytymismalleja luovista uskomuksista. Uskonto on hyvin tärkeä myyttejä luova toimija, ja nationalismia voidaan pitää siviiliuskonnon kaltaisena. Symbolit ovat kulttuuria jatkuvasti esittäviä ja kulttuuria sukupolvelta toiselle välittäviä tekijöitä. Kieli toimii tärkeimpänä arvojen välittäjänä. Historiallisesti merkittävimpiä eivät ole menneet tapahtumat, vaan yhteinen kollektiivinen muisti. Instituutiot, kuten koulutus ja lainsäädäntö, taas luovat kulttuurista itsetajuntaa. (Rokkan & Urwin 1983, 66—69.) Kansallista identiteettiä rakennetaan useimmiten myös historiallisten tapahtumien

nationalistisilla versioilla sekä myyttisellä kansakunnan puolesta uhrautumisella (Agnew 2002a, 37). Poliittinen ja fyysinen tila käännetään tässä prosessissa kulttuuriseksi tilaksi (Paasi 1996, 47—48).

Rob Shields (1991) on luonut käsitteen sosiaalinen spatialisatio (”social spatialization”), jonka avulla hän käsittelee tilallisten mielikuvien ja identiteettien sosiaalista rakentumista. Anssi Paasi (1996, 7—8) kääntää käsitteen spatiaaliseksi socialisaatioksi (”spatial socialization”) eli prosessiksi, jossa individuaaliset toimijat ja yhteisöt sosiaalistetaan territoriaalisesti rajattuun tilalliseen yksikköön, jolloin he sisäistävät kollektiivisen territoriaalisen identiteetin sekä jaetut traditiot. Spatiaalista socialisaatiota voidaan toteuttaa kansallisena socialisaationa. Vaikka tuskin mikään valtio on kulttuurisesti homogeeninen, pyritään sosiaalista integraatiota rakentamaan erilaisten instituutioiden, kuten koulutuksen, avulla. Sosio-spatiaalinen tajunta reflektoi ideologiaa ja hegemonisia yhteisöjen rakenteita. (Paasi 1996, 54—72.)

Alueelliset, kansalliset ja paikalliset identiteetit ovat kollektiivisia identiteettejä. Nämä ryhmäidentiteetit sisältävät aina ulkopuolisuuden olemassaolon – jotkut eivät kuulu joukkoon eivätkä jaa yhteisiä tilanteita ja tarinoita (Paasi 1996, 46). Paikkaan identifioidutaan siis eroavaisuuden kautta: olemme erilaisia kuin venäläiset ja siksi suomalaisia. Olenkin kiinnostunut identiteeteistä nimenomaan niiden poliittisuuden vuoksi. Analysoin, miten identiteettipuhetta ja identiteettipolitiikkaa käytetään oppikirjoissa erityisesti Suomen tilallisuuden määrittäjänä. Kansan ja kansallisuuden käsitteet määrittävät vahvasti sitä, ketkä kuuluvat suomalaisiin ja ketkä ovat ulkopuolisia muita. Vaikka paikkaan identifioitumisessa on eri tasoja, saattavat uudet kommunikaatiomenetelmät kuten internet yhdistää ihmisiä globaalisti (Rose 1995, 90—95).

Kansallinen alkuperä nähdään usein historiallisesti ja etnisesti yhtenäisenä. Kansakunnat liitetään usein etnisyyksiin, sillä kansallisvaltiot mielletään rodullisesti yhtenäisiksi valtioiksi (Goldberg 2002, 233). Perinteisesti etnisyys sisältää yhtenäisen biologisen alkuperän, sosiaalisten suhteiden verkoston ja yhteenkuuluvuuden tunteen (Martikainen ym. 2006, 15—18). Käytännössä ihmisten etnisyyden määrittäminen on vaikeaa. Pitäisikö esimerkiksi saamelaisten etnisyyden määräytyä kielen, sukujuurten, elinkeinon vai omakohtaisen tunteen perusteella? Etnisyyden identiteettipolitiikkaan liittyy kysymys siitä, kenellä on valta määrittellä etninen ryhmä sekä se, millainen tämä ryhmä on. Ne tavat, joilla etnisiä ryhmiä esitetään, vaikuttavat vahvasti ihmisten käsityksiin ja asemoivat nämä ryhmät yhteiskunnallisesti. (Martikainen ym. 2006, 15—18.)

5.4.2. Monikulttuurisuus haastaa kansallisvaltiot

Etnisyys, kulttuuri ja identiteetti ovat vaikeasti hahmotettavia käsitteitä. Monikulttuurisessa kodissa kasvanut nuori ei välttämättä osaa tai halua määritellä omaa kansallista identiteettiään, kulttuuristaansa tai etnisyyttään. Nykyään kyseisten teemojen tutkimuksessa onkin siirrytty korostamaan muutosalttiutta, liukuvuutta ja tilannekohtaisuutta. Usein kulttuuria käytetään silti synonyymina yhteisölle tai kansalle. Antropologinen kulttuuri-käsite sisältää näkyviä piireiteitä, kuten tapakulttuurin, ja näkymättömiä tekijöitä, kuten arvot ja moraalikäsitteet. (Martikainen ym. 2006, 10—15.) Kulttuuri on siis yhteisten jaettujen merkitysten järjestelmiä eli merkityskarttoja, joita samaan yhteisöön, ryhmään tai kansakuntaan kuuluvat ihmiset käyttävät ymmärtääkseen maailmaa (Hall 2003a, 88). Kulttuurin käsitteeseen sisältyvät perinteisesti pysyvyys ja kerrostuminen eli uusille sukupolville siirrettävyys, mutta käytännössä kulttuurit muuttuvat, uudistuvat ja limittyvät koko ajan (Martikainen ym. 2006, 10—15).

Kulttuuripiirteiltään erilaisten, mutta sisäisesti yhdenmukaisten, ryhmittymien samanaikaista olemassaoloa jossakin tietyssä tilassa kutsutaan monikulttuurisuudeksi. Monikulttuurinen valtio on siis jossain määrin kansallisvaltion vastakohta. Nykyisin monikulttuurisuus käsitetään monimuotoisiin identiteetteihin perustuvana yhteiskuntamuotona. Tällöin keskeisiä ovat ihmisten identiteetit ja heidän käyttämänsä luokittelukriteerit ryhmänmuodostuksessaan, ei niinkään näkyvät ja erottelevat kulttuuripiirteet. (Martikainen ym. 2006, 10—15.) Kaikki kulttuurit ovat kuitenkin syntyneet keskinäisessä vuorovaikutuksessa muiden kulttuurien kanssa. Tässä mielessä kaikki kulttuurit ovat ”monikulttuurisia”. Myös kulttuurinen ”me” on aina sisäisesti heterogeeninen ryhmä. (Lehtonen & Löytty 2003, 7.) Analyysissäni haluan selvittää, miten monikulttuurisuus liitetään valtioihin. Tätä kysymystä käsitelen useammassakin asiayhteydessä.

5.4.3. Kansallisen identiteetin ja kansallisuuden haasteet

Kansallinen identiteetti voidaan rakentaa myönteisten (mitä olemme ja mitä haluamme olla) tai kielteisten (mitä emme ole tai mitä emme halua olla) seikkojen varaan. Kielteiset seikat korostavat usein ”muiden” alempiarvoisuutta. Kansallinen identiteetti voi myös korostaa jaettua etnisyyttä tai kansalaisuutta. (Suutarinen 2000a, 90.) Sirkka Ahonen (2000, 9—10) painottaa Suomen kansalaisuuden perustuvan poliittisesti aktiiveihin yksilöihin sekä yhteisiin oikeuksiin ja vapauksiin – ei etniseen yhteyteen. Suomen valtio on hänen mukaansa enemmän hyvinvointiaan rakentavien

kansalaisten yhteisö kuin yhtenäiseen kieleen ja alkuperään perustuva kansallisvaltio. Suomen kansalaisuus on kuitenkin avoimempi etnisesti suomalaisia muistuttaville ihmisryhmille kuten inkeriläisille ja pohjoismaalaisille. Myöskään Suomen maahanmuuttopolitiikka ei välttämättä edistä oikeuksiin ja vapauksiin perustuvan kansalaisuuden muodostumista.

Pakolaiset ja maahanmuuttajat haastavat kansalliskeskeiset identiteetit ja kulttuurit sekä koettelevat kansallisiin identiteetteihin läheisesti kuuluvaa keskinäistä solidaarisuutta ja sosiaalista turvallisuuden tunnetta. Esimerkiksi Suomi on nykyisin väestöllisesti moninaisempi kuin koskaan aiemmin. Globalisaation myötä kansallisvaltioon liittynyt identiteetin muoto onkin ajautumassa vaikeuksiin ja umpikujaan. Mikäli ei synny vaihtoehtoisia kansallisen identiteetin muotoja, voi etnosentrismi ja rasismi tulevaisuudessa lisääntyä. Vanha etniseen yhteisyyteen keskittyvä identiteetti ei toimi uudessa tilanteessa. (Paasi 2002, 178; Suutarinen 2000a, 43.)

Kansalaisuus oikeudellisena asemana sekä yhteiskunnallisena toimintana ja osallistumisena samastetaan usein tiettyyn kansaan kuulumiseksi eli etniseksi kansallisuudeksi. Ihmisillä onkin yleensä vain yhden valtion jäsenyys, ja heiltä vaaditaan jakamatonta lojaalisuutta valtiolle. Monikansalaisuus haastaa tämän käytännön. Kansallisvaltiot ovat perinteisesti vastustaneet kaksoiskansalaisuutta; Suomessakin monikansalaisuuden hyväksyvä kansalaisuuslaki tuli voimaan vasta vuonna 2003. Monikansalaisuus avaa tietä kansallisvaltioiden rajat rikkovalle kansalaisuudelle, vaikka käytännössä ihmiset kiinnittyvät kansallisvaltioihin tässäkin mallissa. Suomessa monikansalaisuuskeskustelu on liitetty lähinnä ulkosuomalaisiin ja heidän oikeuksiinsa saada takaisin ”oma” kansalaisuutensa. Uhkaavan työvoimapulan edessä myös ulkomaalaisväestö halutaan integroida Suomeen. Tosin toimiakseen kansalaisena ja nauttiakseen laajoista kansalaisoikeuksista ja -velvollisuuksista ei välttämättä tarvitse olla maan kansalainen. Esimerkiksi kaikkia Suomessa asuvia lapsia koskee oppivelvollisuus. Silti vasta kansalaisuus takaa täyden maahan saapumis- ja oleskeluvapauden sekä suojan karkotukselta. Suomen kansalaisuuden merkitys onkin pysynyt vahvana. Kansalaisuus on osoitus siitä, että on tullut hyväksytyksi yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. (Ronkainen 2006, 237—247.) Ilman kansalaisuutta maassa eläviä kutsutaankin ulkomaalaisiksi.

5.5. Euroopan yhdentymiskehitys

Integraatiolla tarkoitetaan eri yksiköistä koostuvan järjestelmän sisäistä koheesiota. Euroopan integraatio liitetään usein globalisaatioon, joka viittaa laajoihin ja yleisiin kansainvälistymisen prosesseihin. Euroopan integraatiokehitys sai alkunsa vuonna 1951 tehdystä Pariisin sopimuksesta, jolla perustettiin Euroopan hiili- ja teräsyhteistyö EHTY. Belgia, Saksan liittotasavalta, Ranska, Italia, Luxemburg ja Alankomaat perustivat näin yhteiset hiili- ja teräsmarkkinat. Yhteistyön taustalla oli sodan runtelema Eurooppa, jonka tasapainoinen turvallisuus haluttiin turvata. Jo vuonna 1957 luotiin EHTYn pohjalta Euroopan talousyhteisö ETY laajemmilla sisämarkkinoilla. Seuraavalla vuosikymmenellä poistettiin jäsenvaltioiden väliset tullimaksut ja aloitettiin hiljalleen rakentamaan yhteisiä poliittisia suuntaviivoja erityisesti kaupan ja maatalouden saralla. (Fontaine 2007, 9—13.) Yhteistyömallissa tapahtunutta muutosta voi verrata siirtymiseen valtiokeskeisestä yrityksestä yhteistyöhön yli rajojen (Kepka & Murphy 2002). Yhteisön laajentuminen ja yhteistyön tiivistäminen johtivat Euroopan unionin syntyyn Maastrichtin sopimuksella vuonna 1993. Suomi liittyi unioniin kaksi vuotta tämän jälkeen. Tärkeä yhdentymiskehityksen etappi oli yhteisvaluutta euron käyttöönotto vuonna 2002. (Fontaine 2007, 9—13.)

5.5.1. Rajattu Eurooppa

Viime vuosina Euroopan unioni on laajentunut nopeasti ja näyttävästi. Tällä hetkellä unionissa on mukana 27 jäsenmaata, ja jäsenneuvottelija EU:n kanssa käyvät Turkki, Kroatia, entinen Jugoslavian tasavalta Makedonia, Montenegro, Albania ja Islanti. Merkillepantavaa on, että monia hakijavaltiota, erityisesti Turkkiä, ei pidetä perinteisenä eurooppalaisena maana. Pascal Fontaine korostaa Euroopan komission julkaisussa myös vuonna 2004 liittyneiden maiden, esimerkiksi Viron, Slovakian ja Unkarin, olevan ”yhtä eurooppalaisia kuin muutkin maat”. Näiden maiden eurooppalaisuus ei siis ole itsestäänselvyys. Eurooppalaisten huoli unionin liiallisesta laajentumisesta eli kysymys lopullisista rajoista sekä eurooppalaisen identiteetin luonteesta ovat nousseet pintaan. Fontaine esitteleekin mahdollisia hakijamaita negatioiden kautta: Valko-Venäjällä on hankala poliittinen tilanne ja Moldovalla vaikea strateginen asema. Venäjän liittymisen hän tyrmää heti poliittisesti ja maantieteellisesti syntyvän epätasapainon vuoksi. (Fontaine 2007, 14—15.)

Vaikka jokainen Euroopan valtio voi hakea yhteisön jäsenyyttä, ei Euroopan unioni ole avoin kaikille. Toisaalta Islanti, Liechtenstein, Norja ja Sveitsi eivät ole halunneet hakea jäsenyyttä (Fontaine 2007, 14—15). On siis syytä muistaa, että Euroopan integraatio ei koske samassa mittakaavassa kaikkia Euroopan valtioita. Euroopan unioni voi vaikuttaa ihmisten käsitykseen siitä, mitkä ovat eurooppalaisia valtioita, ja muokata osaltaan Euroopan sisäisiä raja-aitoja. Kylmän sodan jälkeen Euroopan mielenkiinnon kohteeksi on noussut erityisesti Itä-Eurooppa. Tämä vaikuttaa myös Euroopan rajojen ja identiteetin määrittelyyn. Joka tapauksessa Euroopan unionin myötä yleiseurooppalainen identiteetti on korostunut ja Euroopasta on tullut yhä tunnetumpi spatiaalinen yksikkö.

Eurooppalaisuus onkin käsite, joka ei välttämättä myötäile Euroopan todellisia, joskin epämääräisiä, rajoja. Erkki Toivanen (2004) kutsuu niitä kansoja, jotka ovat kasvaneet vuosisatojen kuluessa orgaanisesti eurooppalaisuuteen, varsinaiseurooppalaisiksi. Näitä kansoja yhdistää menneisyys renessanssin, valistuksen, romantiikan, teollistumisen ja kansallisen heräämisen pyörteissä. Niitä luonnehtivat oleellisesti myös oikeusvaltiokäsitys ja markkinatalous. Myös ”länsi” on mielenkiintoinen käsite – Toivanen vertaa lännen olleen ennen osa Eurooppaa, nyt Euroopan olevan vain osa länttä. (Toivanen 2004, 7—9.)

Euroopan yhdentymiskehitys on osaltaan muuttanut kansallisvaltiomallin voimakkuutta. Vaikka Euroopan unioni on tällä hetkellä ensisijaisesti itsenäisten valtioiden yhteistyöliitto, ovat valtiot luovuttaneet osan itsemääräämisoikeudestaan unionille. Sinänsä integraatiokehitys ei ole vastakohtainen kansallisvaltiokehitykselle. Euroopan unionin neuvostossa valtaa käyttävät jäsenvaltioiden ministerit ja Eurooppa-neuvostossa valtion- tai hallitusten päämiehet (Fontaine 2007, 17—19). Näin valta keskittyy unionissakin suurelta osin valtiollisten hallitusten varaan. Valtioilla onkin edelleen Euroopassa merkittävin poliittinen valta. Vaikka unionin sisällä kontrolli rajoista on vähäistä ja liikkuvuus periaatteessa vapaata, korostuu ulkorajojen merkitys. Jäsenmaiden ulkopuolelle ja ulkopuolelta liikkuminen on tarkkaan rajattua (Paasi 2002, 192). Unionin pyrkimyksenä on kuitenkin toimia sillanrakentajana ”ulkorajojensa takana” olevilla alueilla Balkanilla, Pohjois-Afrikassa, Kaukasuksella ja Lähi-idässä (Fontaine 2007, 5—6). Unionin ulkorajojen merkitys siis korostuu yhteistyön kustannuksella. Viime vuosikymmeninä kansalaisuudesta – ja sen myötä tulevasta laillisesta statuksesta – on muodostunut Euroopan rajat, joilla erotetaan ”me” muista. Toiseuden piiriin jäävät erityisesti laittomat maahanmuuttajat ja yksittäiset etniset ryhmät kuten romanit. (Pieterse 2002, 18.)

5.5.2. Euroopan tulevaisuuden näkymiä

Integraatio Euroopan eri osien välillä, Euroopan kansojen, kulttuurien ja kielten ominaispiirteiden säilyttäminen, alueellisen kilpailukyvyyn parantaminen sekä esimerkiksi ympäristönsuojelu ovat taloudellisen yhteistyön ohessa tärkeitä Euroopan unionin teemoja (Fontaine 2007, 5—7). Euroopan unioni toimii siis erilaisilla spatiaalisilla tasoilla. Euroopan unionin ohella paikallistasot ja -toimijat sekä ei-hallinnolliset organisaatiot ovatkin kasvattaneet rooliaan ”uudessa Euroopassa” (Kepka & Murphy 2002, 50). Heikki Eskelinen (2001, 13) selittää Euroopan rakennerahastopolitiikan aiheuttaneen toisaalta alueellisten ja paikallisten toimijoiden aktivoitumisen, toisaalta Suomen valtion keskushallinnon passivoitumisen. Euroopan unionin myötä paikallishallinto ja pienemmät yksiköt ovat siis korostuneet. Myös kaupungit ja niiden muodostavat verkostot ovat kasvattaneet merkitystään globalisaation myötä. Paikallisten toimijoiden roolin vahvistuminen sekä ei-hallinnollisten yksiköiden korostuminen onkin yksi mahdollinen tulevaisuudenpolku Euroopassa. Toisaalta Euroopan unioniin liittyvä vapaa liikkuminen Euroopassa saattaa edistää maailmanlaajuisten superkulttuurien leviämistä ja syntyä lokaalin kustannuksella. (Andersson 2009, 41—46.) Joka tapauksessa aluepolitiikasta on tullut Euroopan integraation myötä ylikansallista toimintaa (Eskelinen 2001, 16—20).

Aika näyttää, syveneekö Euroopan integraatio lähitulevaisuudessa. Fontainen mukaan yhdentymisen syvenee perinteisillä jäsenvaltioiden hyväksymillä aloilla kuten kaupan, tutkimuksen ja sisämarkkinoiden osalta. Kysymys perustuslakisopimuksesta on avoinna, mutta kehitys näyttää kulkevan lähinnä yhteistyön syventämisen suuntaan. (Fontaine 2007.) Euroopan integraatio on Euroopan valtioiden välistä yhteistyötä, eikä integraatiokehitys ainakaan vielä ole kovin syvää. Puhe kansallisvaltioiden kuolemasta on näin ollen vahvasti liioiteltua (Eskelinen 2001, 38). Anssi Paasi (1996, 40—41) toteaa kansallisvaltioiden määrän olevan nousussa, koska ne takaavat turvaa ja jaettua identiteettiä. Toisaalta kansallisvaltiosysteemi ei vastaa globaalien elämän kompleksisiin vaatimuksiin, joten sen katsotaan olevan mallina vanhentunut (Mansbach 2004, 21). Euroopan unioni saattaa Alexander B. Murphyn (1996, 104—109) mukaan tulevaisuudessa muistuttaa lähinnä Yhdysvaltain kaltaista supervaltiota. Taloudellinen ja poliittinen yhteistyö on tiivistynyt myös muissa maanosissa.

Vaikka Eurooppa on elänyt integraation ja veljeyden aikakautta, on Yhdysvalloissa jalansijaa saanut terrorismin pelko yksi Euroopan ja koko maailman uhkakuvista. Vallalle voi nousta konservatismiin

aalto ja koettu tarve vahvemmalle kansalliselle ja globaalille hallinnalle ja valvonnalle. Tämä tietäisi rajaton maailma -fantasioiden loppua. (Anderson 2004, 25—30.) Mat Coleman (2004, 99) ennustaakin, että globaalin apartheidin metafora kuvastaa paremmin maailman geopoliittista tilannetta kuin rajattomuus. Kansallisvaltioiden rooli ja tarve ovat muuttuneet kansainvälisten yhteiskunnallisten muutosten mukana. Pystyvätkö kansallisvaltiot muuntautumaan uudenlaisia tarpeita vastaaviksi, jää nähtäväksi. Muun muassa uskonnollisten, etnisten ja paikallisten toimijoiden pyrkimykset ja identiteetit haastavat tulevaisuudessa kansallisvaltiot (Agnew 1994, 65—70). Nämä trendit ovat maailmanlaajuisia.

Tässä luvussa esittelemäni territoriaaliset tulkinnanvälineet liittyvät vahvasti analyysiini. Kansallisvaltiot, kansat ja kansallisuudet muodostavat spatiaalista maailmaa hahmottavan vahvan tulkintakehikon. Analyysissä tarkastelen myös näiden kolmen käsitteen suhdetta: onko etnisesti yhtenäinen kansa vahvempi yksikkö kuin valtion jäsenyyden antava kansallisuus? Territoriaalisuuteen liittyy vahva toiseutta luova mekanismi, jonka merkitys korostuu muuttovirtojen ja monikulttuurisuuden maailmassa. Näin kansat ja kansallisuudet linkittyvät tässä tutkimuksessa myös identiteetin käsitteeseen, jota pohdin erityisesti Suomi-identiteetin yhteydessä. Ottavatko oppikirjat huomioon näitä globalisaation ja Euroopan yhdentymiskehityksen vahvistamia laajempia tilallisuuden hahmottamisen tapoja? Vai pyritäänkö oppilaat kiinnittämään Suomeen nationalistisella puhunnalla ja jaettuun etnisyyteen perustuvalla kansallisella identiteetillä? Aloitan analyysini tarkastelemalla kouluopetusta ohjaavan opetussuunnitelman sisältöä.

6. Opetussuunnitelma suunnannäyttäjänä

Nykyisin opetuksen järjestäjällä eli yksittäisillä kouluilla on vastuu opetussuunnitelman laadinnasta ja kehittämisestä. Paikalliset opetussuunnitelmat laaditaan kuitenkin valtakunnallisen Opetussuunnitelman perusteiden pohjalta. Vaikka opetussuunnitelmat voivat näin ollen saada paikallisia ja alueellisia painotuksia, toimii Opetussuunnitelman perusteet aina näitä yhdistävänä kansallisena kehyksenä

Perusopetuksen arvopohjaksi ja perustaksi nostetaan suomalainen kulttuuri ”joka on kehittynyt vuorovaikutuksessa alkuperäisen, pohjoismaisen ja eurooppalaisen kulttuurin kanssa” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 14). Opetuksen avulla pyritään tukemaan oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista sekä hänen osallisuuttaan suomalaisessa

yhteiskunnassa ja globalisoituvassa maailmassa. Opetuksessa tulee myös ottaa huomioon Suomen kansalliset ja paikalliset erityispiirteet, saamelaiset alkuperäiskansana sekä kansalliset vähemmistöt. Opetussuunnitelma kehottaa edistämään suvaitsevaisuutta, mutta pääpaino on suomalaisuuden korostamisessa. Syyksi suomalaisen kulttuuriperinnön painottamiseen opetussuunnitelma kertoo yhteiskunnan jatkuvuuden varmistamisen ja tulevaisuuden rakentamisen. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 34.) Yllättävää on, että opetussuunnitelma ottaa kantaa suomalaisen kulttuurin alkuperään ja kehitykseen korostamalla sen eurooppalaisuutta. Näin itäiset vaikutteet häivytetään näkyvistä. Saamelaisoppilaiden osalta opetussuunnitelma tiedostaa alkuperäiskansan aseman pohjoismaisena kansalliset rajat ylittävänä yhteisönä ja pyrkii tukemaan saamelaisen identiteetin säilymistä.

6.1. Maantiedon opetuksen tavoitteet

Maantiedon opetuksen tulee kehittää oppilaan maantieteellistä maailmankuvaa ja sen alueellista perustaa. Oppilaan tulisi oppia ymmärtämään erilaisia luonnonilmiöitä kuten planetaarisuuden vaikutuksia ja maanpintaa muokkaavia tekijöitä. Lisäksi oppilaan tulisi oppia suhtautumaan myönteisesti vieraisiin maihin ja niiden kansoihin sekä erilaisten kulttuurien edustajiin. Oppilaan halutaan myös hahmottavan oma alueellinen identiteettinsä. Keskeisiksi sisällöiksi on nostettu Suomi maailmassa, Eurooppa, yhteinen ympäristö eli erilaiset ympäristö- ja kehityskysymykset paikallisesti ja maailmanlaajuisesti sekä Maa – ihmisen kotiplaneetta, joka käsittää muun muassa luonnonmaantieteellisen ja kulttuurimaantieteellisen karttakuvan sekä kahden tai useamman maanosan vertailun. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 183—185.) Näin maantiedon opetus keskittyy opetussuunnitelmassa sekä luonnonmaantieteeseen että kulttuurien tuntemukseen. Suomi painottuu selkeästi omana kokonaisuutenaan, mutta muuten kansallisvaltiokehys jää tekstissä varsin ohueksi. Tämä selittyy osaltaan tekstin yleispätevyydellä ja lyhyydellä, mutta kansallisvaltioiden vähäistä näkyvyyttä ei voi olla huomaamatta. Maantiedon opetuksen halutaan painottuvan selkeästi Suomeen ja Eurooppaan; muiden maanosien olemus jätetään koulujen viitseliäisyyden ja painotusmahdollisuuksien varaan. Näin ollen esimerkiksi Afrikka saatetaan sivuuttaa opetuksessa kokonaan.

Vaikka opetussuunnitelmassa ei ole määritelty, mitkä vähintään kaksi maanosaa opetukseen tulisi sisällyttää, ohjaa oppikirjatarjonta tätä valintaa erittäin selvästi. Analysoimillani kirjasarjoilla on kirjoja vain Suomesta, Euroopasta, Amerikasta ja maailmasta. Maailma-kirjoissa perehdytään

kuitenkin vahvimmin Eurooppaan ja muut maanosat saatetaan sivuuttaa lähinnä aavikkojen ja sademetsien esittelynä. Kirjasarjat siis määrittävät koulut valitsemaan esiteltäviksi maanosiksi Euroopan lisäksi Pohjois- ja Etelä-Amerikan. Vaikka Amerikan manner on huomattavan vaihteleva pohjois–etelä-suuntaisen pituutensa vuoksi, on erityisesti Pohjois-Amerikka suomalaisille hyvin tuttu matalan uutiskynnyksen ja esimerkiksi televisiosarjojen kautta. Aasian ja erityisesti Afrikan esittely saattaisi tarjota nuorille enemmän uutta tietoa. Oppikirjojen mukaan maanosien tärkeys maailmalle tuntuu kiteytyvän niiden taloudelliseen tuottavuuteen ja poliittiseen vaikutusvalttaan – ei niinkään luontoon tai maantieteelliseen itseisarvoon. Siksi Eurooppa ja Pohjois-Amerikka ovat oppikirjojen mukaan tärkeitä maanosia. Myös Eurooppa-keskeisyys saattaa olla valinnan taustalla – pohjautuuhan Amerikan mantereen kulttuuri alkuperäiskansojen ohella erityisesti eurooppalaisten siirtolaisten kulttuuriin. *Maailman ympäri* -kirjan mukaan maantiedon opiskelun päämäärä on maailmassa tapahtuvien asioiden ymmärtäminen. Tiedot paikannimet ja käsitteet on kuitenkin hyvä opetella, jotta ajankohtaisten uutisten sijoittaminen maailmankartalle olisi helpompaa (*Maailman ympäri*, 11). Tämä näkökulma antaa hieman taustatukea Afrikan ja Aasian opetuksesta poisjättämiselle, sillä Suomeen saapuvat uutiset eivät yleensä keskity näihin maanosiin. Se ei kuitenkaan oikeuta ratkaisua poliittisesti.

6.2. Historian opetuksen tavoitteet

Historian opetuksen päätavoitteena on oppilaan oman identiteetin vahvistaminen sekä muihin kulttuureihin ja tapahtumasarjoihin perehtyminen. Oppilaan tulisi myös oppia ymmärtämään, että historiallista tietoa voidaan tulkita eri tavoin. Opetuksen keskeiset sisällöt on määritelty varsin tarkkaan. Opetuksessa tulee tarkastella Suomen ja maailman historiaa 1800- ja 1900-luvuilla, mutta opetussuunnitelmassa maailman tapahtumat linkittyvät lähinnä Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin muun maailman jäädessä lähinnä kuriositeetiksi. Tärkeimmät teemat ovat kansallisuusaate ja imperialismi vaikutuksineen, teollinen vallankumous, maailmansodat, Venäjän ja Suomen historia (muun muassa Suomen venäläistämisen ja Venäjän keisarikunnan luhistumisen kautta), länsimaisen kulutusyhteiskunnan synty sekä ”idän ja lännen ristiriidoista etelän ja pohjoisen vastakkainasetteluun”. Lisäksi käsiteltäväksi valitaan yksi seuraavista teemoista: jokin Euroopan ulkopuolinen kulttuuri, tasa-arvon kehitys, kulttuurin kehitys, teknologian kehitys tai Euroopan hajaannuksesta sen yhdentymiseen. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 224—225.)

Euroopan ulkopuoliset kulttuurit jäävät historian opetuksessa varsin vähälle huomiolle – maailma koostuu läntisestä pallonpuoliskosta. Valtioista opetussuunnitelmassa mainitaan vain Suomi ja Venäjä, mutta nimeltä mainitsemattomat suurvallat ovat myös vahvasti keskiössä. Mielestäni yllättävä lähtökohta on vahva tietoinen oppilaan (kansallisen) identiteetin vahvistaminen. Historian opetuksella pyritään siis tietoisesti luomaan yhteistä selektiivistä muistia ja suomalaista identiteettiä. Mielenkiintoista on myös Suomen ja Venäjän suhteen korostuminen opetussuunnitelmassa sekä puhuminen Euroopan hajaannuksesta ja ilmansuuntien välisistä ristiriidoista ja vastakkainasetteluista. Näin historia esitetään vahvasti konfliktien ja toiseuden teeman kautta. Muut tilallisuuden skaalat, esimerkiksi paikallisuus, eivät nouse opetussuunnitelmassa esiin.

6.3. Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteet

Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteena on antaa perustiedot ja -taidot yhteiskunnan rakenteesta ja toiminnasta sekä kansalaisten vaikutusmahdollisuuksista. Tutkimuskysymyksen kannalta tärkeimmäksi sisällöksi nousevat yksilö yhteisön jäsenenä, johon liittyvät erityyppiset yhteisöt sekä vähemmistö- ja osakulttuurit, sekä yksilön mahdollisuudet toimia kotikunnassa, *oman* valtion kansalaisena sekä Pohjoismaissa ja Euroopan unionissa. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 228—229.)

Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteet liittyvät vahvasti Suomeen, mutta paikallinen ja kulttuurinen monimuotoisuus otetaan huomioon. Myös kansalaisuus-käsite nostetaan esiin. Euroopan unioni nousee yhteiskuntaopissa tärkeäksi maantieteelliseksi yksiköksi, mutta yllättävä ratkaisu on Pohjoismaiden nostaminen unionin rinnalle vahvaksi toimintayksiköksi. Muita (itäisiä) naapurimaita ei huomioida lainkaan, joten pohjoismainen yhteisyys koetaan ilmeisesti hyvin vahvana kulttuurisena ja luonnonmaantieteellisenä yhteytenä Suomessa.

6.4. Kotitalouden opetuksen tavoitteet

Kotitalouden opetuksen pääsisältönä on kehittää arjen hallintaa. Spatiaalisen maailmankuvan kehittäminen näkyy tavoitteessa, että oppilas oppii tiedostamaan kotitalouksien toimintaan liittyvää kansallista kulttuuria sekä monikulttuurisuuden ja kansainvälistymisen tuomia mahdollisuuksia.

(Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 252—253.) ”Kansainvälistymisen tuomat mahdollisuudet” voidaan tulkita monin eri tavoin. Opetussuunnitelman sisältö on varsin ympäröivää ja jättää oppikirjoille ja kouluille mahdollisuuden joko perehtyä syvästi kansainväliseen ruokakulttuuriin tai jättää sen lähes kokonaan opetuksen ulkopuolelle. Kotitalous keskittyy oppiaineena harvinaisen vahvasti vain suomalaiseen tapa- ja ruokakulttuuriin häivyttäen muun maailman vain kuriositeetiksi. Tämä on mielenkiintoinen valinta, sillä ruokakulttuurit ovat yksi helpoiten lähestyttävimmistä kulttuurin muodoista ja suomalainen ruokaperinne muuttuu jatkuvasti kansainvälisten vaikutteiden ansiosta. On myös yllättävää, että Suomen paikallisia ruokakulttuureja ei nosteta opetussuunnitelmassa esiin.

Opetussuunnitelman sisällön tarkkuus vaihtelee oppiaineittain. Esimerkiksi historian opetuksen aihealueet on tarkkaan määritelty, mutta kotitalouden opetukseen jätetään enemmän liikkumavaraa. Territoriaalisuus ei nouse opetussuunnitelmassa kovin määräävään asemaan, vaan tilallisuus voidaan hahmottaa monin eri tavoin. Yllättävä aspekti on Suomen itäisyyden häivyttäminen ja suomalaisen kulttuurin paikantaminen ainoastaan pohjoiseen ja Eurooppaan. Suomalaista kansallista identiteettiä pyritäänkin opetussuunnitelmassa rakentamaan monessa yhteydessä. Seuraavaksi käsitelen oppikirjoissa esiintyviä diskursseja. Nämä diskurssit perustuvat pitkälti länsimaisuuden korostamiseen.

7. Diskurssit

Ennen varsinaisten kehysten erittelyä esittelen kehyksiin liittyviä voimakkaita ajatusmalleja eli diskursseja. Löytämäni diskurssit perustuvat sekä aineistoon että tutkimuskirjallisuuteen. Länsimaista ylivaltaa on tutkittu paljon esimerkiksi orientalismin ja rotu-opin kautta. Oppikirjojen materiaali pohjautuu pitkälti tähän länsimaisuuden ihannointiin eri muodoissa. Nämä diskurssit esiintyvät monen eri kehysten sisällä, ja lukija voi havaita niiden olemassaolon monissa eri yhteyksissä. Tyypillisesti diskurssit ovat kuitenkin erityisen leimallisia tietyille kehyksille: oksidentaalin diskurssi kansallisvaltiokehykselle, eurooppalainen identiteettidiskurssi integraatiokehykselle ja rodullistamisen, ulkomaalaistamisen ja orientalismin diskurssit kulttuurikehykselle. Oksidentaalin eli läntisen valtopoliitiikan ja arvomaailman diskurssi sekä vanhoihin rotu-käsityksiin perustuva rodullistamisen diskurssi arvottavat tilaa, kulttuureja ja ihmisiä poikkeuksellisen vahvasti ja ovat siten poliittisesti hyvin merkittäviä representaation keinoja. Myös orientalmi ja ulkomaalaistaminen sisältävät runsaasti vierauttavia elementtejä ”muita” kohtaan.

Eurooppalainen identiteettidiskurssi luo eurooppalaista kulttuurista yhteisyyttä Euroopan unionin rinnalle, mutta samanaikaisesti se rakentaa raja-aitoja ei-eurooppalaisuutta kohtaan.

7.1. Oksidentaalinen diskurssi

Oksidentaalinen diskurssi määrittää ja arvottaa valtiot ja kansanryhmät niiden läntisyyden ja länsimaisen arvomaailman kautta. Kutsun tätä diskurssia oksidentaaliseksi (ks. esim. Jouhki 2006), koska se perustuu valtaan määritellä osa ihmiskunnasta alisteiseen asemaan suhteessa länteen ja sen kulttuuriin. Tila ja erityisesti kansallisvaltiot eivät ole geopolittisesti tasa-arvoisia. Läntisellä valtapolitiikalla joko häivytetään osa valtioista näkyvistä tai korostetaan niiden toiseutta. Oksidentaalinen diskurssi liittyy erityisen vahvasti kansallisvaltiokehukseen, jossa se korostuu valtioiden eriarvoisuuden, Eurooppa-keskeisyyden sekä itä-länsi-dikotomian kautta. Näissä kaikissa oksidentalismien ilmenemismuodoissa on yhdistävänä tekijänä länsimaisuuden, taloudellisen hyvinvoinnin ja korkean teknologian arvostaminen ylivertaisina ilmiöinä. Länsimaiset arvot näkyvät läpinäkyvänä teemana, joka arvottaa muun maailman suhteessa (määrittelemättömään) Länteen. Lännen vastakohta ei kuitenkaan ole vain itä, vaan myös etelä ja koko ”muu” maailma.

Oksidentaalinen diskurssi on yleinen sekä historian, maantiedon että yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Yllättäen ajattelumalli ei näy kotitalouden kirjoissa. Kirjat nostavat resepteissä Suomen rinnalle erityisesti Kiinan ja Aasian. Suppeimmin kansainvälisyyttä esittelevä *Kotitalouden perustaidot* käsittelee reseptejä vain muutaman valtion, lähinnä Kiinan ja Italian kautta, keskittyen vahvasti Suomeen. *Taiturissa* on selvästi laajin kansainvälinen reseptitarjonta, joka selittyy osin valinnaiskurssien kansainvälisiin ruokakulttuureihin keskittyvillä resepteillä. Mukana on reseptejä esimerkiksi Lähi-idästä, Kuubasta ja Thaimaasta, joten Eurooppa ja länsimaat eivät nouse hallitsevasti esiin. Ilmiö on kiinnostava ja saattaa liittyä ruoan arkisuuteen. Kevyeksi koettuna oppiaineena kotitalous saattaa olla herkempi kulttuuriselle virtaamiselle, joten globaalit trendit saapuvat opetukseen ehkä nopeammin.

7.2. Eurooppalainen identiteettidiskurssi

Tämä diskurssi on integraatiokehitykselle tyypillinen näkökulma, joka korostaa Euroopan kulttuurista yhteisyyttä. Suomi on osana Euroopan unionia sitoutunut sen tavoitteisiin, ja siksi Eurooppa-myönteisyys ja -identiteetti ovat tärkeitä myös suomalaiselle kouluopetukselle. Eurooppalaista identiteettiä pyritään luultavasti rakentamaan, jotta Euroopan hallinnollinen integraatio voidaan perustella myös yhteisenä kansallisena kertomuksena. Mielestäni eurooppalaisuutta rakennetaankin nationalismin keinoin. Rajattu territorio (Eurooppa), yhteinen hallinto (Euroopan unioni) sekä kansakunta (yhteisen kulttuurisen perinnön jakavat eurooppalaiset) muodostavat tässä diskurssissa kansallisvaltion kaltaisen kokonaisuuden. Eurooppalaisuutta rakennetaan kansallisen identiteetin tavoin esimerkiksi selektiivisen yhteisen muistin ja muista erottautumisen kautta. Eurooppalainen identiteetti määräytyy kuitenkin kulttuurisin eikä luonnonmaantieteellisin perustein. Kaikkia eurooppalaisia ei siis hyväksytä eurooppalaisen identiteetin piiriin.

7.3. Orientalismin, ulkomaalaistamisen ja rodullistamisen diskurssit

Esittelen orientalismin, ulkomaalaistamisen ja rodullistamisen diskurssit samassa yhteydessä, koska ne kaikki korostavat ”etnisyyksien” erilaisuutta ja huonomuutta suhteessa yhtenäisiin valtiollisiin kansoihin. Nämä diskurssit liittyvät erityisen vahvasti kulttuurikehykseen, mutta esimerkiksi ulkomaalaistaminen on merkittävä tekijä myös suomalaista kansallista identiteettiä luotaessa. Oppikirjoissa ei aina suhtauduta kovin avoimesti alkuperäiskansoihin ja osakulttuureihin. Kaikki ihmisiä arvottavat ja luokittelevat diskurssit ovat hyvin poliittisia, mutta oppikirjojen tekstistä voi havaita jopa suoranaisen etnisen luokkajaon olemassaolon.

Orientalismille on tyypillistä idän ja lännen vastakohtaisuus. Edward Said (1978) käyttää orientalismin-terminiä korostaessaan läntistä ennakkoluuloisuutta itää ja sen kansoja kohtaan. Tässä tutkielmassa laajennan orientalismin-käsitettä kuvaamaan läntistä ennakkoluuloisuutta ”muita” kohtaan. Orientalismi kuvaa mielestäni hyvin ”muiden” kulttuurien outona ja vieraana näkemistä, ja käsitteen käyttö tutkielmassa korostaa myös oppikirjojen itä-suhdetta: ”muut” luokitellaan useimmiten idän kautta.

Kansallisvaltioiden sisäiset vähemmistöt esitellään oppikirjoissa usein ulkomaalaisina riippumatta siitä, onko heillä maan kansalaisuutta. Tämä ulkomaalaistaminen liittyy kuitenkin lähinnä Suomeen ja Eurooppaan. Ulkomaalaistamalla esimerkiksi Suomeen saapuneet maahanmuuttajat uusinnetaan käsitystä yhtenäisestä Suomen kansasta ja luodaan poissulkevaa suomalaista identiteettiä ja kansalaisuutta.

Rodullistaminen on monessa kehyksessä esiintyvä vahva diskurssi, joka käsittelee kulttuureja ”rotu”-käsitteen kautta. Rodullistaminen perustuu vanhoihin rotukäsityksiin, mutta ”rotu” on poliittinen ja sosiaalinen konstruktio – ei tieteellinen kategoria. Se on siis järjestävä diskursiivinen ilmiö, johon liittyy vahvasti rasismien eli vallan, riiston ja poissulkemisen järjestelmät. Rotumääritelmät pohjautuvatkin käsitykseen, että sosiaaliset ja kulttuuriset erot perustuvat geneettisiin ja biologiin eroihin eli Luontoon. (Hall 2003b, 252—253.) Todellisuudessa jako mustiin, valkoisiin ynnä muihin ”rotuihin” on mielivaltainen, koska kaikki ihmisryhmät sekoittuvat ja muuttuvat siten tasaisesti toisikseen. Rodut ovat siis sisäisesti hyvin heterogeenisiä – esimerkiksi suomalaiset ja berberit kuuluvat kummatkin ”valkoisiin”. (Diamond 2004, 408.) Nykypäivän tiedeyhteisö myöntää lähes yksimielisesti biologisten rotumääritelmien keinotekoisuuden. Roduksi kutsutut ryhmät ovat ennen kaikkea poliittisin, kulttuurisin ja taloudellisin termein määriteltyjä ihmisryhmiä. (Small 2002, 260.) Huolestuttavaa kyllä, koululaitos levittää rotuihin perustuvaa institutionaalista tietoa. Näiden käytäntöjen esiin tuominen on erityisen tärkeää, koska nykypäivän rasismi esiintyy pitkälti eliitin ylläpitämissä sanallisissa ja kirjoitetuissa diskursseissa (van Dijk 2002, 145).

Historian oppikirjoissa orientalismin perustuu usein näennäisesti historialliseen orientalismiin ja rodullistamiseen. Kerrotaan esimerkiksi, että ennen afrikkalaisia pidettiin alkukantaisina ja villeinä neekereinä. Tämä on tietenkin osa historiaa, mutta neekeri-sanankäyttö on arveluttavaa. Myös maantiedon kirjoissa käytetään eskimo-sanaa kuvaamaan inuiteja ja mustalaisia kuvaamaan romaneja. Mielenkiintoista on se, että romani sana ei käytetä kuvamaan mustalaisia, vaan toisinpäin: ”romaneja eli *mustalaisväestöä*” (Koulun maantieto Suomi, 81). Racististen ilmausten käyttö liittyy konstruktionistiseen paradigmaan (ks. esim. Puuronen 2006): Johtaako neekeri-sanankäyttö oppikirjojen tekstissä myös oppilaiden rassistisen sanavaraston kehittymiseen? Kontekstisidonnaisuus eli rassistisen sanan historialliseen yhteyteen liittäminen auttaisi sanan rassistisuuden hahmottamisessa. Termejä mustalainen ja eskimo ei kuitenkaan aseteta historialliseen yhteyteensä, vaan sanoja käytetään nykyaikaa kuvatessa.

7.4. Vastakarvaan luenta ja positiivinen orientalism

Edellä esittelemäni diskurssit tuovat esille oppikirjojen sisällön kielteisiä piirteitä. Kaikki oppikirjoissa oleva materiaali ei kuitenkaan perustu vain näihin vierauttaviin elementteihin, vaan mukana on myös ristiriitaisia ja positiivisia diskursseja. Aineistosta voi löytää myös yllättäviä erityisesti kulttuuri- ja kansallisvaltiokehystä laajentavia näkökulmia. Esimerkiksi joissain tekstiosioissa ”kolmas maailma” esitetään positiivisesti ja islamilainen kulttuuri neutraalissa valossa. Tähän luentatapaan liittyy myös positiiviseksi orientalismiksi kutsumani ilmiö, joka esittelee kulttuurien ”outoutta” positiivisena ja tavoiteltavana asiana eli erityisyytenä. Jukka Jouhki (2006) korostaakin orientalism-termin viittaavan jossain tapauksissa myös orientin vilpittömään ihailuun. Nimeän erikoisuutta ihailevan orientalismin kuitenkin nimenomaan positiiviseksi orientalismiksi korostaakseni sen outoutta tavoittelevia ja ihannoivia piirteitä.

8. Spatiaalista maailmankuvaa heijastavat kehykset

Oppikirjojen tarjoaman maailmankuvan tilallisuus käy parhaiten ilmi kehysanalyysin keinoin. Alkuoletukseni mukaisesti oppikirjoista löytyy vahva territoriaalisuutta korostava kansallisvaltiokehys. Tämän lisäksi hahmotan tekstistä neljä muuta spatiaalista maailmankuvaa määrittävää kehystä: paikallisuus-, integraatio-, luonto- ja kulttuurikehykset. Paikallisuuskehys kuvaa tilan erityislaatuista paikkoina ja erilaisina paikallisina toimintatapoina ja korostaa tilan kokemista ja pienimuotoisuutta. Integraatiokehys puolestaan heijastelee laajempia tilakäsityksiä ja toisiinsa liittyviä alueita sekä globalisaation tuomia yhdentymistarpeita ja haasteita kansallisvaltiomallille. Luontokehys pohjautuu luontoon materiaalisena arvona, johon ihmistoiminta peilautuu. Kulttuurikehyksen näkökulmana ovat monikulttuurisuus sekä erilaiset kulttuuripiirit ja vähemmistöt.

Löytämäni kehykset pohjautuvat yleismaailmalliselle tilan hahmottamisen jaottelulle eli tilan skaalaisuuden paikallisesta globaaliin sekä luonnon- ja kulttuurimaantieteen kaksijakoisuuteen. Luonto–kulttuuri-dikotomia voidaan nähdä jatkumona, joka konkretisoituu materiaalsen luonnon ja ihmistoiminnan kaksinapaisuuteen. Voimme käsittää tilan luonnon (esimerkiksi erämaamaisen) tai ihmistoiminnan (kuten kaupunkimaisen) kautta. Toisaalta näemme tilan erilaisten skaalojen kautta. Olemme tamperelaisia, suomalaisia, eurooppalaisia tai maailmankansalaisia aina tilanteen

mukaan. Näin paikallisuus, kansallisuus ja integraali tai globaali yhdistyvät. Hahmotamme tilan usein myös omistussuhteen ja identiteettien kautta. Tämän vuoksi esittelen tässä työssä myös kansalliseen identiteettiin liittyvää identiteettipolitiikka: Miten ja millaiseksi Suomi esitetään? Ketkä ovat suomalaisia? Tähän asiaan palaan peilattessani Suomi-identiteettiä kappaleessa kymmenen.

Koska kehykset ovat häilyvärajaisia ja tämän tutkimuksen teoreettiset käsitteet linkittyvät vahvasti toisiinsa, käsittelen monia alueita ja käsitteistöjä eri näkökulmista. Tämä voi tuntua nopeasti ajateltuna toistolta, mutta tarkempi tarkastelu osoittaa menettelyn tarpeellisuuden, jotta eri näkökulmista hahmottuu kokonaiskuva. Esimerkiksi Eurooppaa käsitellään laajemmin identiteettidiskurssin valossa ja integraatiokehyksessä yhdentymiskehityksen sekä kulttuurikehyksessä kulttuurisen kirjjon kautta. Tutkimukseni kannalta tärkeitä Eurooppaan ja eurooppalaisuuteen liittyviä аспектеja nostetaan näin esiin monessa eri asiakokonaisuudessa. Kehykset eivät ole selkeästi rajattuja yksiköitä, johon tietty asiayhteys aina kuuluu. Päinvastoin: Kehykset kilpailevat keskenään. Analyysiä tehdessä onkin tärkeää hahmottaa, mikä kehys on hallitsevin juuri tietyssä asiayhteydessä. Esimerkiksi Suomen luontoa ihaileva tekstikappale esittelee tilaa materiaalisen luonnon kautta, mutta nimenomaan *suomalaisen*¹ materiaalisen luonnon kautta. Näin kansallisvaltiokehys on hallitsevampi kuin luontokehys.

Edellisessä luvussa esittelemäni diskurssit esiintyvät kehysten lomassa. Olen kuitenkin erotellut kansallisvaltiokehukseen liittyvän oksidentaalisen diskurssin ja integraatiokehukseen liittyvän eurooppalaisen identiteettidiskurssin omiksi luvuikseen. Nämä diskurssit leimaavat kyseisiä kehyksiä niin vahvasti, että asian käsittely jäisi vajavaiseksi ilman näitä täydentäviä lukuja.

8.1. Kansallisvaltiokehys

Alkuolettamukseni mukaisesti tämä kehys on oppikirjoissa tilan määrittäjänä hallitseva. Kansallisvaltiokehys hahmottaa spatiaalisen maailman John Agnew`n (1994) territoriaalisen ansan käsitteen mukaisesti kansallisvaltioiden ja niiden muodostamien rajojen kautta. Rajaamalla tilan territoriaalisiksi yksiköiksi kehys sekä erottaa että homogenisoi ihmisiä. Kehyksen keskeinen teema

¹ Olen lisännyt kaikki tekstissä esiintyvät, lainausten sisäisetkin, kursiivit, koska olen halunnut korostaa hallitsevia diskursseja ja kehysten eri puolia.

muodostuu itsensä yhtenäisinä näkevästä kansoista ja heidän (oikeutetusta) elinpiiristään. Kansallisvaltiokehys kertoo valtioista siis lähinnä kansojen – ei niinkään hallinnon – kautta. Juuri-metфора korostaa kansojen myyttistä alkuperää ja juurruttaa kansat tiettyyn rajattuun territorioon. Kansoja ei lähestytä niinkään kansalaisuus-käsitteen kautta, vaan niitä pidetään ikiaikaisina sekä etnisesti samankaltaisina. Kansallisvaltioista puhutaan nationalismiin perustuvalla puhunnalla. Kerrontaan liitetään vahvasti tarinallisuutta, metaforia ja symboleja. Juurettomat kansat korostavat Euroopan kansallisvaltioiden vahvuutta suhteessa ”monikulttuurisiin” valtioihin. Nimeämällä valtio ”monikulttuuriseksi” se siis arvotetaan etnisesti yhtenäisempiä kansallisvaltioita heikommaksi.

Merkittävää on, että kaikki löytämäni kehykset ovat jossain määrin alisteisia ja rinnasteisia kansallisvaltiokehykselle. Tämä on tyypillistä tavалlemme hahmottaa maailma, sillä muut tilallisuuden skaalat ovat arkisessa ajattelussamme alisteisia kansallisvaltioille (Agnew 1994, 53—55). Kansallisvaltiokeskeisyyttä ei perustella oppikirjoissa, vaan maailman ja tilan hahmottamista kansallisvaltioiden kautta pidetään luonnollisena. *Matkalle Eurooppaan* (13) käyttää valtiota jopa synonyyminä alueelle kertoessaan aluetutkimuksesta.

Kansallisvaltiokehys limittyy vahvasti valtapoliikkaan ja oksidentaaliseseen diskurssiin. Oksidentaalinen diskurssi representoi tilan läntisen arvomaailman kautta ja arvottaa tilan suhteessa länteen. Valtioita ei hahmoteta vain koti- ja ulkomaiden kautta, vaan läntisten ja ”muiden” valtioiden kautta. Läntinen valtapoliikka toimii eräänlaisena moraalisena väittämänä kansallisvaltiokehykselle, joka määrittää valtiot geopoliittisesti. Käsittelen kansallisvaltiokehysten oksidentaalista puolta tarkemmin seuraavassa Kansallisvaltiokehysten oksidentaalinen diskurssi -luvussa.

Historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa kansallisvaltiokehys on erityisen vahva. Yläasteella opetettu historia on hyvin pitkälti poliittista eli käytännössä kansallisvaltioiden historiaa. Yhteiskuntaoppi taas keskittyy Suomen yhteiskunnan eli valtiotoiminnan kuvaamiseen. Näiden oppiaineiden tärkein sisältö tuntuu olevan se, mikä valtio on minäkin aikana taloudellisesti ja sotilaallisesti vahvin. Valtiot ovat siis kilpailijoita keskenään, ja niiden keskinäinen arvohierarkia perustuu taloudellisiin ja osittain myös sotilaallisiin seikkoihin. Historiasta kerrotaan kuitenkin näennäisesti tapahtumien, ei valtioiden, kautta.

Valtioesittelyt ovat maantiedon oppikirjojen keskeinen sisältö, ja erityisesti Euroopasta ja Amerikasta eli lännestä kerrotaan valtioiden kautta. Esimerkiksi ilmasto-olot ja pinnanmuodot

käsitellään usein valtioiden sisäisinä ominaisuuksina – Argentiinassa on kuivaa aroa tai Islannissa on meri-ilmastoa. Jopa maapallon pyörimistä esittävään kuvaan on laitettu Suomen lippu Suomen kohdalle, ja kuvatekstissä puhutaan Suomen vuodenaikojen synnystä, vaikka kirjan aiheena on Amerikka mantereena (Avara Amerikka, 27—29). Myös Euroopan kasvillisuusaluekartassa (KM Eurooppa, 44—45) on valtioiden väliset rajat, vaikka kasvit ja eläimet eivät näitä rajoja tunne. Onkin syytä huomata, että kartat toimivat oppikirjoissa vahvoina kansallisvaltioiden kuvantajina. Kansallisvaltiokehityksen vahvuus vaihtelee hieman eri maantiedon kirjasarjojen välillä. Esimerkiksi *Matkalle Eurooppaan* -kirjassa valtioesittelyt on koottu omaksi kappaleekseen Alueiden Eurooppa, eivätkä valtiot ole siten niin vahvasti mukana muussa kirjan tekstissä.

Myös kotitalouden oppikirjat hahmottavat maailman vahvasti kansallisvaltioiden kautta. Kerronta keskittyy Suomeen, mutta erityisesti ruokakulttuurit ja reseptit on lajiteltu valtioiden kautta. Mikäli reseptissä siis on kansainvälisiä vaikutteita, liitetään siihen yleensä määreeksi jonkin valtion nimi. Esimerkiksi jos ruoassa on ananasta ja soijakastiketta, on ruoka väistämättä ”kiinalainen”. *Omat eväät* tekee pienen poikkeuksen, sillä se esittelee joitakin selvästi ”eksoottisia” reseptejä ilman kansallisvaltiomäärettä. Tämä voi johtua siitä, että kirjan esittelemät reseptit ovat fuusioituja kuten chilisilakat.

8.1.1. Kansat ja niiden myyttisyys

Kansallisvaltiot kulmineituvat oppikirjoissa yhtenäisiin kansoihin. Valtioista kerrotaan maantiedon kirjoissa useimmiten (myyttisten) kansojen kautta, mutta historian oppikirjoissa esiintyy myös hallinnollinen näkökulma. Historian opetuksessa kansa kulmineituu käsitteenä lähinnä Suomeen ja sen urheaan kansaan. Koko historian opetuksen taustaolettamus tuntuu olevan sankaritarina Suomen itsenäisyyden saavuttamisesta ja säilyttämisestä. Muiden valtioiden osalta kansat ovat paljon ohuempi kerrostuma – kyseessä on enemmän valtioiden elintila ja taloudellinen asema. Nationalismin esiintuominen kuvaa hyvin tätä ilmiötä: Suomen kansallisuusaatteen pioneerit – esimerkiksi Eugen Schauman – on nimetty ”merkkimiehiksi”, mutta Venäjän nationalistit ovat ”kiihkovenäläisiä” (ks. esim. Horisontti yhteiskuntaoppi, 140). Kansallisuusaate tai -kiihko kuvataan siis pelottavaksi tapahtumaksi muiden maiden kuin Suomen, esimerkiksi Jugoslavian ja Balkanin alueen, kohdalla. Nationalismia ei näin kuvata niinkään aatteen, vaan Suomen kansan yhdistämisen kannalta.

Kansallisvaltioiden synty selitetään historian kirjoissa nationalismin kautta, mutta maantiedon kirjoissa ei valtioiden muodostamisprosessia ole selitetty kovin tarkkaan. Lähtökohtaisesti maantiedon oppikirjat olettavat kansojen olevan tarunhohtoisia kokonaisuuksia. *Koulun maantieto Eurooppa* (116) kertoo Balkanin vuoristojen eristäneen kansat toisistaan. Todellisuudessa vuoristot ovat eristäneet ihmisiä, joista on myöhemmin tullut kansoja. Myös *Avara Eurooppa* (6) -kirjan mukaan monen Euroopan valtion rajat ovat muodostuneet alun alkujaan saman kansallisuuden tai yhteisen kielen mukaan. Kansallisuus on kuitenkin vasta valtioiden kautta määritelty käsite, eivätkä kansat ole koskaan ”puhtaita” yksiköitä. Valtioiden rajat eivät näin noudattele täydellisesti kielirajoja. *Maailman ympäri* tekee poikkeuksen ja kertoo kansallisuusaatteen vaikutuksesta sekä valtioiden rajojen ja kansallisuusrajojen ristiriidoista.

Oppikirjoissa jokainen kansa nähdään kokonaisuutena, jolla on oma kieli, kulttuuri ja historia. Kansojen sosiaalista rakentumista ei tuoda esiin. Historian kirjoissa esitellään kuitenkin kansallistunteen rakentamisprosessi ilman suurta myyttisyyttä. *Aikalainen* 7 (65) toteaa, että ajatus johonkin kansaan kuulumisesta muodostui 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Kansallisvaltiot esitetään tavoiteltavina ja ihanteellisina maantieteellisinä yksiköinä. Lähtökohtaisesti historian kirjat esittävätkin yleiseksi päämääräksi ”yksi kansa, yksi valtio” -iskulauseen. Esimerkiksi Italian yhdistymisprosessin yhteydessä on kerrottu kansan ottaneen yhdistäjät riemuiten vastaan (*Aikalainen* 7, 62).

Kansakuntia lähestytään usein (suku)juurien ja vanhan kuvaston kautta. Kansoille luodaan siis oma selektiivinen muisti: näin *meille* tapahtui. Eurooppalaisiin valtioihin liitetään maantiedon oppikirjoissa herkästi tuhat- ja jopa miljoonavuotinen historia ja kuviteltu yhteisyys. Puhutaan esimerkiksi ”Äiti-Venäjän” pyhästä joesta (*Koulun maantieto Eurooppa*, 33) tai hollantilaisten tuhatvuotisesta uurastuksesta (*Koulun maantieto Eurooppa*, 42). Näin valtioihin liitetään lähes raamatullisia metaforia korostamaan niiden asemaa. Erityisesti maantiedon oppikirjojen kansakäsitystä voikin verrata primordiaalistiseen katsontakantaan, joka näkee kansat luonnollisina ja ikiaikaisina Jumalan määrääminä yksiköinä. Sitä vastoin muiden maanosien historia kerrotaan eurooppalaisten tulon ja valloitusten kautta. Euroopan ulkopuolisilla kansoilla ei siis oikeastaan ole omaa menneisyyttä.

Avara Amerikka (124) kertoo, että Länsi-Intian saaristossa on vielä alueita, jotka eivät ole itsenäistyneet, kuten Ranskalle kuuluva Martinique. Kansallisvaltiot nähdään siis luonnollisena kehityksenä. Toisaalta alkuperäiskansoja ei rohkaista omien valtioiden perustamiseen eikä

kansallisvaltioiden sisällä eläviä vähemmistöryhmiä yleensä nosteta esiin. Esimerkiksi *Matkalle Eurooppaan* (109) ei puhu Belgian kahdesta eri kansanryhmästä (vallooneista ja flaameista), vaan kahdesta erikielisestä alueesta. Valtioiden epäyhtenäisyyttä ei siis mielellään korosteta. Kansat nähdäänkin kiinteinä ja homogeenisinä kokonaisuuksina. Esimerkiksi Yhdysvaltain sisällissotaan liitetään yhtenäisyyden menettämisen vaara – aivan kuin yhdysvaltalaiset olisivat olleet yhtenäinen ryhmä ennen sotaa. Kaikissa oppikirjoissa rinnastetaan englantilaiset ja brittiläiset sekä amerikkalaiset ja yhdysvaltalaiset keskenään. Näin yksi kansanryhmä samastetaan koko valtioon tai maanosaan.

8.1.2. Kansanluonne-stereotyytiat

Kansanluonnekuvauksilla ja kansallisilla stereotyytioilla kerrotaan kansojen yhtenäisyydestä ja toisaalta eroista muihin kansoihin nähden. Kuubalaisten kerrotaan esimerkiksi olevan iloisia, seurallisia ja vieraanvaraisia ihmisiä (KM Amerikka, 84), saksalaiset ovat *Koulun maantieto Maailman* (72) mukaan ahkeria ja venäläisten luonteenpiirteitä ja tapoja luetellaan pienen listan verran (*Avara Eurooppa*, 83). Esitetyt kansalliset ominaispiirteet sulautetaan osaksi kansakuntaa. Kansallisuuksiin liitetään myös iskulauseita, esimerkiksi ”jokainen on oman onnensa seppä” samastetaan Yhdysvaltoihin. Samoin valtiot tyytittellään helposti sisäistettäviksi yleistyksiksi. Kerrotaan esimerkiksi, että tyyppillistä argentiinalaista maisemaa ovat pampat ja Argentiinan kansallisruokaa ovat muhkeat pihvit. Brasilia taas tyypistetään iskulauseessa kahviin ja karnevaaleihin.

Kansanluonnekuvaukset ovat kansallisten stereotyytioiden esittämistä. Nämä stereotyytiat piirtävät kansoista helposti tunnistettavat kuvat, ja samalla ne erottelevat kansat omiksi kokonaisuuksikseen. Historian kirjoissa nämä stereotyytiat tulevat esille runsaan pilapiirroksuvaston kautta. Yhteiskuntaopin kirjoissa eurooppalaiset kansalliset stereotyytiat on yleensä esitelty varsinaisen stereotyytiapiirroksen kautta. Nämä piirrokset ovat kuitenkin täysin tekstistä irrallisia, sillä yhteiskuntaopin kirjat eivät käsittele eurooppalaisia kulttuureja. *Kaleidoskooppi* 9 (10–11) -kirjassa stereotyytiapiirros on kuitenkin liitetty tehtävään, jossa kysytään, millaisista piirteistä voi tunnistaa eri kansallisuudet. Ihmisten siis katsotaan eroavan toisistaan merkittävästi kulttuuripiirin ja kansalaisuuden perusteella. Käytännössä ihmisten syntymäpaikan paikantaminen pelkän ulkonäön perusteella on todella vaikeaa.

Kotitalouden oppikirjat hahmottavat valtiot ja kansat erityisen vahvojen stereotyyppien kautta. Suomen ulkopuolisia alueita tuodaan esiin lähinnä kansainvälisestä ruokakulttuurista kertovilla sivuilla. Tällöin kuvasto esittelee joko kansallisia stereotyyppioita esittäviä (humoristisia) piirroksia tai etnisyyttä orientalismilla keinoin. Kansallisista stereotyyppioista kertoo esimerkiksi Täältä ruokakulttuurimme vaikutteet tulevat -kartta (Hyvää Pataa, 76—77). Karttaan on kuvattu ruokia, ruoka-aineita ja ihmisiä maittain ja maanosittain. Kartassa esitetään hyvin vahvasti etnisiä ja kansallisia stereotyyppioita. Japania edustaa geisha, Meksikoa sombrero-hattuinen viiksekäs herra ja afrikkalaiset ovat pukeutuneet lannevaatteisiin ja soittavat bongo-rumpuja. Mielenkiintoista kuitenkin on, että Australiaa edustava mies on myös pukeutunut lannevaatteeseen ja soittaa aboriginaalien perinnesoitinta, mutta samalla hän näyttää eurooppalaiselta ja paistaa porsasta vartaassa. Lappia taas edustaa joulutonttu. Esitetyt stereotyyppit perustuvat varsin vanhoihin mielikuviin: geishakulttuuri tai lannevaatteet eivät ole nykyään kovin näkyviä piirteitä kyseisillä alueilla. Aboriginaalien eurooppalaistaminen ei ole kovin yllättävää, sillä kokonaisesta maanosasta tuskin kerrottaisiin sen sorretun alkuperäiskansan kautta.

Ylipäätään oppikirjojen kuvastot ovat varsin kliseisiä. Amerikkaa käsittelevissä kirjoissa esiintyvät perinneasuiset intiaanit ja cowboyt, Brasiliaan on liitetty samba-kuvastoa ja Espanjaan flamencotanssijoita. *Matkalle Eurooppaan* haastaa oppilaita miettimään stereotyyppien paikkaansa pitävyyttä, mutta viljelee itse tekstissään runsaasti värityneitä mielikuvia. *Matkalle Eurooppaan* ja *Avara Eurooppa* sisältävätkin stereotyyppia-tehtävät. Esitetyt stereotyyppit ovat varsin yleistäviä. Esimerkiksi Norjaan on liitetty viikinkikypärä päässä mäkeä öljynporaustornien välistä laskeva mies (*Matkalle Eurooppaan*, 11). Stereotyyppit ovat voimakkaasti kategorisoivia ja luokittelevia representaation välineitä, joten niitä tulisi käyttää hyvin varovaisesti. Stereotyyppien esittämä kuva pyritään vakiinnuttamaan totuudenmukaiseksi käsitykseksi kuvaamastaan aiheesta. Näillä kuvastoilla luodaan vahvoja mielikuvia kulttuureista, kansanryhmistä ja valtioista. Oppikirjoissa stereotyyppit kiinnittävät ihmiset kansallisvaltioihin ja arvottavat ihmisiä suhteessa toisiinsa. Nämä ihmisten ja asioiden luokittelutyypit helpottavat maailman jäsentämistä, mutta niihin liittyvät arvottavat merkitykset luovat toiseutta. Stereotyyppien ongelmallisuus liittyykin niiden poliittisuuteen: kenellä on valta määrittellä stereotyyppit ja millaisia tarkoituksia määrittelemiseen liittyy? (Dyer 2002, 45—54.)

8.1.3. Juurettomat kansat

Eurooppalaisten ihmisten muinaishistoria eli ihmisten vaeltamisreitit ja paikalleen asettautuminen eivät ole kovin tarkasti selvillä. Siksi Euroopan kansojen alkuperä on helppo mystifisoida. Sitä vastoin Amerikan mantereelle lähteneiden eurooppalaisten siirtolaisten maantieteellinen tausta tiedetään paremmin. Maantiedon Amerikka-kirjoissa keskitytäänkin vahvasti Amerikan ihmisryhmiin ja niiden alkuperään. Erityisesti eteläamerikkalaisten tausta ja ”rotu” määritellään hyvin tarkkaan – tosin jaottelu ei ulotu intiaaniheimojen erotteluun, vaan keskittyy eurooppalaisten siirtolaisten alkuperämaihin. Oppikirjoissa kerrotaan esimerkiksi, että Argentiinan asukkaista yhdeksänkymmentä prosenttia on *valkoihoisia* kreoleja, erityisesti espanjalaisten, italialaisten ja saksalaisten jälkeläisiä (KM Amerikka, 56) tai Brasilian väestöstä 55 prosenttia on *eurooppalaisia* (Avara Amerikka, 101). Vaikka näiden ihmisten esivanhemmat ovat asuneet Etelä-Amerikassa satoja vuosia, korostetaan kirjassa yhä heidän ”alkuperämaataan”. Kansallisesta alkuperästä ei siis pääse eroon, vaikka Amerikkaan siirtolaisiksi lähteneistä on muodostunut jo uusia kansallisuuksia ja kansoja. Koska Etelä-Amerikan kreolien historia on hyvin tiedossa, ei heihin voi liittää myyttiseen yhteiseen alkuperään liittyviä määreitä. Yhteisen ”juuren” puuttuminen saattaa vaikuttaa siihen, että Amerikan valtioiden asukkaita ei mielletä oppikirjoissa yhtenäisiksi kansoiksi; eteläamerikkalaiset ovat juurettomia kansoja. Ilman myyttisyyden tuomaa lisäarvoa ”uudet” kansat ovat siis heikompia, kuin ”alkuperäiset” kansat. Mielenkiintoista on myös valkoisen ihonvärin korostaminen. Vaikka eteläeurooppalaiset voidaan lukea ”rodullisesti” valkoisiin, muistuttaa heidän ihonvärensä intiaanien ihonväriä. Valkoisuuden esiintuominen liittää kreolit me-kategoriaan korostaen eroa ”muihin” (intiaaneihin ja mestitseihin).

Myös yhdysvaltalaisten opiskelijoiden *juurien* kerrotaan olevan eri puolilta maailmaa. Vaikka Yhdysvallat on yksi vanhimpia itsenäisiä valtioita, ei sitä hyväksytä helposti kansallisvaltioiden joukkoon. Oppikirjoissa mainitaan kyllä yhdysvaltalaisten vahva kansallistunne, mutta heihin viitataan todella harvoin kansana. Kerrotaan esimerkiksi, että New Yorkin tai Yhdysvaltain väestö koostuu useista eri kansallisuuksista tai Yhdysvaltain väestöä verrataan runsaaseen salaattikulhoon, jossa eri ainekset muodostavat *värikkään* kokonaisuuden. Nämä ainekset eivät oppikirjojen mukaan sulaudu toisiinsa, vaikka kaikki pitävätkin itseään amerikkalaisina. Kansallisvaltiokehys on siis sisällöltään hieman ristiriitainen. Myyttinen kansa-käsite kumoaa etnisesti sekoittuneet kansallisuudet. Tämä johtuu mielestäni siitä, että ”uusia” sekoittuneita kansoja ei voi paikantaa

primordialistisen kansakunta-käsitteen alle. Ne ovat vain kansallisuuksia – eivät ikaikaisia tai Jumalan muovaamia kansoja.

8.2. Kansallisvaltiokehityksen oksidentaalin diskurssi

Koska alueiden ja kansallisvaltioiden määrittelemiseen ja esilletuontiin liittyy vahva oksidentaalin diskurssi, esittelen tässä luvussa kansallisvaltiokehystä tämän diskurssin kautta. Läntinen valtopolitiikka supistaa oppilaiden tietämystä olemassa olevista valtioista ja vaikuttaa ratkaisevasti heidän maailmankuviinsa. Aluksi esittelen oppikirjojen tapaa hahmottaa maailma laajempaan tai suppeampaan. Tämän jälkeen kerron eriarvoistetuista valtioista ja itä-länsi-dikotomiasta.

8.2.1. Maailman hahmottaminen

Oppikirjat eivät käsittele koko maailmaa, vaan ne nostavat esiin tiettyjä alueita ja valtioita. Maantiedon kirjat korostavat eniten ”länsimaista” Eurooppaa ja historian kirjat läntisiä rikkaita maita eli ”supervaltoja”. Maailma hahmotetaan siis oksidantaalisen diskurssin kautta.

Maantiedon kirjat esittelevät maailmaa todella vaihtelevasti. Erityisesti *Koulun maantieto Maailma* on sisällöltään hyvin suppea, sillä kirjan esittämä maailma on käytännössä synonyymi Euroopalle. Itse asiassa sarjan Eurooppa-kirja on lähes sama kuin Maailma-kirja. Maailma-kirjan valtiolaatikat esittelevät siis Euroopan valtioita, joten kansallisvaltiokehys koskettaa lähinnä Eurooppaa. Afrikan valtioista esitellään vain Kongon demokraattinen tasavalta, Algeria ja Egypti, mutta nämä maat eivät ole saaneet varsinaisia valtiolaatikoita kuten Euroopan maat, vaan niistä kerrotaan vain pienellä fontilla kappaleiden lopussa. Hämmästyttävää on, että kirjassa ei käsitellä ollenkaan Aasiaa, Australiaa tai Amerikkaa. Euroopan ulkopuolinen maailma käsitetään kirjassa lähinnä avun kohteena. Yhteinen maailmamme -kappale käsittelee yksinomaan väestönkasvua, vesivaroja ja kehitysyhteistyötä. Ajatuksena tuntuu olevan, että me eurooppalaiset joudumme auttamaan muita valtioita ja ihmisryhmiä heidän ongelmissaan, koska maapallo on yhtenäinen kokonaisuus. Myös *KM Maailma* jatkaa samaa linjaa: Euroopan valtiot ovat pääosassa. Muita valtioita on käsitelty lähinnä kirjan lopussa olevassa pari- ja ryhmätöiden aineistoja sisältävässä osiossa, jossa on mukana Turkki, Kiina, Intia, Japani, Nigeria, Etelä-Amerikka ja Brasilia. Oppilaat voivat valita jonkin näistä

valtioista mahdollista ryhmätyötä varten, joten Euroopan ulkopuolisten valtioiden esittely jää käytännössä opettajan viitseliäisyyden varaan. Kirjassa on vahvasti mukana myös matkailunäkökulma, sillä se esittelee maailman nähtävyyksiä kuten Kiinan muurin, Taj Mahalin ja aboriginaalien pyhän vuoren Ulurun. Kirjan kuvasto laajentaa maailmaa näyttämällä esimerkiksi kuvia Chilestä, Filippiineiltä ja Egyptistä. Pohdittaessa maantiedon kirjojen tapaa hahmottaa maailma tulee muistaa, että monilla oppikirjasarjoilla on erikseen Amerikan mannerta käsittelevät kirjat, jotka laajentavat hieman esiteltyä maailmaa.

Maailman ympäri erottuu edukseen hieman laajemmalla, kaikki maanosat sisältävällä, käsityksellään maailmasta. Alueita käsitellään suhteellisen kattavasti luonnon, elinkeinojen ja ihmisten kautta. Tarkemmin esiteltäviä valtioita ja alueita ovat Kiina, Japani, Intian niemimaa, Nigeria, Somalia, Kalifornia, Nunavut, Meksiko, Trinidad & Tobago, Chile, Uusi-Seelanti ja Oseania. Tätä laajuutta kuitenkin rajoittaa se seikka, että eri maanosiin ja niihin liitettyihin alueisiin ja valtioihin tutustutaan valitsemalla ”sopiva matkareitti, joka voi kulkea koko maailman ympäri tai muutamien maanosien kautta”. Kattavuuden saavuttaminen on siten jälleen kiinni opettajan viitseliäisyydestä. Lisäksi maanosien tärkeyttä perustellaan sillä, mikä maanosan merkitys on suomalaisille (*Maailman ympäri*, 69). Mukana on siis esimerkiksi Suomalaiset ja Aasia -kappale (*Maailman ympäri*, 93), jossa kerrotaan suomalaisista koneista ja yrityksistä Aasiassa sekä kehitysyhteistyöhankkeista ja matkailusta nimenomaan Suomen näkökulmasta. Tiivistetysti maantiedon kirjat keskittyvät todella vahvasti (länsimaiseen) Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan. Latinalaisen Amerikan valtiot pääsevät Amerikka-kirjoissa esiin, mutta Afrikka ja Aasia esitellään erittäin suppeasti.

Historian oppikirjojen esiin nostamat valtiot poikkeavat maantiedon vastaavista. Esimerkiksi maantiedon kirjoissa suositut Kanada, Pohjoismaat (Suomea lukuun ottamatta) ja Etelä-Euroopan maat sivuutetaan historian kirjoissa lähes kokonaan. Japani, Kiina ja Intia saavat historian kirjoissa omat kappaleensa, mutta kyseiset valtiot on sijoitettu kirjojen loppuun omaan osioonsa, joka on nimetty vierauttavasti joko ”Kolmanneksi maailmaksi” tai ”Euroopan ulkopuolella” -luvuksi. Afrikasta, Etelä-Amerikasta ja muusta Aasiasta ei kerrota niinkään valtioiden, vaan maanosan historian kautta. Yläasteen historian oppikirjat sivuuttavat Etelä-Amerikan lähes kokonaan liittäen sen vain kehitysmaiden ongelmiin ja kylmään sotaan. Ilmeisesti oletetaan, että ala-asteella opetettu löytöretkien historia riittää kertomaan kyseisestä maanosasta tarpeeksi. Australia sivuutetaan opetuksessa kokonaan, mutta Lähi-itä nostetaan esiin omana kokonaisuutenaan. Tähän alueeseen

liitetään lähinnä terrorismi ja islaminusko negatiivisessa valossa. Läntistä identiteettiä luodaankin sekä poissulkemisen että erottautumisen kautta.

Erityisesti historian kirjoista löytyy myös yllättävää läntistä kansallisvaltiokehystä laajentavaa kuvastoa kuten kuvat Saddam Husseinin syntymäpäiviltä (*Kaleidoskooppi* 8, 175) tai Pohjois-Korean Kim-Jong toinen (*Aikalainen* 8, 103). *Aikalainen* 8 (158—159) jopa kyseenalaistaa koko Eurooppa-keskeisyyden mielekkyyden toteamalla, että vain 11 prosenttia maailman väestöstä asuu Euroopassa ja että maailman taloudellinen painopiste on siirtymässä tulevaisuudessa Euroopan ja Yhdysvaltojen ulkopuolelle. Laajempaa maailmankuvaa ei kuitenkaan viedä kovin pitkälle, sillä ”Euroopan ulkopuolella” -kappale on sijoitettu erikseen ja kertoo nimensä mukaisesti ”muusta” maailmasta.

Oksidantaalinen diskurssi on oppikirjoissa usein niin itsestään selvä maailman hahmottamisen tapa, että läntistä katsontakantaa ei edes välttämättä tiedosteta. Esimerkiksi tilasto ”1500–1800-luvuilla sodissa kuolleet” (*Horisontti yhteiskuntaoppi*, 142) kuvaa ilmiötä, sillä se ei määrittele sotien maantieteellistä sijaintia. Luultavasti kyseessä ovat Euroopassa ja kenties Yhdysvalloissa kuolleet, mutta eivät tietenkään vaikkapa Aasiassa kuolleet.

8.2.2. Eriarvoistetut valtiot

Maailman hahmottaminen länsimaiden kautta selittyy osin erityisesti journalismissa käytetyllä läheisyysperiaatteella. Meistä kaukana tapahtuvat asiat eivät näin ole yhtä tärkeitä kerrottavaksi. Häivyttämällä osa maailmasta näkyvistä supistetaan oppilaiden maailmankuvaa kuitenkin radikaalisti. Yleensä Länsi-Euroopan ja Yhdysvaltain tapahtumat ja kulttuuri yleistetään koskemaan koko maailmaa. Esimerkiksi Chaplinin elokuvien kerrotaan olevan suosittuja *kaikkialla maailmassa* (*Aikalainen* 8, 42). Alueiden eriarvoisuus näkyy myös jaotteluna kehitys- ja teollisuusmaihin. Kehitysmaiden kerrotaan olevan vasta teollistumisen alkuvaiheessa, eli kehityskaari kohti länsimaista elämäntyyliä ei ole vielä päässyt vauhtiin. Teollistumista pidetään siis kehityksen luonnollisena päämääränä.

Valtioiden eriarvoistaminen ei liity ainoastaan alueisiin, vaan myös niissä eläviin ihmisiin. *Kaleidoskooppi* 9 (92—97) vertaa presidenttiä jopa maan isäksi tai äidiksi ja kertoo samalla, että ”Jokaisella maalla on sellainen hallitus, millaisen se on ansainnut”. Näin eri maiden väestöt

arvotetaan joko hyväksi tai pahoiksi hallitustensa kautta. Lisäksi suurvallat inhimillistetään historian kirjoissa symboleiksi. Setä-Samuli edustaa Yhdysvaltoja, Venäjän karhu Venäjää ja Neuvostoliittoa sekä Keltainen kääpiö Japania. Ei liene epäselvää, minkälaisia miellelyhtymiä nämä stereotyyppiat esittävät edustamistaan valtioista ja ihmisistä.

Iskulauseet arvottavat valtiot suhteessa toisiinsa myös länsimaiden ulkopuolisilla alueilla, esimerkiksi Haiti on ”köyhä kehitysmaa”, Costa Rica on ”hyvinvoiva mallimaa” (KM Amerikka, 83) ja Tiibet on peräti ”kivi Kiinan kengässä” (Maailman ympäri, 87). Kuvaavaa on, että koko Amerikan mannerta ja sen pinnanmuotoja käsittelevän kappaleen tärkeimpiä asioita kertaavassa tiivistelmässä valtioista esiin nostetaan vain Kanada, Yhdysvallat ja Meksiko (Koulun maantieto Amerikka, 14). Pohjois-Amerikka on siis tärkeämpi kuin Etelä-Amerikka.

8.2.3. Itä–länsi-dikotomia

Idän ja lännen vastakohtaisuutta rakennetaan historian kirjoissa vahvasti. Ilmiö liittyy ajan tilallistumiseen: Länsi nähdään kehittyneenä ja modernina, itä puolestaan kehittymättömänä ja jälkeen jääneenä (Agnew 1998). Tämä dikotomia ei peilaudu vain kylmän sodan kautta, vaan oikeastaan läpi historian. Esimerkiksi *Horisontti* 7/8 (10) kertoo Napoleonin olleen lännen keisari ja Aleksanterin puolestaan idän. Vastakohtaisuus esitetään siis jo varhaisena historiallisena ilmiönä. Mielenkiintoisia ovat myös irralliset iskulauseet, kuten ”Itä on itä, ja länsi on länsi, eivätkä nämä kaksi koskaan kohtaa” (Kaleidoskooppi 7, 104). Ilmeisesti lauseella halutaan korostaa idän ja lännen perustavanlaatuisia kulttuurista eroa. Itä–länsi-dikotomia nousee esiin myös paikalliskulttuureista kerrottaessa. Esimerkiksi Länsi-Saksan asukkaat, ”wessit”, ovat *KM Euroopan* (61) mukaan yritteliäämpiä ja avoimempia ihmisiä kuin idässä asuvat ”ossit”. Läntinen ”vapaa maailma” nähdäänkin oppikirjoissa hyvänä. Esimerkiksi Shanghain eurooppalaisuutta eli nykyaikaisuutta, vakautta ja vaurautta korostetaan koko sivun käsittävässä jutussa (Yhteiskunta NYT 9, 177). Shanghain arvo perustuu siis sen länsimaisuuteen.

Maantiedon oppikirjoissa vastakohtaisuus näkyy keskittymisenä länteen. Tämä kertoo itä–länsi-dikotomian olemassaolosta, mutta maantiedon oppikirjoissa itse itä–länsi-asetelmaa peilataan varsin vähän. Ote on siis sovittelevampi – esimerkiksi ”Tonava yhdistää idän ja lännen” (Koulun Maantieto Eurooppa, 33). Sen sijaan historian kirjoissa itä ja erityisesti Venäjä ja Neuvostoliitto

esitetään monesti pelottavana ja suorastaan pahana. Esimerkiksi maata käsittelevä kuvasto on varsin negatiivista kuten murhattu Anna Politkovskaja tai talouden rappiotilan korostaminen (Aikalainen 8, 144—145). Myös pilakuvat esittävät Venäjän Eurooppaa kahlitsevana ja uhkaavana mustekalana (Kaleidoskooppi 7, 118) tai karhuna, jonka varjo lankeaa Länsi-Euroopan ylle (Aikalainen 8, 96). Neuvostoliittoon ja Venäjään suuntaava negatiivisuus on historian kirjoissa niin silmiinpistävää, että Leningradin *sankarillisesta* puolustuksesta kertominen (Aikalainen 8, 68) on todella yllättävää. Suomalaisten ja saksalaisten asettaminen sankarillisten venäläisten vastapariksi on hämmentävää, sillä useimmiten oppikirjat esittävät mustavalkoisesti suomalaiset hyvinä ja venäläiset pahoina tai epäilyttävinä.

Idän ja lännen vastakohtaisuus peilautuu vahvimmin Suomen historiaan, sillä maan kohtaloksi on muodostunut se, että ”Luonto on sijoittanut Suomen ja Venäjän kansat läheisiksi naapureiksi” (Horisontti 7/8, 193). Tämä on erityisen vaikeaa Suomelle, koska se on aina ollut osa läntistä Eurooppaa (Kaleidoskooppi 9, 10) ja siten ”oikea eurooppalainen valtio” (Kaleidoskooppi 9, 100). Onhan Helsingistä vain hiukan pidempi matka Brysseliin kuin Utsjoelle (Kaleidoskooppi 9, 10). Vaikka Suomi sijaitsee itäisessä Euroopassa, korostetaan sen läntisyyttä läpi tekstin. Maantiedon kirjoissa idän häivyttäminen saa jo koomisiakin piirteitä. Venäjästä ei kerrota Suomen naapurimaiden tai lähialueiden yhteydessä, ja se on rajattu usein pois myös kartoista. Suomen korostetaan katsovan länteen ja kuuluvan Pohjolaan. Paneudun tähän Suomen ja Venäjän dikotomiaan enemmän Suomi-identiteetin yhteydessä, jolloin pohdin asiaa identiteetin rakentamisen kautta.

8.3. Paikallisuuskehys

Paikallisuuskehys linkittyy tilan skaalaisuuteen. Kehys perustuu paikan kokemukseen eli erikoislaatuisina ja pysyvinä pidettyihin tiloihin kuten kyliin ja kaupunkeihin. Usein paikoilla onkin henkilökohtaisia merkityksiä ihmisille – erityisesti *kotipaikalla*. Paikallisuutta käsitellään kehyksessä maakuntakulttuurien, valtioiden ja läheisyyden kautta. Paikallisuuden vastapoolina toimii myöhemmin esiteltävä integraatiokehys, joka käsittelee tilaa laajoina kokonaisuuksina.

Paikallisuuskehys on voimakas kotitalouden oppikirjoissa, joissa Suomi hahmotetaan alueellisten kulttuurien ja niiden ruokaperinteiden kautta. Muissa oppiaineissa paikallisuuskehys on selvästi suppeampi. Historian oppikirjoissa tämä kehys on kuvastossa suhteellisen voimakas, mutta itse

tekstissä varsin pienessä osassa. Paikkoja ei lähestytä niinkään erilaisina osakulttuureina tai tiloina, vaan esimerkkeinä tapahtumapaikoista. Huomionarvoinen on yhteiskuntaopin kirjojen kapea, ainoastaan hallintoon, keskittyvä paikallisuuskehys, jossa Suomi korostuu yhtenäisenä yksikkönä. Maantiedon kirjoissa paikallisuus korostuu Suomi-kirjoissa, mutta jää muuten vähäisemmäksi. Paikallisuuskehys näkyy erityisesti maantiedon kirjoissa usein valtioiden sisällä, sillä valtiot on jaoteltu pienempiin yksiköihin alueittain. Esimerkiksi Suomen maakunnat tai Yhdysvaltain eri alueet esitellään omina yksikköinä.

Paikallisuuskehukseen liitetään pitkälti samoja metaforia ja esimerkkejä kuin kansallisvaltiokehukseen eli myös paikallisuuden taustaolettamuksena ja kantavana teemana on kansallinen yhteenkuuluvuus. Paikallisuus-teema ei kuitenkaan ota huomioon muuttovirtojen jatkuvaa kasvua, joka heikentää paikan muuttumista pysyväksi kodiksi. Nuoret asuvat yhä harvemmin samalla paikkakunnalla kuin isovanhempansa tai muu suku, jolloin *juurien* määrittelemisen voi olla vaikeaa tai toissijaista.

8.3.1. Paikallisuus maakuntakulttuureina

Maantiedon oppikirjoissa paikallisuuskehys on selvästi voimakkain Suomi-kirjoissa – tuntevathan oppilaat monia Suomen paikkoja ja voivat peilata näitä omaan *kotiseutuunsa*. Paikallisuuskehys linkittyy kulttuurikehykseen paikallisten osakulttuurien myötä. Esimerkiksi maakuntakulttuurit nousevat Suomesta kerrottaessa ajoittain vahvasti esiin. Erityisesti *Avara Suomi* ja *Suuntana Suomi* -kirjat panostavat paikallisuuskehukseen. *Suuntana Suomi* nostaa esiin muun muassa maakuntalaulut, erilaiset ruokaperinteet ja murteet. Alueelliset murteet ovatkin tärkeimpiä tunnistettavia regionaalisia ominaisuuksia ja siten hyvin merkityksellisiä alueellisen identifioitumisen kannalta (Paasi 1984, 62—63). Tehtävissä kirja pyytää oppilaita tiivistämään omalle maakunnalleen tunnuslauseen ja piirtämään sille logon (Suuntana Suomi, 165). Näin oma kotiseutu linkitetään laajempaan kokonaisuuteen (maakuntaan), jolle luodaan identifioitumisen työkaluja samaan tapaan kuin valtioille: oma kieli, lippu tai muu tunnus (logo ja laulu) ja tavat. *Avara Suomi* esittelee Suomen alueiden kautta. Lounais-Suomi, Etelä-Suomi, Pohjanmaa, järvi-Suomi, vaara-Suomi ja Lappi muodostavat kukin oman kappaleensa, joissa pohditaan sekä luonnolle että ihmistoiminnalle ominaisia alueellisia piirteitä.

Suuntana Suomi (10) kertoo alueellisen identiteetin merkityksen kasvaneen Euroopan unioniin liittymisen ja Suomen kansainvälistymisen myötä, jolloin omien juurten ja kotiseudun merkitys korostuvat. Oppilaat siis halutaan kiinnittää oppikirjoissa kotipaikkaansa entistä tiukemmin Suomen territorion avautuessa Eurooppaan. Paikallisuustehtävissä pohditaankin, mille alueelle oppilaat samastuvat vahvimmin ja missä heidän sukujensa *juuret* ovat (*Suuntana Suomi*, 14–15). On mielenkiintoista, että kotiseutu nousee joissakin maantiedon kirjoissa kotimaan kaltaiseksi (joskaan ei yhtä vahvaksi) käsitteeksi. Oppikirjoissa yritetään siis luoda vaihtoehtoisia tapoja käsitellä kansallista identiteettiä. Sakari Suutarinen (2000a) onkin esittänyt, että paikallisyhteisöjen korostaminen voisi olla yksi uusi tapa uudistaa etniseen yhteenkuuluvuuteen perustuvaa vanhaa identiteettirakennetta.

Historian kirjoissa Suomen maakunnista ei juurikaan puhuta. *Kaleidoskooppi* 7 (41) esittelee Zacharias Topeliuksen Maamme kirjan stereotyyppiä hämäläisestä ja karjalaisesta ja *Aikalainen* 7 (51) kertoo häätapojen vaihdelleen maakuntien eli maantieteellisen sijainnin mukaan. Suomalaisen heimojen esiintuominen *Kaleidoskoopissa* on varsin mielenkiintoista, sillä näin paikkoja käsitellään kansojen kautta. Historian kirjoissa nostetaan esiin myös suomalaisen yhteiskunnan kyläkeskeisyys ja vähäinen sisäinen liikkuvuus.

Sen sijaan kotitalouden kirjoissa Suomen jakautuminen itäiseen ja läntiseen kulttuuripiiriin saa suhteellisen paljon huomiota. Eron kerrotaan tosin johtuvan erilaisten uunityyppien käytöstä, ei niinkään muusta kulttuurisesti eriytymisestä. Osassa kirjoissa otetaan huomioon myös pohjoisen ruokakulttuurin erilaisuus, mutta saamelaisista ei kotitalouden kirjoissa kerrota. Suomen ruokakulttuuri on jaettu maakuntatasolle asti. Jako tuntuu hieman keinotekoiselta, sillä esimerkiksi Hämeestä sanotaan vain, että talonpoikauskulttuuri ja kartanoelämä ovat vaikuttaneet ruokakulttuuriin (Taituri, 276). Paikallistason ruokakulttuurit ja niiden säilyttäminen korostuvat oppikirjoissa vahvasti. Paikallinen kulttuuri pyritään kirjoissa liittämään oppilaiden sukujuuriin muun muassa isovanhempien ja vanhempien muistojen kautta. Paikalliset ruokakulttuurit nostetaan myös eräänlaiseksi vaihtoehdoksi kansainvälisten vaikutteiden omaksumiselle korostamalla niiden säilyttämisen tärkeyttä (on tärkeää tietää, mistä tulet) ja gastronomista arvoa. Paikallisuuskehystä leimaakin selvästi integraation ja kansainvälistymisen pelko – nuoret halutaan samastaa Suomen territorioon edes paikallisuuden kautta.

8.3.2. Valtiollinen paikallisuus

Historian oppikirjoissa paikallisuuskehys nousee esiin kerrottaessa sotien kulusta eli kansakunnan rakentamisen kautta. Paikallisuus ei siis kerro osakulttuureista, vaan enemmänkin suomalaisesta yhtenäiskulttuurista. Paikallisuus hahmottuu myös esimerkiksi maaseutu–kaupunki-dikotomian kautta. Puhutaan teollisuuskaupungeista, työläisten asuinalueista ja maaseudusta, joissa elämä on tietynlaista. Paikallisuus liitetään myös arkihistoriaan, mutta edelleen lähinnä kuva-esimerkkien kautta. Nämä esimerkit saattavat olla todella tarkkaan paikannettuja kuten Palojoen kylänraitti Nurmijärvellä. Yläasteen historian oppikirjoissa ei siis juurikaan kerrota alueellisista kulttuurieroista Suomessa. Esimerkiksi maaseutumaisuus määrittää enemmän paikalliskulttuuria kuin se, sijaitseeko tämä maaseutu Etelä- vai Pohjois-Suomessa tai kenties jopa muualla (läntisessä) Euroopassa. Vaikka historia näennäisesti kertoo ilmiöistä ja tapahtumista, tapahtuu kerronta aina alueitten kautta.

Yhtenäinen Suomi -teema heikentää paikallisuuskehysten sisältöä myös yhteiskuntaopin kirjoissa, joissa tämä kehys tulee esiin hallinnon kautta. Kunnat esitellään vaikuttamisen paikkoina ja itsenäisyydessään Euroopan erikoisuuksina (Horisontti yhteiskuntaoppi, 106). Kuitenkin paikallisuuskehys on vain taustakehys ja Suomea lähestytään pääasiassa kokonaisuutena. Erilaiset paikalliset kulttuurit eivät siis pääse kirjoissa esiin. Maakunnat ja läänitkin käsitellään kirjoissa varsin suppeasti. *Aikalainen 9* käsittelee paikallisuutta hallinnon kautta jopa kuvastossa: Turun vankila Saramäessä, Vanajan vankila ja vaikkapa Helsingin käräjäoikeus nousevat esiin. Paikallisuuskehys on kaikista heikoin *Kaleidoskooppi 9* -kirjassa. Paikallisuus näkyy käytännössä vain Helsinki-kuvastona. Oppikirjat haluavat samastaa oppilaat nimenomaan Suomeen ja vahvistaa kansallisen identiteetin tunnetta.

Maantiedon oppikirjoissa paikallisuus rakentaa valtiollista yhtenäisyyttä kansallismaisemien kautta. Suomen eri maisema-alueet ja kulttuurimaisemat esittelevät Suomen eri puolia. Siispä esimerkiksi Kevon luonnonpuisto Utsjoella tai Kuusamon Julma-Ölkky eivät esiinny kirjoissa paikallisuutensa tai luontonsa vuoksi, vaan lähinnä Suomen erikoisuuksina. Siten paikallisuuskehys limittyy kansallisvaltiokehukseen. Suomi jaetaan myös kuuteen maisema-alueeseen, ja esimerkiksi Järvi-Suomea kuvaillaan perinteisen kauniina Suomea (Koulun maantieto Suomi, 70—76). Näitä maisema-alueita peilataan myös oppilaiden kotiseutujen kautta. Jotkut kirjat jakavat Suomen

ihmisten toiminnan ja asumisen mukaan vielä Ydin-Suomeksi, Väli-Suomeksi ja Luonnon-Suomeksi (ks. esim. Koulun maantieto Suomi, 86).

Valtioiden jako eri alueisiin tapahtuu joko hallinnollisiin yksiköihin tai erilaisiin maantieteellisiin luonnonympäristöihin perustuen. *KM Maailma* (93—100) on jakanut Saksan kolmeen eri osaan luonnonolojen ja pinnanmuotojen mukaan, *Maailman ympäri* (87) taas jakaa Kiinan kolmeen osaan maisemallisin perustein. Toisaalta Italia jaetaan taloudellisesti köyhään etelään ja rikkaaseen pohjoiseen. Oppikirjoissa puhutaan myös esimerkiksi Itämeren ja Välimeren alueista. Nämä ovat jo hyvin suuria yksiköitä, mutta ne mielletään samantyyppisiksi luonnonympäristöiksi ja kulttuuripiireiksi.

8.3.3. Paikallisuus läheisyytenä

Läheisyysperiaate sopii myös paikallisuuskehukseen: mitä läheisempi tai tunnetumpi paikka on suomalaisille oppilaille, sitä luultavammin se hahmotetaan paikallisuuden eikä kansallisvaltion kautta. Pariisista tai Alaskasta saatetaan siis puhua ilman muita määreitä, mutta vaikkapa Argentiinan kaupungit tarvitsevat tuekseen myös valtiomääritelmän. Myös kuvastot keskittyvät usein lähialueisiimme. *Matkalle Eurooppaan* on selvästi suuntautunut paikallisuus-esittelyihin. Lähikuvassa-osiot esittelevät esimerkiksi Pietaria ja Tirolin Alpeja. Myös kaupunkirakenteista ja kaupunkien erityispiirteistä kerrotaan paljon (*Matkalle Eurooppaan*, 50—55). Kaupunkien osalta nähtävyydet toimivat usein paikallisuuden kuvaajina. Esimerkiksi Big Ben liitetään Lontooseen ja Pieni merenneito Kööpenhaminaan (*Matkalle Eurooppaan*). Kotitalouden kirjoissa paikallisuus liittyy ainoastaan Suomeen. Muut maat ovat ensisijaisesti kokonaisia valtioita.

Muutamia poikkeuksiakin läheisyysperiaatteeseen toki löytyy, esimerkiksi kuvat Ujijin kylästä Afrikasta tai Buharan seudusta Aasiasta (*Horisontti* 7/8, 127). Näistä paikoista ei kuitenkaan ole kerrottu käytännössä mitään – ne vain toimivat illustraatioina. Useimmiten esimerkit ovatkin kaikissa oppikirjoissa hyvin samanlaisia. Kun puhutaan Saksan jaosta, nostetaan esimerkiksi jaettu Berliini. *Horisontti* 7/8 (287) tekee kuitenkin poikkeuksen ja esittelee myös jaetun Hofin kylän lähellä Baijeria.

Yllättävää on, että Euroopan unionin korostama paikallisuusarvostus ja subsidiariteetti-periaate eivät nouse oppikirjoissa esiin. Oppikirjat käsittävät Euroopan unionin ja paikallisuusteemat

paremminkin vastakohtapareina. Unioni hahmotetaan pääasiallisesti ylikansallisena suurena toimijana eli varsin kaukaisena meille suomalaisille. Integraatio käsitellään taloudellisen ja nimenomaan Brysselissä tapahtuvan hallinnollisen yhteistyön kautta.

8.4. Integraatiokehys

Spatiaalista ajattelua leimaavat muutospaineet näkyvät integraatiokehyksessä, joka korostaa ihmisten yhteisyyttä ja rajatonta maailmaa. Kehyksessä nostetaan esiin erityisesti yhteistyön merkitys. Integraatiosta kerrotaan Euroopan integraation ja yhteisen maailman välityksellä. Kehys keskittyy vahvasti Euroopan unioniin, muuten kehys on voimakkuudeltaan varsin heikko ja jää vain sivuhuomautuksiksi. Rajattomuus koskeekin oikeastaan vain Eurooppaa. Koko maailman integraatio liitetään globalisaatiokeskusteluun ja erityisesti globalisaation mukanaan tuomiin mahdollisiin tulevaisuusnäkyymiin. Integraatiokehukseen lomittuu myös eurooppalainen identiteettidiskurssi, joka korostaa Euroopan yhteisyyttä kulttuurisen perinnön teeman kautta.

8.4.1. Euroopan taloudellispoliittinen integraatio

Integraatiokehyksessä yhteistyö korostuu kansojen ja valtioiden – tai lähinnä eurooppalaisten valtioiden – välisenä toimintatapana. Historian ja yhteiskuntaopin oppikirjojen integraatiokehys on hyvin Eurooppa, ja erityisesti Euroopan unioni, keskeinen. Integraatio on oikeastaan metafora Euroopan unionille eikä toisinpäin. Suomen liittyminen unioniin nähdään historian kirjoissa erityisen tärkeäksi siksi, että Suomi luettaisiin vihdoin Länsi-Euroopan maaksi. Kotitalouden oppikirjat käsittelevät Euroopan unionia yllättäen todella vähän. Esiin nostetaan lähinnä vain elintarvikkeiden omavalvonnan lisääntyminen (Hyvää Pataa). Maantiedon kirjoissa korostuu Pohjoismainen yhteistyö, mutta toki Euroopan unioniakin käsitellään. Esimerkiksi *Matkalle Eurooppaan* (96—97) mainostaa iskulauseessaan, että ”Yhteinen ja demokraattinen EU on kaikkien Euroopan valtioiden ja kansalaisten etu” ja haastaa oppilaat myös pohtimaan, miten Euroopan unioni näkyy heidän omassa elämässään.

Euroopasta puhutaan oppikirjoissa yhteisenä kotinamme (Kaleidoskooppi 9, 100) ja unionista askeleena kohti rajatonta Eurooppaa (Horisontti 7/8, 358). Maantiedon oppikirjoissa Euroopan tulevaisuus nähdään usein liittovaltion kaltaisena (ks. esim. Avara Eurooppa, 9). Rajattomuus-

puheesta huolimatta Euroopan valtiot esitetään kansallisvaltiokehityksen mukaisesti tiukasti rajattuina omina yksikköinä. Tämä näkyy erityisen selvästi kuvastossa, jossa ihmistoiminta on vahvasti sidoksissa kansallisvaltioihin. Historian ja yhteiskuntaopin oppikirjat puolestaan korostavat, että Euroopan unionin tulevaisuus yhteistyöjärjestönä tai vaihtoehtoisesti liittovaltiona riippuu EU-kansalaisten tahdosta, mutta liittovaltiopuhe ei ole kovin näkyvää. Integraatio-kuvasto esitteleekin varsin paljon unionin hallintoon osallistuvia ihmisiä kertoen samalla heidän taustavaltionsa.

Integraatioon ja Euroopan unioniin ei suhtauduta oppikirjoissa välttämättä positiivisesti. Erityisesti yhteiskuntaopin kirjasarjoissa suhtautuminen vaihtelee. Negatiivisin on *Yhteiskunta NYT 9*, joka kertoo kansalaisten vähäisestä luottamuksesta unioniin ja jäsenyyden luomista suurista haasteista Suomen maataloudelle sekä luo uhkakuvia rikollisuuden ja terrorismin leviämisestä. Lisäksi kirja huomauttaa, ettei Suomen vaikutusmahdollisuuksia EU-asioihin pidä liioitella (*Yhteiskunta NYT 9*, 214—231). *Horisontti* sitä vastoin korostaa pienten valtioiden suhteellisen suurta äänimäärää Euroopan neuvostossa, mutta irvailee ”tirektiiveille”, ja suhtautuu epäluuloisesti EMUun. Pilapiirroksessa Lipponen kaahaa pelokkaan Suomi-neidon kyseiseen rahaliittoon, ja kuvatekstissä kerrotaan Lipposen ”junailleen” Suomen mukaan, vaikka Ruotsi jäi ulkopuolelle poliittisten ennakkoluulojen vuoksi (*Horisontti yhteiskuntaoppi*, 129—205). *Aikalainen 8* (151—155) nostaa ongelmaksi Euroopan unionin kaukaisuuden kansalaisille. Näin Euroopan unioniin liitetään yllättävän paljon negatiivisia mielikuvia. Osa kirjoista linkittää integraation jopa uhkaskenaarioihin; globalisaatio on uhka kansallisvaltioille. *Kaleidoskooppi 9* (103) puhuu Brysselistä kuitenkin Suomen ”toisena pääkaupunkina” korostaen Suomen ja unionin läheistä suhdetta.

8.4.2. ”Yhteinen maailmamme”

Koko maailman integraatiota väläytellään silloin tällöin historian ja yhteiskuntaopin kirjoissa. Tällöin puhutaan ”yhteistyön ja kumppanuuden maailmasta” (*Kaleidoskooppi 8*, 188), maailmankansalaisuudesta ja ihmislajille tyypillisestä yhteistoiminnasta (*Kaleidoskooppi 9*, 4). Yhteistyötä perustellaan sillä, että kaikki maat tarvitsevat toisiaan samoin kuin maapallon molemmat puoliskot (*Yhteiskunta NYT 9*, 156). Maailman eriarvoistumista ja valtapoliittikkaa ei nosteta tässä yhteydessä esiin. Integraatio ja globalisaatio esitetään siis todella yksinkertaistavasti ja usein taloudellisista lähtökohdista tai läntisestä yhtenäiskulttuurista käsin. *Horisontti yhteiskuntaoppi* (209) menee maalailussaan kaikista pisimmälle kertoessaan, että ”Yksilön kannalta

ajateltuna maailma muodostaa ikään kuin yhden ainoan valtavan kylän, jossa kaikki osat ovat riippuvaisia toisistaan”. Maapallon todetaan myös muuttuneen pienemmäksi (Yhteiskunta NYT 9, 151) eli tila käsitetään suhteelliseksi. Maantiedon kirjat suhtautuvat globalisaatioon yleensä vain nopeampana tiedonkulkuna.

Kansojen, kielten ja kulttuurien sekoittuminen liitetään lähinnä Yhdysvaltoihin. Joidenkin valtioiden kohdalla saatetaan kertoa etnisestä monimuotoisuudesta, esimerkiksi ”Kuubalaisten suonissa *virtaa* mustien, intiaanien ja valkoisten verta” (KM Amerikka, 70). Sekoittuminen käsitetään kuitenkin rotujen, ei niinkään kansanryhmien, sekoittumisena. Maapallon asukkaista käytetään me-puhuntaa vain maailmankaikkeutta käsittelevissä kappaleissa. Rajattomuus on siis vain symbolista.

Viimekädessä integraation taustoja perustellaan uhkien torjunnalla. Ihmisten on pakko tehdä yhteistyötä, jotta terrorismilta ja ympäristökatastrofeilta voidaan välttyä. Maailman yhteisyys on siis varsin näennäistä. Kotitalouden oppikirjat lähestyvät globalisaatiota ja maapallon integroitumista jopa pelon kautta; kansainväliset ruokavaikutteet uhkaavat Suomen paikallisia ruokakulttuureja. Globaali ja paikallisuus nostetaan näin vastakohtapareiksi.

8.5. Integraatiokehityksen eurooppalainen identiteettidiskurssi

Maantiedon oppikirjoissa on suhteellisen vahva eurooppalaista kulttuurista yhteisyyttä korostava aspekti. Integraatiokehitys linkittyy siis eurooppalaiseen identiteettidiskurssiin. Sinänsä Euroopan korostaminen on luonnollista, koska elämme siellä. Erityisesti Euroopan unioni ja sen jäsenyys haastavat luomaan yleiseurooppalaista identiteettiä. Eurooppalaisuuden määrittely ja ylikorostuminen ovat kuitenkin samalla huomattavia poissulkemisen metodeja. Vaikka diskurssissa vahvistetaan eurooppalaista yhteisyyttä esimerkiksi antiikin kulttuuriperinnön avulla, luodaan samalla raja-aitoja muihin maanosiin ja kulttuureihin nähden – muu maailma hahmotetaan erilaiseksi ja vieraaksi. Esimerkiksi iskulause ”Me edustamme kahtatoista prosenttia maapallon väestöstä” (Avara Eurooppa, 47) on tyypillinen lause tälle integraatiokehityksessä ilmenevälle diskurssille.

Antiikin Roomaan ja Kreikkaan viitataan oppikirjoissa eurooppalaisen kulttuurin alkulähteenä. Tämä tarunomainen aikakausi esitetään koko Euroopan yhteiseksi menneisyydeksi. Esimerkiksi

”Ateena on *eurooppalaisen sivistyksen* merkittävimpiä paikkoja” (Koulun maantieto Eurooppa, 84). Kansallisvaltiokehys unohtuu, kun Välimeren alueen antiikinaikainen loisto yhdistetään koko maanosaan. Myös Suomi liitetään tähän yhteisyyteen, sillä historian kirjat kertovat suomalaisten hääperinteiden olevan kotoisin jo Antiikin Roomasta (Aikalainen 9, 122). Selektiivisen muistin avulla luodaan koko Euroopan yhteisyyttä. Euroopan integraatio liitetään historialliseksi ilmiöksi myös teollisuuden ja vapaakaupan myötä. Metaforissa junien raiteet yhdistivät Eurooppaa samoin kuin yhteiset mittayksiköt ja kultakanta. Napoleonin aikaisiin sotiin liitetään ”yhdistyneen Euroopan joukot” (Aikalainen 7, 30) tai ”monikansallinen armeija” (Horisontti 7/8, 22). *Maailman ympäri* (185—185) esittelee jopa nykyisen Euroopan yhtenä kokonaisuutena ilman valtiomääreitä. Euroopan kasvillisuus, maanviljelys, korkea elintaso, kansat ja länsimainen sivistys siis käsitellään kirjan kuvastossa nimenomaan eurooppalaisina, ei valtiollisina, ilmiöinä. Tämä poikkeuksellinen näkemys kattaa kuitenkin vain aukeaman pituisen kappaleen.

Myös läheisyysperiaate voidaan lukea kuuluvaksi eurooppalaiseen identiteettidiskurssiin, sillä usein kaukaisia paikkoja verrataan Euroopan maihin. Saatetaan puhua vaikkapa Buenos Airesista Amerikan Pariisina (KM Amerikka, 56) eli tila eurooppalaistetaan. Kerrotaan esimerkiksi, että Angelin putous löydettiin vasta alle sata vuotta sitten (Koulun maantieto, 14), vaikka löytövuosi viittaa vain eurooppalaisten tietoisuuteen kyseisestä putouksesta. Vaikka Euroopan ja Yhdysvaltojen samankaltaisuutta usein korostetaan, tehdään tässä diskurssissa eroa myös Yhdysvaltoihin. Puhutaan Amerikan kaukaisuudesta ja tuntemattomuudesta eurooppalaisille. Toisaalta Australian ja Yhdysvaltojen eurooppalaisuutta korostetaan ja Euroopan vaikutusvaltaa kaikkialla maailmassa hehkutetaan. Eurooppa nähdään kehittyneenä ja edistyneenä maanosana muiden ollessa takapajuisia ja erilaisia. Historian oppikirjoissa maailma nähdään usein länsimaiden silmin, joten Yhdysvallat nostetaan Euroopan rinnalle.

Eurooppalainen identiteettidiskurssi on tyypillinen nimenomaan maantiedon oppikirjoille. Oksidantaalinen diskurssi tosin liittyy Euroopan ihannoinnin myös historian ja yhteiskuntaopin kirjoihin. Kotitalouden oppikirjoissa ei ole Eurooppa-diskurssia. Kansainvälisen asetelman muodostaa Suomi–kaukaiset/eksoottiset maat -dikotomia. Eksoottisten maiden luokkaan kuuluvat Kiina ja *Taiturissa* myös esimerkiksi Lähi-idän maat. Ero saattaa johtua siitä, että kotitaloutta ei pidetä yhtä tärkeänä oppiaineena kuin perinteisiä lukuaineita. Opetuksessa saatetaan siis huomioida herkemmin yhteiskunnallisia trendejä tai vastaavasti jättää ne kokonaan huomioimatta.

Oppikirjoissa ei ole yhtenäistä näkemystä siitä, mitkä valtiot kuuluvat Eurooppaan ja mitkä valtiot ovat ”eurooppalaisia”. Maanosia pidetään selkeinä maantieteellisinä kokonaisuuksina, mutta esimerkiksi Euroopan määrittely on todellisuudessa aina valinnan tulosta. Erkki Toivainen (2004, 7) käyttää Euroopasta monikkomuotoa Euroopat kuvatessaan monirajaista Eurooppaa. Koska Euroopan määritelmä vaihtelee kirjasarjasta toiseen, ei kirjoista selviä ketkä kuuluvat ”me-piirin” sisälle.

Maantiedon oppikirjojen Eurooppa-kirjat keskittyvät kuvaamaan Euroopan valtioita, mutta esiteltujen valtioiden määrä ja esitellyt valtiot vaihtelevat runsaasti. *Koulun maantieto Eurooppa* nostaa esiin vain 20 valtiota tietoruuduissaan. Mukana on tunnettuja valtioita kuten Ranska, Puola ja Kreikka. Pohjoismaat on rajattu pois esiteltäväksi sarjan Suomi-kirjassa, mutta Euroopan pikkuvaltiot sekä erityisesti Itä- ja Kaakkois-Euroopan maat on jätetty kokonaan tekstin ulkopuolelle. Kirja kuitenkin mainitsee yllättäen Moldovan muutamalla lauseella pienennetyllä fontilla. Teksti kertoo ainoastaan, että Moldovalla ”on edessään pitkä matka kehittyä nykyaikaiseksi eurooppalaiseksi maaksi” (*Koulun maantieto Eurooppa*, 89). *KM Eurooppa* esittelee tekstin lomassa vain muutamia hyvin tunnettuja eurooppalaisia maita. Yksitoista muuta valtiota, kuten Irlanti ja Kroatia, on lisätty kirjan loppuun Pari- ja ryhmätöiden aineistoja -osion alle. Lisäksi kirjassa esitellään lyhyesti Euroopan ”postimerkkivaltiot”. *Matkalle Eurooppaan* ja *Avara Eurooppa* esittelevät valtioita lukumäärällisesti lähes puolet enemmän. Erityisesti Kaakkois-Euroopan maat lisäävät valtioiden määrää. Tämä ei kerro kansallisvaltiokehityksen vahvuudesta, vaan lähinnä siitä, mitkä valtiot ovat oppikirjojen tekijöiden mielestä tarpeeksi tärkeitä ansaitsemaan huomiota. Eurooppalaisuus on siis kulttuurinen, ei alueellinen, käsite oppikirjoissa. Erityisesti Kaakkois-Euroopan maat sekä Euroopan pienvaltiot on usein häivytetty näkyvistä Euroopan valtioista puhuttaessa. Alueena Eurooppa samastetaan lähinnä Euroopan unionin jäsenvaltioihin. Tällainen eurooppalaisuuden määrittely luo sisäistä homogeenisyyden tunnetta suhteessa rajojen ulkopuolisiin muihin. Toisaalta oppikirjojen Eurooppaa esittelevät kartat ovat usein hyvin löysästi rajattuja. Joissakin Euroopan kartoissa näkyy jopa Irak ja Iran (*Matkalle Eurooppaan*). Ilmiö on varsin mielenkiintoinen ja ristiriidassa oppikirjojen tekstin kanssa.

Lisäksi Euroopan valtiot on jaettu maantieteellisen sijaintinsa vuoksi omiin kokonaisuuksiinsa. Jaot osoittavat ilmansuuntien ja maantieteellisen sijainnin mielivaltaisuuden: onko esimerkiksi Puola Keski-Eurooppaa (*Koulun maantieto Eurooppa*) vai itäistä Keski-Eurooppaa (*Matkalle Eurooppaan*). Myös espanjalaisten kerrotaan omaksuneen läntisen Euroopan tapoja (*Koulun maantieto Eurooppa*, 108). Vaikka maa sijaitsee läntisessä Euroopassa, on sen ensisijainen

alueellinen ja kulttuurinen määrittäjä etelä. Tuntuu myös oudolta, kun Belgian Kongon kerrotaan olevan nykyisen *Länsi-Euroopan* kokoinen alue (Kaleidoskooppi 7, 102). Länsi-Eurooppaa ei ole määritelty missään ja hahmotettu alue voi olla hyvin erikokoinen riippuen rajauksesta. Alueet ovatkin poliittisen retoriikan tuotoksia – eivät itsessään olemassa olevia yksiköitä (Lehti 2003, 110). Geopoliittiset ilmiöt ovat siis aina sosiaalisesti ja poliittisesti tuotettuja (Moisio 2003, 27). Baltian maidenkin mainitaan palanneen Neuvostoliiton sortumisen myötä ”siihen eurooppalaiseen yhteisöön, mihin ne ovat vuosisatoja kuuluneet” (Matkalle Eurooppaan, 134).

Euroopan valtioesittelyissä Venäjä luetaan kuuluvaksi Eurooppaan, mutta Turkki Aasiaan. Venäjän ja Turkin maantieteellinen asema onkin varsin ongelmallinen oppikirjoissa. Esimerkiksi välillä Turkki näkyy Euroopan maista kertovissa kartoissa, välillä ei. Venäjän asema eurooppalaisena valtiona on erityisen vaikea historian oppikirjoissa. Venäjä kyllä luetaan vahvasti osaksi Euroopan historiaa, mutta diskursiivisesti se saatetaan sulkea Euroopan ulkopuolelle. Venäjällä on esimerkiksi kauppasuhteet Euroopan kanssa (Aikalainen 7, 142) ja Pietari on eurooppalaisten pääkaupunkien *kaltainen* (Aikalainen 7, 140–141). Venäjä ja Turkki eivät kuulu Euroopan unioniin, joten ne sijaitsevat tässäkin mielessä ”rajojen takana”. Oppikirjat eivät kuitenkaan pohjusta Turkin mahdollista unioni-jäsenyyttä, vaan ne pikemminkin kertovat, miksi Turkkia ei pitäisi ottaa mukaan Euroopan unioniin.

8.5. Luontokehys

Luontokehys hahmottaa maailman materiaalisen luonnon kautta ja muodostaa siten vastakohtaparin kulttuurikehykselle. Kehys on kuitenkin sisällöltään ristiriitainen, sillä analysoiduissa oppiaineissa luontoon suhtaudutaan hyvin erilaisista lähtökohdista käsin. Luontokehys käsittelee spatiaalisuutta toisaalta geopoliittisesti eriarvoisena tilana, toisaalta itseisarvona. Luontoa käsitellään myös luonnonvaroina ja uhka-skenaarion kautta. Maantiedon kirjoissa tämä kehys toimii eräänlaisena pohjana spatiaalisen maailman tarkastelulle. Kehys keskittyy luonnonilmiöiden tarkasteluun ja hahmottaa tilan pinnanmuotojen sekä esimerkiksi ilmasto- ja kasvillisuusvyöhykkeiden kautta. Ihmistoiminta kuvataan kehyksessä luonnonehdoilla tapahtuvaksi ja sopeutuvaksi. Esimerkiksi kansojen ja valtioiden syntyä perustellaan luonnonesteiden vuoksi tapahtuneella eristäytymisellä. Kehykselle on kuitenkin tyypillistä ihmistoiminnan kuvaamisen vähäisyys. Sen sijaan historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa luontokehys ei ole kovin vahvasti esillä. Näissä oppiaineissa luontoa kuvataan kansallisromanttisesti kansallisvaltioiden kautta tai valtioiden omistamina luonnonvaroina

eli kansallisena rikkautena. Erityisesti yhteiskuntaoppi käsittelee luontoa ja luonnonsuojelua uhkaskenaarion kautta: Meidän tulee toimia ja tehdä yhteistyötä, jotta välttyisimme ympäristökatastrofeilta. Luonto uhkaa taloudellista hyvinvointiamme ja suurvaltojen keskinäistä kilpailua rajatuilla luonnonvaroillaan. Kotitalouden oppikirjat pitävät luontoa ravinnon antajana. Ravinnon puhtaus ja maukkaus liitetään kuitenkin suomalaisten elintarvikkeiden kansalliseksi erityispiirteeksi.

8.5.1. Luonto itseisarvona

Tämä luontokehyksen aspekti pohjautuu luonnonilmiöiden kuten planetaarisuuden, eläinten levinneisyyden tai ilmasto- ja kasvillisuusvyöhykkeiden tarkasteluun. Kerronnassa keskitytään muun muassa jokiin, vuoristoihin ja muihin pinnanmuotoihin. Myös kuvasto käsittelee luonnonilmiöitä varsin tieteellisesti – esimerkiksi poimuvuoriston syntyä ja mannerlaattojen liikkeitä havainnollistetaan kuvasarjoilla.

Luonto käsitetään itseisarvoksi lähinnä maantiedon oppikirjoissa. Ihmistoiminnan sijasta kehyksessä keskitytään vaikkapa Pohjolan ”villiin luontoon” (KM Suomi, 10). Metaforissa luonto kuitenkin inhimillistetään ja kehollistetaan herkästi. Puhutaan vaikkapa mantereiden sydäimestä ja selkärangasta. Luontokehykseen liittyvät metaforat korostavat luonnontilan ihmismäisyyttä ja tekijä-asemaa. Esimerkiksi ”Vuoristot *hallitsevat* Balkanin niemimaata” (Avara Eurooppa, 105) tai ”Penniinien matala vuoristo muodostaa saaren *selkärangan*” (KM maailma, 88). Luontoa saatetaan myös kuvata matkaesitteistä tuttuun luontoa ihailevaan ”trooppinen paratiisi” -tyyliin.

Luontoa itsessään ihailevat kommentit ovat historian oppikirjoissa harvassa. Kentuckyn erämaiden vertaaminen ”toiseksi paratiisiksi” (Horisontti 7/8, 103) ja Espanjan aurinkorantojen maisema-arvon esiin tuominen ennen massaturismia (Kaleidoskooppi 8, 145) ovatkin poikkeuksellisia näkökulmia. Luontoon ja erityisesti maisemiin suhtaudutaan kyllä ihaillen, mutta nationalistisista lähtökohdista eli kansallisvaltioiden kautta. Samoin kotitalouden kirjat ihannoivat nimenomaan Suomen luontoa.

8.5.2. Luonto geopoliittisesti

Luontoon ei suhtauduta aina itseisarvona edes luontokehityksen sisällä. Tilan, kuten maanosien, merkitys maapallolle ei määräydy niiden luontoarvojen, vaan taloudellisen ja poliittisen vaikutusvallan mukaan. Erityisesti Afrikka ja Aasia on häivytetty melkein kokonaan näkyvistä oikeastaan kaikissa analysoiduissa oppiaineissa. Myös Pohjois-Amerikka esitetään tärkeämpänä kuin Etelä-Amerikka. Esimerkiksi Amerikan mantereen säävaihteluiden nopeutta perustellaan itä-länsi-suuntaisten vuoristojen puuttumisella *Pohjois-Amerikassa* (KM Amerikka, 97). Näin Etelä-Amerikka sivuutetaan kokonaan, vaikka säävaihtelu liittyy tekstin mukaan Amerikkaan mantereena. Tila värityy myös rodullisesti – puhutaan ”pimeimmästä Afrikasta” ja ”pimeyden maanosasta” (Kaleidoskooppi 7, 100). Keltainen taas liitetään Aasiaan. Historian oppikirjoissa korostuu erityisesti ilmansuuntien arvottaminen kylmän sodan hengessä. Itä on joko paha tai häivytetty näkyvistä. Nämä geopoliittiset ratkaisut ja mielipiteet opetetaan nuorille analysoimatta niiden taustaa.

Luontokehitys ei ole pelkästään praktinen, vaan se sisältää myös stereotyyppioita ja mielikuvia. *Maailman ympäri* -kirjassa olevan maanjärityksiä ja tulivuorenpurkauksia käsittelevän tehtävän kuvasto on varsin paljastava. Piirroskuvassa kaapuun pukeutunut arabimies pomppii epätoivoisesti ilmaan maan halkeilleissa hänen allaan. Toisessa kuvassa kansallispukuun ja tuohivirsuihin pukeutunut Suomi-neito katselee mantereen keskiosassa tapahtuvaa tulivuoren purkausta rauhallisin mielin. (Maailman ympäri, 52.) Kuvasto viestittää, että suomalaisten ei tarvitse pelätä näitä luonnonkatastrofeja, mutta maanjäritysten linkittäminen arabeihin ja arabimaihin ei tunnu kovin loogiselta. Lisäksi maanjärityksen esittäminen mantereen repeilynä ei auta ymmärtämään ilmiön syitä ja seurauksia. Huumorin avulla voidaan ottaa näennäisesti etäisyyttä stereotyyppioihin, mutta samanaikaisesti vahvistetaan esitettyjä yleistyksiä muistuttamalla niiden olemassaolosta (Dyer 2002, 45—54).

Kirjoissa on myös luontoon perustuvaa rodullistamista vastustavaa antia. Euroopan maanviljelylle suotuisa ilmasto on maantiedon kirjojen mukaan luonut edellytykset esimerkiksi taiteen ja tieteen kehittymiselle. Euroopan maailman valloitus perustellaan siis luonnonoloilla. Jared Diamond (2004) on tutkinut luonnonolojen vaikutusta kulttuurien kehittymiselle eri maanosissa. Diamond on päätenyt mantereiden akseleiden suuntien vaikuttavan kotoperäisten eläinlajien ja viljelyyn soveltuvien kasvien määrään ja kesyttämiseen, mikä puolestaan vaikuttaa maanviljelyksen

omaksumiseen ja siten tekniseen ja hallinnolliseen evoluutioon ja kirjoitustaidon kehittämiseen. Loppujen lopuksi luonnonolot siis määrittävät maanosan kulttuurisen kehittymisen. Vaikka oppikirjat vain sivuavat luonnonolojen vaikutusta lauseessa tai kahdessa, on tämä näkökulma tärkeä. Rasistiset rotumääritelmät perustuvat usein juuri kulttuurien erilaiseen kehitystasoon, joten luonnonolojen vaikutusten tiedostaminen sivilisaatioiden kehittymiseen estäisi tällaisten käsitysten syntymistä.

8.5.3. Luonto luonnonvaroina

Historian oppikirjoissa luontoon suhtaudutaan valloittamattomana tai valloitetuna maana. Taustaolettamuksena on, että luonto on ihmisiä varten. Metaforissa erämaat kesytetään valtioiden tarpeisiin, vuoret puhkotaan ja järvet yhdistetään kanaviksi, jotta talouden pyörät pääsevät pyörimään. Luonto on sekä valloittamattomia seutuja että liikkumisen esteitä, jotka kuitenkin voitetaan teknologisen kehityksen ansiosta. *Kaleidoskooppi 8* (86) puhuu ”paremman elintason hedelmistä”. Historian oppikirjojen luontosuhdetta kuvaa hyvin Suomen historiaan liitetty lause ”Maantieteelle emme voi mitään” (*Kaleidoskooppi 8*, 106). Luonto ja geopoliittinen asema on joko valtioiden taakka tai siunaus, jonka vuoksi nämä valtiot joko luhistuvat tai kehittyvät. Ajoittain luonnon kuvaaminen saa kaikissa oppikirjoissa suorastaan kansallisromanttisia piirteitä, esimerkiksi ”tuulen tuivertamat” karut nummet liitetään maantieteessä Skotlantiin.

Historian oppikirjoissa luontoa ei käsitellä itseisarvona, vaan se limittyy aina ihmistoimintaan. Puhuttaessa ”kaksinapaisesta maailmasta” (*Kaleidoskooppi 8*, 84) tarkoitetaan maapallon ideologista tai taloudellista jakaantumista, ei maapallon luonnontieteellisiä napoja. Kirjat kertovat kyllä hieman esimerkiksi saastumisesta, mutta senkin katsotaan olevan lähinnä terveydellinen ja taloudellinen haitta ihmisille ja valtioille. Esimerkiksi biisonien ylimetsästys oli tuhoisaa intiaaneille, mutta helpotti lännen valloittamista ratakojen avulla eli toi taloudellista hyvinvointia. Historian kirjoissa luonto siis hahmotetaan pääasiallisesti valtioiden kautta.

Kotitalouden kirjat keskittyvät vahvasti Suomen luontoon. Raaka-aineita esitellään toki ympäri maailman, mutta niitä ei liitetä luontoon samoin kuin suomalaisia marjoja, kaloja ja kasviksia. Myös teollistuneet länsimaat erotetaan kehitysmaista juuri luonnon ja luonnonantimien kautta. Kehitysmaissa on kuivaa, viljelyskasvit ovat yksipuolisia, proteiinin lähteitä on vähän ja vesi on

saastunutta. Luonto on kehitysmaiden heikko lenkki, vaikka siellä samaan aikaan viljellään kasveja länsimaiden tarpeisiin.

8.5.4. Luonto uhkana

Ihmistoiminnan maapalolle aiheuttamista ongelmista, kuten eroosiosta ja ilmaston lämpenemisestä, kerrotaan maantiedon kirjoissa opetussuunnitelman mukaisesti. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen todennäköisiä seurauksia Suomessa (huomio kansallisvaltiokehityksen dominoivuus jopa ympäristökatastrofeista puhuttaessa!) käsitellään karttakuvan kautta (KM Suomi, 63). Kuitenkin ihminen toimii maantiedon kirjojen näkökulmasta luonnon ehdoilla. Kertominen ihmisten sopeutumisesta elinympäristöönsä jää kuitenkin helposti ympäripyöreiden yleistysten varaan. Esimerkiksi Amerikan mantereen eri osien kerrotaan olevan kovin erilaiset niin kasvillisuuden, eläimistön kuin ihmisten elämisenkin kannalta. Käytännössä tämä näkyy Amerikka-kirjoissa lähinnä vain intiaaniheimojen jaotteluna metsä-, maanviljely-, rannikko- ja preeriaintiaaneihin asuinympäristönsä ja elintapojensa mukaan sekä puhuntana heidän sukupuutostaan.

Kotitalouden oppikirjat näkevät luonnonvarojen ja erityisesti ravinnon riittävyyden sekä saastumisen uhkana. Tämä uhka ei kuitenkaan kosketa Suomea, vaan on kaukainen – lähinnä kehitysmaiden – ongelma. Kirjat eivät ota huomioon ympäristö-ongelmien globaalia ulottuvuutta. Suomalaiset saattavat joutua kosketuksiin ravinnon pilaantumisen kanssa lähinnä ulkomailla matkustaessaan ja joutuessaan suojautumaan mahdollisia ruokamyrkytyksiä vastaan (Tuoreet eväät, 77).

Historian oppikirjoissa luonto uhkaa valtioiden ja ihmisten taloudellista asemaa, mutta ydinaseet ja ydinvoimaonnettomuudet nähdään kuitenkin uhkana koko maapalolle. Yhteiskuntaopin kirjoissa luonnon uhka-skenaariot ovat hallitsevin osa luontokehystä. Ihmisten on toimittava, jotta he pärjäävät luonnon kanssa, mutta he eivät voi olla koskaan varmoja luonnon turvallisuudesta. Erityisen huonona luonnonkatastrofit nähdään valtioiden kannalta, sillä ne tuottavat taloudellisia kustannuksia maalle (Kaleidoskooppi 9, 122.) *Kaleidoskooppi 9* kertoo Suomen kuitenkin olevan luonnonvoimien suhteen melko *turvallinen* maa. Luonnon näkeminen uhkana ihmisille on varsin yllättävä näkökulma, sillä usein ihminen nähdään uhkana luonnolle.

8.6. Kulttuurikehys

Kulttuurikehys lähestyy tilaa kulttuurien eli saman merkitysjärjestelmän jakavien ihmisjoukkojen kautta. Se keskittyy kuvaamaan (valtioiden) monikulttuurisuutta, vähemmistöjä ja alkuperäiskulttuureja. Usein myös ”kolmannesta maailmasta” kerrotaan kulttuurien kautta. Kulttuurikehukseen liittyy voimakas toiseutta luova mekanismi: me eurooppalaiset muodostamme yhtenäisiä kansoja vastakohtana muille ihmisryhmille tai etnisyyksille. Etnisyys määritellään ihmisryhmäksi ”jonka kieli, uskonto, *kansallinen* alkuperä ja kulttuuri ovat samanlaiset” (Avara Amerikka, 65) eli myös etnisyyksiä lähestytään pitkälti kansallisvaltioiden kautta. Kulttuurit ja kansat samastetaan herkästi toisiinsa. *Matkalle Eurooppaan* (47) selittääkin, että tietyllä alueella on yleensä vallalla vain yksi kulttuuri, jolla on jopa satojen vuosien takaiset juuret.

Kulttuurikehysten näkyvyys vaihtelee eri oppiaineissa ja -kirjoissa runsaasti, mutta kehys on vahvin maantiedon kirjoissa. *Avara*-sarjassa tämä kehys on ajoittain voimakkaasti esillä, mutta *KM* ja *Koulun maantieto* -sarjoissa kehys on varsin häilyvä. Yhteiskuntaopin kirjat käsittelevät Suomen vähemmistöt ja monikulttuurisuuden usein varsin pikaisesti. Historian kirjoissa Suomi ja oikeastaan koko Eurooppa halutaan esittää kansallisesti yhtenäisenä valtioiden verkostona, joten vähemmistöt ovat hyvin pienessä sivuosassa. Kotitalouden kirjat eivät tunne vähemmistöjä ja esittelevät kulttuurejakin varsin stereotyyppisesti ja yksinkertaistavasti.

Lähestyn kulttuurikehystä esittelemällä Euroopan kulttuurisen kirjon, monikulttuurisuuden, ”kolmannen maailman”, islamilaisen maailman sekä alkuperäiskulttuurit. Jaotteluni perustuu oppikirjojen antamaan esimerkkiin, sillä niissä maailman kulttuurit on käsitelty pitkälti näiden alueiden kautta. Aloitan käsittelyni Euroopasta, koska se on esitelty oppikirjoissa kulttuurisesti varsin yhtenäisenä alueena vastakohtana muulle maailmalle. Tekstistä voi havaita aiemmin esittelemieni ulkomaalaistamisen, orientalismin ja rodullistamisen diskurssien vahvan mukanaolon. Oppikirjoista löytyy kuitenkin myös neutraalia ja positiivista puhuntaa. Kulttuurien ihailu ja erilaisuuden korostaminen saattavat ajoittain saada jopa positiivisen orientalistisia piirteitä. Esimerkiksi *Avara Eurooppa* kertoo suomen kielestä, että on ”kiva hallita jotain erilaista ja *outoa*” sekä selittää suomalaisten ja unkarilaisten näkevän toisena *eksoottisina* serkkuina (Avara Eurooppa, 137). Myös *Avara Amerikka* (66) nostaa esiin maailman ihmeellisyyksiä kuten haudutetun rotan, mongolialaisen kurkkulaulun ja suomalaisen potkukelkan. Oudon ja jännittävän raja on siis häilyvä ja ohut.

8.6.1. Euroopan kulttuurinen kirjo

Eurooppaan suuntautuvaa siirtolaisuutta pidetään oppikirjoissa varsin uutena ilmiönä. Eurooppa esitetäänkin pääasiallisesti sisäisesti yhtenäisten kansallisvaltioiden alueena. Todellisuudessa ihmiset ovat liikkuneet aina, mutta 1900–2000-luvuilla tapahtuneet kolme suurta muuttoaaltoa ovat olleet erityisen merkittäviä Euroopan monikulttuurisuuden kannalta. Toisen maailmansodan jälkeen vetovoimaiset taloudet houkuttelivat halpaa työvoimaa niin Euroopasta kuin sen ulkopuoleltakin. Väliaikaiseksi työvoimaksi tarkoitettut ihmiset asettautuivat kuitenkin asumaan uuteen kotimaahansa. 1970-luvun öljykriisin jälkeen työvoiman tarve väheni Euroopassa, mutta pakolaisia saapui erityisesti hauraista entisistä siirtomaista. Tämä johti aatteellisen äärioikeiston nousuun, ja maahanmuuttajien kulttuurinen, uskonnollinen ja etninen erilaisuus nostettiin esiin. Näin maahanmuuttokeskustelu muodostui ongelmakeskeiseksi ja erilaisuutta korostavaksi. Koska Suomeen suuntautuva laajamittaisempi maahanmuutto ajoittuu tähän vaiheeseen, on keskustelua leimannut aina tämä negatiivisuus. Tällä hetkellä ollaan siirtymässä kolmanteen maahanmuuttoaalton vaiheeseen, joka perustuu Euroopan valtioiden väestörakenteen ikääntymiseen ja tulevaan työvoimapulaan. Esimerkiksi Suomessa suunnitellaan, miten maahanmuuttajia saataisiin houkuteltua maahan. (Martikainen ym. 2006, 27–30.) Hans Magnus Enzensberger (2003) kutsuu medialle tyypillistä kansanvaelluspelkoa ja maahanmuuton uhkakuvien lietsomista sekä samanaikaista työvoimapulapelkoa ”demografiseksi bulimiaksi”.

Oppikirjoissa Euroopan monikulttuurisuuden historiaa tai todellisuutta ei avata. Euroopan etninen monimuotoisuus paikannetaan Kaakkois-Eurooppaan. Alueen kansallista epäyhtenäisyyttä korostetaan ehkä sen takia, että sitä ei lueta kuuluvaksi ”oikeaan” Eurooppaan – Kaakkois-Euroopan valtioita ei esitellä useimmissa maantiedon Eurooppa-kirjoissa tai käsitellä juurikaan historiassa. Mikäli Kaakkois-Euroopan valtiota käsitellään maantiedon kirjoissa, esitellään ne nimenomaan eri väestöryhmien suhdelukujen kautta (ks. esim. Matkalle Eurooppaan, 152). Historian kirjoissa Euroopan vähemmistöistä kerrotaan historiallisena ilmiönä tai ”epävakaiden alueiden” kuten Balkanin alueen kautta. Kirjoissa nostetaan esiin esimerkiksi Itävallan suurvallan monikansallisuus mahdottomana ilmiönä sisäisen yhtenäisyyden kannalta, mutta niin sanottujen kansallisvaltioiden vähemmistöryhmiä ei tuoda esiin. Vähemmistöongelmista on ikään kuin päästy eroon kansallisvaltioiden synnyn myötä. Tämä näkyy erityisen hyvin Suomen kohdalla. Historian oppikirjoissa ei puhuta Suomen kansan monikulttuurisuudesta, vaan se nousee esiin vasta

yhteiskuntaopin kirjoissa eli nykypäivän ilmiönä. Suomen kansan yhtenäisiä juuria ei siis kyseenalaisteta. Toisaalta suomalaisten asema Venäjän keisarikunnan vähemmistökansana on koko historian opiskelun kulmakiviä. *Horisontti* 7/8 (16) kuvaakin Aleksanteri ensimmäisen muuttuneen ”jyrkän vanhoilliseksi” hänen puuttuessaan Suomen autonomiseen asemaan. Kotitalouden oppikirjat eivät käsittele vähemmistöryhmiä edes Suomen kohdalla.

Euroopan vähemmistö- ja alkuperäiskulttuureista kerrotaan historian kirjoissa todella vähän. Puhutaanhan historiasta usein ”voittajien historiana”. *Kaleidoskooppi* 7 (32) kuitenkin esittelee Euroopan kansat -kartan. Kartta on harvinaislaatuinen, sillä siinä ei ole ollenkaan kansallisvaltioiden rajoja, vaan se esittelee näiden ryhmien luonnonmaantieteelliset asuinalueet. Kartta ei kuitenkaan ole kovin luotettava, sillä esimerkiksi Venäjän ja Turkin kohdalle ei ole merkitty lainkaan kansoja (tai sitten alueita ei lueta kuuluvaksi Eurooppaan). Lisäksi esiin tuodut ihmisryhmät kuten baskit tai bretonit eivät avaudu oppilaille, sillä niistä ei kerrota mitään. Oppilaan tuleekin olla tarkkaavainen löytääkseen edes hieman tietoa vähemmistökulttuureista tai kansanryhmistä. *Aikalainen* 8 (54—55) tuo baskit esiin Pablo Picasson Guernica maalauksen yhteydessä. Usein vastaavaa laajempaa kulttuurikuvastoa löytyykin juuri kuvateksteistä. Kulttuurikehitys on siis selvästi alempiarvoinen kuin vaikkapa kansallisvaltiokehitys.

Euroopan monikulttuurisuutta käsitellään maantiedon kirjoissa myös Espanjan ja Euroopan rajamaan Venäjän kautta. *Avara Eurooppa* painottaa Espanjan eri kansallisuuksia ja kieliä sekä erityisesti baskien erityislaatuisuutta, mutta muissa oppikirjoissa Espanjan kulttuurinen monimuotoisuus ei nouse selkeästi esiin. Myös Venäjän lukuisat vähemmistöt kuitataan vain toteamalla, että alueella asuu kymmeniä tai satoja muita kansoja. *Avara Eurooppa* ja *Koulun maantieto Eurooppa* nostavat esiin Kiovan ”venäläisen” kulttuurin syntysijana. Tämä poikkeaa kansallisvaltiokehyksestä, jonka mukaan jokaisen valtion kansat eroavat selkeästi toisistaan. *KM Eurooppa* ja *Koulun maantieto Eurooppa* erottuvat suppealla kulttuurikehityksellään, mutta toki nekin nostavat esiin esimerkiksi Irlannin alkuperäiskielen iirin ja *Koulun maantieto Eurooppa* (46) mainitsee Belgian kaksi kansanryhmää, flaamit ja valloonit.

Kuten jo aiemmin totesin, ulkomaalaiseksi nimeäminen liittyy vahvasti Euroopan maiden monikulttuurisuuteen. Mikäli Eurooppaa käsittelevässä kuvastossa on esimerkiksi tummaihoisia tai muslimeja, linkitetään heidät lähes aina maahanmuuttokeskusteluun tai suvaitsevaisuuden teemoihin. Kansalliseksi koetusta etnisyydestä eroavia ihmisiä siis ulkomaalaistetaan tai *suvaitaan*. *KM Maailma* (104) nostaa esiin ajatuksen, että kulttuurisesti kestävä kehitys mukaisesti

valtaväestön kuulumattomat ihmiset voisivat elää Euroopassa ilman syrjintää sopuoinnussa valtaväestön kanssa. Monikulttuurisuus esitetään usein myös uhka-skenaarion kautta. ”Ulkomaalaisia voidaan pitää uhkana”, toteaa *Matkalle Eurooppaan* (47), ja Britannian kerrotaan olleen *pakko* rajoittaa maahan tulevien siirtolaisten ja pakolaisten määrää (Koulun maantieto Maailma, 65). Syitä tähän pakkoon ei kerrota eikä lausetta avata sen enempää. Siirtolaisten matka tasavertaisiksi kansalaisiksi voikin olla *Avaran Euroopan* (46) mukaan pitkä. Tämä ei ole mikään ihme, sillä oppikirjat itsessään opettavat nuoret puhumaan siirtolaisista ja maahanmuuttajista ”ulkomaalaisina”. Etnistä monimuotoisuutta Euroopan katukuvassa pidetään kirjoissa varsin uutena ilmiönä ja Euroopan valtioita etnisesti vähän sekoittuneina. Toisaalta Eurooppaa itsessään kuvataan paradoksaalisesti jopa satojen erilaisten kulttuurien muodostamana mosaiikkina.

Euroopan maihin muuttaneet siirtolaiset määritellään tekstissä jopa ulkomaalaisiksi, esimerkiksi ”Luxemburgin asukkaista 30 % on ulkomaalaisia” (KM Eurooppa, 118). Tekstissä ei kerrota, onko näillä ”ulkomaalaisilla” maan kansalaisuutta vai ei. Oppikirjassa luultavasti käsitetään ulkomaalaiset ulkomaiden kansalaisiksi, mutta oppilas voi rinnastaa ulkomaalaiset kaikkiin maahanmuuttajiin, koska kansalaisuuden käsitettä ei avata. Saatetaan puhua myös ”Saksan asukkaista” (Koulun maantieto Eurooppa, 61) tai vierasta alkuperää olevista kansalaisista (KM Eurooppa, 104), mutta ei saksalaisista, mikäli kyseessä ovat siirtolaiset tai pakolaiset. Siirtolaiset määritellään ihmisiksi, jotka haluavat parantaa elinolojaan. Näin siirtolaiset linkitetään niin kutsuttuihin ”elintasopakolaisiin”, vaikka siirtolaisuuden syyt voivat todellisuudessa olla hyvin monisyisiä aina työpaikan siirrosta seikkailunhaluun tai rakastumiseen. Maahanmuuttajien ulkomaalaistaminen liittyy mielestäni siirtolaisten kansallisille identiteeteille tuottamaan haasteeseen. Maailman monikulttuuristuessa täytyy kansallisille identiteeteille luoda uudenlaisia lähestymistapoja, koska etninen yhteisyys ei enää riitä selittämään keskinäisen solidaarisuuden vaatimusta. Tähän haasteeseen oppikirjat eivät kuitenkaan osaa vielä vastata, vaan ne turvautuvat vanhaan ”kansat ovat homogeenisiä ryhmiä” -teesiin.

8.6.2. Monikulttuurisuus

Monikulttuurisuuden suhtaudutaan oppikirjoissa näennäisen positiivisesti. Monikulttuurisuus tuo kirjojen mukaan *parhaimmillaan* iloa ihmisten elämään, mutta samanaikaisesti rivien välissä etnisesti sekoittuneita valtioita ei pidetä samantarvoisina kansakuntina etnisesti ”puhtaiden” kansojen kanssa (kuten olen juurettomat kansat kappaleessa todennut). Lähtökohtaisesti oppiaineet

käsittelevätkin kulttuureja yhtenäisten kansojen kautta, mutta maailma jaetaan myös valtioiden rajat ylittäviin kulttuuriipiireihin maantiedon oppikirjoissa.

Monikulttuurisuutta käsitellään oppikirjoissa usein metaforisen koululuokka- tai katukuvan kautta. Kuvissa on etnisesti erinäköisiä ihmisiä, ja lukijaa pyydetään kuvatekstissä tutkimaan näiden ihmisten kasvojenpiirteitä ja päättämään, mistä he tai heidän vanhempansa ovat kotoisin. Erityisesti monikulttuurinen Yhdysvallat hämmentää selvästi oppikirjojen kirjoittajia, ja siitä puhutaankin ”monirotuksena” yhteiskuntana. Eteläamerikkalaisiin ja yhdysvaltalaisiin suhtaudutaan kirjoissa joko epäyhtenäisenä ”salaattikulhona” tai ”tilkkutäkinä” tai yhtenäisenä ”sulatusuunina”. *Horisontti* 7/8 lähestyy yhtenäisyyttä kuitenkin negaation kautta: vähemmistöryhmien ponnisteluista huolimatta massakulttuuri on hävittänyt siirtolaisten omat perinteet ja kiinteät yhdyskunnat. Vastakkain ovat siis näkemykset kansallisuuksien epäyhtenäisyydestä ja kansanryhmien omaleimaisuuden menettämisestä.

Maailman erotteluun kulttuuriipiireihin jakaa ihmiset kansoja paljon suurempiin yhtenäisiin yksiköihin. Monikulttuurisuus voidaan hahmottaa myös kulttuurien, ei vain kansojen, sekoittumisena. Tätä seikkaa ei juurikaan huomioida oppikirjoissa, ja kulttuuriipiirijaottelu on varsin sattumanvaraista. Esimerkiksi *KM Maailma* (48—49) jakaa maailman länsimaiseen, islamilaiseen, afrikkalaiseen, itä-aasialaiseen, intialaiseen, kaakkois-aasialaiseen ja oseanialaiseen kulttuuriipiiriin, mutta korostaa kansojen yhteenkuuluvuuden kasvua. Huomionarvoinen seikka on se, että Venäjä luetaan länsimaiseen kulttuuriipiiriin. Varsinkin historian oppikirjoissa Venäjä on luettu länsimaisen vastakohtaksi. *Maailman ympäri* (66) -kirjan kulttuuriipiirijako onkin spesifimpi. Esimerkiksi angloamerikkalainen, latinalaisamerikkalainen, eurooppalainen, slaavilainen ja australialaiseurooppalainen kulttuurialue erotetaan toisistaan. *Koulun maantieto Suomi* (146) -kirjassa kulttuuriipiirien tyypittelyt ovat varsin huvittavia stereotyyppisyytensä vuoksi. Maailma jakautuu Afrikkaan (ominaista musiikki ja yhteistyö), islamilaiseen maailmaan (ominaispiirteeksi on mainittu vain koraani), Intiaan (hindulaisuus ja kastijärjestelmä), Itä-Aasiaan (tottelevaisuus ja työmoraali) sekä länsimaihin (kaupungistunut ja ”verrattain vapaamielinen”). Maailman kulttuurit hahmotetaan siis todella suppeasti. Myös *Kotitalouden perustaidot* (107) jakaa maailman ruokaperinteen kiinalaiseen, venäläiseen ja ranskalaiseen keittiöön. Näitä ruokakulttuuriipiirejä ei kuitenkaan esitellä muutoin kuin kolmen ruokalajin menujen kautta. Esimerkiksi ranskalainen menu sisältää van ratatouillen, patongin ja juustotarjottimen tai crepesit. Kotitalouden kirjat eivät siis hahmotta ruokaperinteitä kulttuuriipiirien, vaan etupäässä valtioiden kautta.

Kansojen sekoittumisesta ei juuri puhuta edes monikulttuurisuuden yhteydessä. Erityisen hyvin tämä näkyy Etelä-Amerikan ihmisten rotujaottelussa. Jaotteleamalla ihmiset rotuihin häivytetään ihmisten perimän monimuotoisuus. On myös tärkeää huomata, että mestitsit ovat ainoa ”sekoittunut” ryhmä. Ilmeisesti valkoisten ja mustien sekoittuminen on liian arka aihe, sillä ”mulatteja” ei mainita lainkaan. Intiaanien ja mestitsien rinnastus on hyvin yleistä analysoimissani oppikirjoissa. Vaikka mestitsit ovat osittain valkoisia ja osittain Amerikan alkuperäisasukkaita, ei heitä rinnasteta koskaan valkoisiin, vaan intiaaneihin tai jopa mustiin. *KM Amerikka* (85) rinnastaakin mustat ja mestitsit keskenään kertoen valkoisista erikseen. Tämä on erikoinen valinta, sillä mestitsit ovat osaksi valkoisia, mutta mustien geenejä heissä ei pitäisi olla. ”Värillisyyttä” on siis yhdistävämpi tekijä kuin geeniperimä. Länsimaille onkin tyypillistä samastaa ihmisen kategoria valkoiseen ihonväriin, jolloin ”muut” täytyy määritellä värillisyyden kautta. Aasialaisiin taas yhdistetään vinot silmät (Maailman ympäri, 70) eli heidät erotetaan ulkonäöllisesti poikkeaviksi. Myös kolmen eri väestöryhmän asuinalueita erittelevä kartta Yhdysvalloista on mielenkiintoinen (Koulun maantieto Amerikka, 97b). Nämä väestöryhmät on nimetty latinoiksi, mustiksi ja ranskankielisiksi. Samanarvoisiksi erityispiirteiksi nostetaan siis kulttuuripiiri, ihonväri ja kieli.

Avara-sarjassa etniset ryhmät saavat selvästi enemmän näkyvyyttä kuin muissa oppikirjasarjoissa. Esimerkiksi *Avara Amerikka* -kirjassa kerrotaan alkuperäiskansoista ympäri maapallon ja nostetaan esiin kielten valtava määrä. Esimerkiksi se, että Intiassa puhutaan yli tuhatta eri kieltä tai murretta ja että Meksikossa on espanjan lisäksi 56 alkuperäiskieltä (*Avara Amerikka*, 64, 129), kertoo oppilaille kansallisvaltioiden epäyhtenäisyydestä. Myös Kanadan monikulttuurisuuteen, jossa siirtolaisia on rohkaistu säilyttämään oma kulttuurinsa, suhtaudutaan positiivisesti (*Avara Amerikka*, 145). *Kaleidoskooppi* 7 (32) puhuu historiallisesta Itävallasta jopa ”kansojen vankilana”. *Avara Amerikka* (65) korostaa, että siirtolaisten, eli ympäristöstä poikkeavan etnisen yhteisön, tulee pitää kiinni omasta kulttuuriperinnöstään, jotta he eivät sulaudu valtakulttuuriin. Kirjassa siis kannetaan huolta erilaisten kulttuuriperintöjen säilymisestä.

8.6.3. ”Kolmas maailma”

Oppikirjat käyttävät termiä ”kolmas maailma” kuvaamaan länsimaiden sekä (entisten) kommunististen valtioiden ulkopuolista maailmaa. Tätä maailmaa ei sijoiteta yhtä vahvasti kansallisvaltiokehukseen kuin Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa, vaan näistä alueista kerrotaan useimmiten kulttuurien tai etnisyyksien kautta. Kolmannen maailman historiassa korostuu lähinnä

imperialismi ja maailmankauppa sekä Euroopan ylivalta-asema, jolloin alueiden oma historia ja kulttuurien kirjo jäävät oppilaille varsin etäisiksi.

Orientalismi näkyy oppikirjoissa negatiivisena tai alentavana suhtautumisena muihin maanosiin kuin Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan. Ilmiötä kuvastaa piirros, jossa YK-täti jakaa oppilailleen tenttipapereita aiheena ”ihmisoikeudet” ja erittäin lyhytkasvuinen, perinneasuun pukeutunut, kiinalaismies saa arvosanaksi neljä miinus (Aikalainen 9, 11). Suhtautumista leimaa siis ongelmakeskeisyys. Erityisesti Afrikkaan liitetään usein vain negatiivisia mielikuvia kuten sisällissodat ja AIDS. Etelä-Amerikkaan ja Afrikkaan liitetään varsin harvoin kaupunkikuvastoa. Kuvastoa hallitsevat vuoristointiaanit ja savimajat. Myös kotitalouden oppikirjoissa esitetyt etniset ja kansalliset stereotyyppit ovat varsin räikeitä. Erityisesti Afrikka esitetään kehittymättömänä ja vieraana. Eli jos kuvassa on afrikkalainen, on hänet todennäköisesti kuvattu hyvin alkukantaisissa oloissa ja vaatteissa. Näin Afrikan kulttuurien moninaisuus ei hahmotu oppilaille.

Eurooppalaiset esitetään usein moraalisen auttamiskurssin kautta Afrikan ja Aasian isoveljenä. Kirjoissa muun muassa muistutetaan, että kehitysmaissakin ihmiset voivat elää onnellista elämää, mikäli heidän perustarpeensa tyydytetään. Euroopan taloudellista vaurautta perustellaan kekseliäisyydellä ja yllättäen myös esimerkiksi arabien karkotuksella, sillä *Koulun maantieto Maailma* (112, 124) selittää Espanjan suurvalta-aseman arabien *lopullisella karkotuksella*. Lause viittaa rodullistamisen diskurssiin.

Myös historian oppikirjat lähestyvät kulttuureja rotujen kautta. ”Valkoihoiset amerikkalaiset” ovat vastakohtina intiaaneille ja mustille. Esimerkiksi afroamerikkalaisia ei juuri näy Yhdysvaltoja käsittelevässä kuvastossa, lukuun ottamatta orjakuvia. Tosin *Kaleidoskooppi* 8 (23) nostaa esiin tanssija Josèphine Bakerin varsin ihannoivassa valossa korostamatta hänen ihonväriään. Rivien välistä voi siis huomata myös ristiriitaisia diskursseja. Historian oppikirjoille on kuitenkin tyypillistä käyttää alkusukkas-termiä. Mielestäni tämä on varsin halventava ja vanhanaikainen käsite samaan tapaan kuin vaikkapa nekeri, mustalainen tai eskimo. Alkusukkaalla on perinteisesti viitattu alkukantaiseen, kun taas alkuperäisasukas viittaa vanhaan kulttuuripiiriin. Kuvasto korostaa usein tätä ”alkukantaisuutta” – esimerkiksi pygmiä esittävään kuvaan (*Maailman ympäri*, 106) on liitetty myös pitkä vaaleaihoinen mies, jonka tarkoituksena on ilmeisesti korostaa lyhyen ja tumman pygmin erilaisuutta ja outoutta. Rodullistamisen diskurssi esiintyy siis myös salakavalasti kuvastossa.

Useimmiten oppikirjat esittävät Afrikan kehittymättömänä ja alkukantaisena maatalousalueena. Siksi maapallon megapoleja ja asukastiheyttä kuvaava kartta (Avara Amerikka, 76) on virkistävä poikkeus. Se tuo esiin Afrikan kaupungistuneisuuden. Tämä on tärkeää, koska jos oppilaan mieleen jää Afrikasta vain savimajoissa asuvat heimot, vääristyy hänen maailmankuvansa tältä osin varsin yksipuoliseksi. *Maailman ympäri* esittelee myös somalialaisen huippumalli Imanin eli menestyneen afrikkalaisen. Poikkeuksellisen positiivista kulttuurikuvaa luo myös *Aikalainen 8* esitellessään Latinalaista Amerikkaa. Se kertoo maanosan olevan nouseva talousalue laajoine väestöineen ja rikkaine luonnonvaroineen sekä olevan kuuluisa jalkapallotähdistään ja musiikistaan. Kirja esittelee myös Bolivian intiaanitaustaisen presidentin Evo Moralesin. (*Aikalainen 8*, 174—178). Kirja ei keskity ainoastaan maanosan negatiiviseen, vaan myös positiiviseen, kehitykseen. Sen kuvasto pistää silmään poikkeuksellisen positiivisella kuvastollaan: kehitysmaiden ihmiset nauravat ja hymyilevät.

Maailman ympäri -kirjassa on selvästi laajin käsitys maailmasta; kirja kertoo yllättävän paljon esimerkiksi Afrikan heimoista. ”Yllättävän paljon” tarkoittaa esimerkiksi Afrikan heimorajakarttaa sekä lyhyitä mainintoja pygmeistä, bantuista ja busmanneista. Kirjassa esitellään myös inuiittien hallintoalue Nunavut Kanadasta sekä kerrotaan alueen asukkaiden elinkeinoista (*Maailman ympäri*, 127). Oppilaat oppivatkin, että Afrikassa on paljon eri heimoja ja kulttuureja eikä kansallisvaltiostyylillä ole juurtunut maanosaan kovin syvästi. He eivät kuitenkaan osaa kertoa mitään näistä heimokulttuureista. Viittaukset ”muinasiin kuningaskuntiin” tai vaikkapa Zulusotilaisiin ovat hyvin epämääräisiä ja yleistäviä.

8.6.4. Islamilainen maailma

Mielestäni myös terrorismin käsittely oppikirjoissa liittyy kulttuurikehykseen ja orientalismiin, sillä se esitetään useimmiten stereotyyppisesti muslimien kautta ja sillä pelotellaan meitä *länsimaalaisia*. Terrorismi on mielenkiintoinen aspekti oppikirjoissa, koska sen käsittelytavat vaihtelevat erittäin paljon eri oppikirjasarjoissa. *Horisontissa* aihe sivutetaan nopeasti, mutta *Kaleidoskooppi*-sarja nostaa aiheen vahvasti esiin. *Aikalainen* taas selittää terrorismin syitä ja nostaa esiin vapaustaistelija–terroristi-dikotomian. Terrorismi saadaan kirjan mukaan loppumaan vain puuttamalla sen syihin (*Aikalainen 8*, 183). Näennäisesti neutraali lause ajaa vähemmistökulttuurien asiaa. *Aikalainen 9* (39) mainitsee, että vain 0,2 % suomalaisista kokee terrorismin uhkana. *Kaleidoskooppi*-sarja taas vetoaa vahvasti tunteisiin. Otsikot ”Yhdysvaltojen

oikeus koston” ja ”Afganistan – terroristien piilopaikka?” ovat varsin raflaavia. Vaikka kirjoissa kerrotaankin, että vain pieni osa muslimeista kannattaa terroritekoja, nostaa se esiin ”pahan akselin” ja kysyy ”Mitä *ne* oikein kuvittelivat saavuttavansa?” (Kaleidoskooppi 8, 177—179). Muslimit ja Lähi-idän kulttuurit esitetään historian kirjoissa varsin negatiivisessa valossa. Esimerkiksi Afganistanin tai Irakin historiaa ja nykyistä tilannetta ei juuri käsitellä, vaikka se voisi hälventää arabeihin ja muslimeihin liitettyjä ennakkoluuloja. Vaikka puhutaan kovasti siitä, kuinka esimerkiksi pakolaiset voivat rikastuttaa suomalaista kulttuuria ja yhteiskuntaa, on käytäntö toinen. Mikäli emme tiedä muslimeista ja heidän kulttuuristaan mitään, tulevat ennakkoluulotkin säilymään.

Kansainvälisen terrorismin lisääntyminen on mielenkiintoinen kysymys spatiaalisten maailmankuvien kannalta, sillä se on johtanut maailman uudenlaiseen geopoliittiseen jäsentämiseen. Yhdysvaltojen hegemoninen asema on korostunut, samoin ihmiskunnan jako kristittyyn ja islaminuskoiseen maailmaan on noussut poliittisen keskustelun trendiksi. Etnisten vähemmistöjen asema on vaikeutunut entisestään ennakkoluulojen ja pelon myötä. (Newman 2004.) Terrorismiin ja sen lieveilmiöihin linkittyvät myös esimerkiksi öljy- ja vesivarojen riittävyys, joista onkin tullut geopoliittisia pelinappuloita. Käytännössä terrorismi viekin huomiota muilta maapallon ongelmilta kuten Aidsilta ja ympäristön saastumiselta. (Brunn 2004, 12—14.) Nämä ongelmat koskevat ensisijaisesti länsimaiden ulkopuolisia ihmisiä, joten kuilu etelän ja pohjoisen sekä idän ja lännen välillä näyttää vain syvenevän. Oppikirjoissa ei käsitellä terrorismin syitä tai seurauksia, vaan se liitetään lähinnä muslimikulttuuriin. Tämä viittaa oksidentaaliseen diskurssiin.

Oppikirjoista löytyy kuitenkin myös islamin uskoon liittyvää neutraalia puhuntaa. Esimerkiksi *Maailman ympäri* (82) korostaa islamilaisen kulttuurin moninaisuutta toteamalla sen olevan varsin erilaista riippuen siitä, asuuko ihminen vaikkapa Intiassa tai Saudi-Arabiassa. Yleisessä keskustelussa Intiaa pidetään usein hindulaisena maana, joten viittaus Intian muslimeihin saattaa laajentaa oppilaiden käsitystä Intian kulttuurien moninaisuudesta. Oppikirjoissa islaminuskoiset esitetään pääsääntöisesti huivipäisinä totisina siirtolaisina. Siksi onkin virkistävää, että *Maailman ympäri* (82) -kirjassa on kuva iloisista huivipäisistä naisista ”Naiset kokoontuvat yhteen hauskanpidon merkeissä” -kuvatekstin kanssa. Naisia ei määritellä heidän uskontonsa mukaan (eihän suomalaisnaistenkaan kuvaan liitettäisi luterilaiset-määrettä), ja heidät esitetään tyytyväisinä elämäänsä. Vastaava kuvasto on todella harvinaista analysoimissani kirjoissa. *Maailman ympäri* esitteleekin maailman kulttuureja laajimmin kuvastossaan. Se pyrkii myös selittämään maailman konflikteja nuorille ymmärrettävässä muodossa. Esimerkiksi kuvitteellinen keskustelu Jerusalemissa

palestiinalaisen muslimin, juutalaisen ja kristityn näkökulmasta (Maailman ympäri, 83) tuo Israelin ongelmat lähemmäksi lukijaa.

Myös *Kaleidoskooppi 8* (174) -kirjasta löytyy islamin levinneisyyttä kuvaava kartta. Näin oppilaat voivat huomata, että islam on maailmanlaajuinen uskonto ja stereotypiaa muslimista on todellisuudessa vaikea luoda. Tämä jää kuitenkin oppilaan oman viitseliäisyyden varaan, sillä Tietoa muslimeista -laatikossa (*Kaleidoskooppi 8*, 174) esitellään vain sunna- ja shiiamuslimit sekä kurdit. *Matkalle Eurooppaan* (46) kertoo jopa, että Balkanilla muslimeja on ollut jo kauan, eli kirja lukee islamin suorastaan eurooppalaiseksi uskonnoksi.

8.6.5. Alkuperäiskulttuurit

Alkuperäisasukkaita kuvataan yläasteen oppikirjoissa lähinnä Amerikan intiaaneina. Käytännössä kerronta tapahtuu eurooppalaisten siirtolaisten kautta – ei alkuperäisasukkaiden omista lähtökohdista käsin. Tekstissä kerrotaan intiaanien jakaantumisesta eri heimoihin ja saatetaan jopa esitellä näitä heimoja muutamalla lauseella. Intiaanien historiasta, elintavoista tai elinkeinoista ei kuitenkaan puhuta juuri ollenkaan, vaan keskitytään heidän tuhoonsa. Maanomistuskysymys onkin erityisen arka alueiden alkuperäisten asukkaiden kohdalla. Kenelle paikka kuuluu – niille jotka ovat asuneet alueella pisimpään vai niille, joilla on ollut ylivalta ottaa alue haltuunsa? Usein kansallisella eliitillä on valta tilaan eikä sitä kyseenalaisteta. (Massey 2008, 70—80.)

Amerikan alkuperäisasukkaista annettu kuva on myös hyvin stereotyyppinen. ”Apachit olivat sitkeitä sotureita ja taitavia taistelijoita, mutta myös häikäilemättömiä ja väkivaltaisia rosvoajia” - lause (Aikalainen 7, 100—101) kuvastaa tätä ilmiötä hyvin. Mihinkään eurooppalaiseen ihmisryhmään tuskin liitettäisiin vastaavia määreitä. Amerikasta saatetaan puhua myös uutena mantereena ja tuntemattomana alueena eli eurooppalaisesta näkökulmasta käsin. Kuvaavaa on, että vaikka intiaanien kohtalo nostetaan selkeästi esiin, jätetään muut alkuperäiskulttuurit, esimerkiksi saamelaiset, historian kirjoissa kerronnan ulkopuolelle. Siksi *Horisontti 7/8* (102) yllättää kertoessaan Venäjän Siperian valtauksesta ja verratessaan Keski-Aasian kansojen alistamista intiaanien alistamiseen.

Alkuperäiskulttuureihin liitetään usein adjektiivi värikäs, joka kuvastaa suhtautumista heihin. Nämä alkuperäis- ja vähemmistökulttuurit ovat oppikirjoissa alisteisessa asemassa valtakulttuureihin

nähdessä. Esimerkiksi intiaanioppilasta esittävän kuvan kuvateksti kertoo, että tavoitteena on sopeuttaa intiaanit amerikkalaiseen yhteiskuntaan (KM Amerikka, 103). Lause on paljastava, sillä se sulkee Amerikan alkuperäisasukkaat pois amerikkalaisuudesta, ja haluaa samalla poistaa heidän oman kulttuurin. Myös aavikoitumisen hidastamisen ratkaisuksi esitetään alueen paimentolaisten siirtämistä muualle uusien elinkeinojen pariin (KM maailma, 123) kyseenalaistamatta mitenkään tämän toiminnan eettisyyttä. *Avara Amerikka* (85) huomauttaakin, että valtiot eivät ole kovin innokkaita vaalimaan alkuperäiskansojen kulttuuria ja nostaa esiin huolen alkuperäiskansojen säilymisestä. Alkuperäiskulttuureihin liittyy vahva rodullistamisen diskurssi, sillä erityisesti eteläamerikkalaiset ihmiset jaotellaan ja nimetään oppikirjoissa ”rotunsa” mukaan valtioittain, kuten olen juurettomista kansoista kertovassa kappaleessa esitellyt.

9. Hegemoniset kehykset oppikirjojen kuvaston kertomana

Määrällisen kuva-analyysin avulla voidaan todentaa kehysten välistä kilpailua ja valta-asetelmia. Käytän määrällistä analyysiä osoittamaan, mitkä kehykset ovat hegemonisia. Määrittämällä kehysten dominoivuuksia vahvistan samalla löytämäni kehysten aseman tilallisuuden kuvantajina. Kvantitatiiviset menetelmät perustuvat alustavaan havainnointiin eli tutkijan asettamien kategorioiden laskemiselle (Metsämuuronen 2008, 14). Olen kategorisoinut tarkasteltavat luokat aiemman analyysini mukaisia kehyksiä myötäileviksi. Kansallisvaltiokehukseen kuuluvat siis myyttisiä kansoja, kansallisia stereotypioita ja eriarvoistettuja valtioita esittävät kuvat. Paikallisuuteen liittyvät maakuntakulttuurit sekä territoriaalinen paikallisuus ja integraatioon Euroopan integraatiota ja yhteistä maailmaamme esittävät kuvastot. Luonto taas voidaan kuvata itseisarvona, geopoliittisena, luonnonvaroina tai uhkana. Kulttuurikehys sisältää monikulttuurisuuden, etniset ryhmät ja alkuperäiskulttuurit.

Pyrin analysoimaan, mikä kehys kuvaa parhaiten kyseisiä kuvia. Jokaisen kuvan kohdalla mietin, millaista tilallista maailmaa tällä representaatiolla halutaan erityisesti kuvata. Usein kehykset ovat varsin päällekkäisiä, joten analyysi on tutkija-riippuvaista. Erityisesti kansallisvaltiokehys ja paikallisuuskehys ovat vahvasti rinnasteisia, mutta mikäli kuva korostaa paikallisuutta (vaikka mainitsee myös sen sijaintivaltion tai näyttää kansallisvaltion rajat), olen liittänyt kuvan paikallisuuskehukseen. En myöskään analysoi muut-osiota, jonka yhteys tilalliseen maailmaan on häilyvä – esimerkiksi kotitalouden kirjoissa esiintyviä kattiloita ja siivousvälineitä. Koska oppikirjat liittyvät tilaan eriarvoisesti – maantiedon yhteys on luonnollisesti voimakkain – en ole analysoinut

muut-osion suhdetta kuvastoon, vaan yksinkertaisesti poistanut sen analyysini yhteydestä vähemmän tärkeänä seikkana. Analysoin maantiedon Maailma-kirjat, historian seitsemännen luokan kirjat sekä kaikki yhteiskuntaopin ja kotitalouden kirjat.

Maantiedon kirjoissa luontokehys nousee kuvaston vahvimaksi kehukseksi: 25–43 prosenttia kuvista liittyy luontokehukseen. Nämä kuvat käsittelevät erityisesti planetaarisuutta, ilmasto- ja kasvillisuusvyöhykkeitä sekä elämistöä. Toiseksi tärkein kehys maantiedossa on kansallisvaltiokehys, johon kuuluu 17–33 prosenttia kuvista. Kuvasto keskittyy esittelemään Euroopan valtioita karttojen ja kuvien kautta. Tämä kehys on todellisuudessa vielä vahvempi, sillä se on usein taustakehyksenä muiden kehysten kuville. Paikallisuuskehys on kaikissa kirjoissa 21 prosenttia ja esittelee erityisesti suurkaupunkeja. *Maailman ympäri* keskittyy vahvimmin sekä kulttuuri- että integraatiokehukseen (11 % ja 17 %). Muissa kirjoissa nämä kehykset ovat kuuden prosentin luokkaa eli varsin pieniä (poikkeuksena *KM Maailman* kulttuurikehys on 12 prosenttia). Maantiedon opetus keskittyy siis luonnonmaantieteeseen ja kansallisten valtakulttuurien esittelyyn. Maailman globaalit muutosvirrat ovat maantiedon kirjoissa vielä varsin pienessä osassa, samoin maailman kulttuurinen kirjo. Yllättävintä on Euroopan unionin ja monikulttuurisuuden vähäinen näkyvyys kuvastossa.

Historian oppikirjoissa kansallisvaltiokehys on selvästi voimakkain. Kehys kattaa kuvastosta 63–74 prosenttia ja esittelee valtioiden historiaa. Paikallisuuskehys on kaikissa kirjoissa 10 prosentin tuntumassa ja keskittyy territoriaaliseen paikallisuuteen. Kulttuurikehys on kirjasta riippuen hieman alle tai yli 10 prosenttia. Integraatiokehys vaihtelee yllättäen kolmesta peräti yhdeksääntoista prosenttiin. Tämä on jo todella suuri ero eri oppikirjasarjojen välillä ja kertoo niiden erilaisista tilakäsityksistä. Tosin integraatiokehys keskittyy pääasiallisesti valtioiden väliseen yhteistyöhön ja länsimaisen elämäntyylin yhteisyyteen, joten integraatiokehys rinnastuu vahvasti kansallisvaltiokehukseen historian kirjoissa. Historian opetus keskittyy pitkälti kansallisvaltioiden menneisyyteen. Luontokehys onkin vain prosentin luokkaa.

Myös yhteiskuntaopin kirjoissa hegemonisin kehys (vähintään 60 %) käsittelee kansallisvaltioita – erityisesti Suomea ja sen hallintoa. Seuraavaksi vahvin kehys on kuitenkin integraatiokehys (14–19 %), joka käsittelee Euroopan unionia. Paikallisuuskehys on kaikissa kirjoissa kymmenen prosentin luokkaa, mutta kulttuurikehyksen voimakkuus vaihtelee kolmesta seitsemään prosenttiin. Luontokehys on edelleen hyvin pieni – muutaman prosentin luokkaa. Yhteiskuntaopin kirjat käsittelevät siis hallinnollista Suomea, joka kuuluu vahvasti Euroopan unioniin.

Kotitalouden oppikirjoissa luontokehys on todella vahva, sillä kirjat kuvaavat lähinnä raaka-aineita ja ruoka-annoksia. Suurin osa ruoka-annoksista on neutraaleja ja raaka-ainekeskeisiä eli ne eivät limity muihin kehyksiin. Muut kehykset ovatkin alle prosentin luokkaa. Vaikka nämä kehykset ovat todella pieniä, ovat niihin liittyvät kuvat usein varsin stereotyyppisiä. Monikulttuurisuutta, kansallisvaltioita ja integraatiota käsittelevät kuvat esittelevät lähinnä kansallisia ja kulttuurisia stereotypioita.

Oppiaineet jakautuvat spatiaalisten maailmankuvien osalta selvästi kahtia. Maantieto ja kotitalous hahmottavat tilan luonnon kautta ja historia ja yhteiskuntaoppi kansallisvaltioiden kautta. Kuitenkin kansallisvaltiokehys on huomattavassa asemassa myös maantiedon kirjoissa ja osaltaan myös kotitalouden kirjoissa, mutta luontokehys on todella pieni historian ja yhteiskuntaopin kirjoissa. Kansallisvaltiokehys on siis selvästi hegemonisin kehys. Paikallisuuskehys on kaikissa oppiaineissa pienehkö, mutta selkeä teema. Sitä vastoin kulttuuri- ja integraatiokehysten näkyvyys vaihtelee runsaasti sekä eri oppikirjojen että oppiaineiden kesken. Nämä teemat ovat yhteiskunnallisia ilmiöitä ja muutosaaltoja, joten niiden osuus oppikirjoissa tulee varmasti kasvamaan tulevaisuudessa. Osa kirjoista on ehtinyt omaksumaan nämä muutokset nopeammin kuin toiset. Toisaalta kyse on myös selkeästi oppikirjojen kirjoittajien henkilökohtaisista käsityksistä ja asenteista, sillä osa kirjoista noudattelee hyvin konservatiivista linjaa ja osa haluaa kuvata maailman muutosta ja uusia realiteetteja.

Kuva-analyysia ei voi verrata suoraan kehysanalyysini tuloksiin, sillä oppikirjojen kuvastot eivät peilaudu täysin yhteneväisesti tekstin kanssa. Kuvastoihin valitaan usein stereotyyppisiä kuvia varsin suppeista aihepiireistä, joten esimerkiksi pienet signaalit eivät pääse esiin. Paikallisuus- ja integraatiokehukset ovat usein hallitsevampia kuvastossa kuin itse tekstissä. Määrällisen kuva-analyysin tulokset noudattelevat kuitenkin tekstianalyysini linjaa ja avaavat kehysten keskinäisiä valtasuhteita ja kilpailuasetelmia. Ainoastaan kotitalouden kirjojen raaka-aineita esittelevän kuvituksen valtava määrä ei kompensoi itse tekstin kanssa, sillä se peittää tekstistä löytyvät muut kehykset piiloon.

Ylipäätään kuva-analyysin määrälliset tulokset tulisi nähdä paremminkin linjauksena kuin tarkkoina prosenttilukuina. Pelkät luvut eivät kerro kokonaiskuvaa ilmiöstä. Oppikirjojen kuvastojen määrä ja laatu vaihtelevat runsaasti, eivätkä eri oppiaineiden tilalliset kuvastot ole verrannollisia toisiinsa nähden. Kuva-analyysin tulokset oppikirjoittain on esitetty liitteessä 1.

10. Suomi identiteetti-peilissä

Se, minkälaista kansallista identiteettiä koululaitos välittää nuorille, vaikuttaa todennäköisesti myös siihen, millainen suomalaisesta identiteetistä muodostuu. Hahmotammekin tilan usein omistussuhteen ja identiteetin kautta: miten tila peilautuu meihin itseemme? Tämän vuoksi esittelen tässä tutkielmassa myös kansalliseen identiteettiin liittyvää identiteettipolitiikka ja sen poissulkemisen käytäntöjä. Miten ja millaiseksi Suomi esitetään? Ketkä ovat suomalaisia? Kansallinen identiteetti vaikuttaa suuresti tapamme hahmottaa sekä itseemme että ympäröivä maailma. Siksi myös kansalliset identiteetit linkittyvät vahvasti spatiaalisiin mielikuviin. Kansallisen identiteetin esittäminen vaikuttaa sekä diskursiiviseen että koettuun identiteettiin. Tässä tutkielmassa en tutki koettuja identiteettejä, mutta otan huomioon valitun identiteettipolitiikan mahdollisia seurauksia.

Suomi erottuu oppikirjoissa luonnollisesti erityisen vahvasti omana kokonaisuutenaan. Suomen kansallisen identiteetin rakentaminen oppikirjoissa on hyvin laaja kysymys ja jo itsessään oman opinnäytetyön arvoinen. Olen kuitenkin halunnut liittää aiheen osaksi tutkielmaani suppeampana esimerkkinä koululaitoksen toteuttamasta kansallistunteen rakentamisesta ja ylläpitämisestä eli tilaan kiinnittymisen tavasta. Samalla myös eri kehykset eli tilallisen maailman hahmottamisen tavat peilautuvat kansallisen identiteetin rakentamiseen ja Suomeen. Koululaitoksen yhtenä päätavoitteena onkin rakentaa nuorisosta vahva kansakunta (Tolonen 1999, 10), koska kansallisvaltioiden näennäisen yhtenäisyyden varmistaa jaettu kansallinen identiteetti. Oppikirjat pyrkivät siis kasvattamaan nuoria osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja rakentavat näin kansallista identiteettiä.

Tässä katsauksessa tarkastelen, millä keinoin ja millaista suomalaista identiteettiä oppikirjoissa rakennetaan ja esitetään. Käsittelen oppikirjojen esiintuomia identiteetin rakentamisen eri ulottuvuuksia alkaen luontoarvoista, suomalaisuuden juurista ja esihistoriasta, suomalaisuuden ihannoinnista, historiallisesta Suomesta Suomen maantieteelliseen asemaan kautta monikulttuuriseen Suomeen, kuriositeettina vielä suomalaisuus ruoan kautta. Identiteetin rakentamisen yhteydessä hallitsevin kehys on luonnollisesti kansallisvaltiokehys, joka liittyy vahvasti luontoarvoihin.

Erityisesti juuri-metafora korostuu. Suomalaisuuden ihannointi saa jopa positiivisen orientalismin piirteitä.

10.1. Myyttinen luonto

Suomalaisuutta ja Suomen identiteettiä rakennetaan vahvasti luontoarvojen kautta. Alueellisella identiteetillä on siis kaksoisluonne: alueella asuvien ihmisten identiteetti sekä toisaalta alueiden identiteetti (Paasi 1984, 65—66). Nämä identiteetit limittyvät kansallisuuden rakentamisessa, jolloin kansa samastetaan osaksi luontoa. Vaikka luontoarvot korostuvat tekstissä, kohdistuu ihannointi nimenomaan Suomen luontoon.

Maantiedon kirjoissa Suomen myyttinen luonto saa tuhat- tai jopa miljoonavuotiset perinteet. Puhutaan Suomen luonnon muinaisesta historiasta (Koulun maantieto Suomi, 19) ja siitä, kuinka Suomi oli noin 1900 miljoonaa vuotta sitten liikkuvien laattojen aluetta, jolloin *maahamme* syntyi kaksi suurta vuoristoa (Koulun maantieto Suomi). Suomi on siis jo muinaisuuteen liitetty universaali yksikkö. Ilmiötä kuvaa hyvin Etelä-Suomi hieman yli 10 000 vuotta sitten -kartta, jossa on mukana Suomen nykyiset tärkeimmät kaupungit (Koulun maantieto Suomi, 28). Näin Suomeen ja sen kansaan liitetään ikiaikaisuus, jolla perustellaan niin Suomen maantieteelliset rajat kuin kansan etninen yhteisyyskin. Luultavasti tämän vuoksi Suomen varhainen karttakuva jää historian kirjoissa taustalle. Esimerkiksi niin sanotun Vanhan Suomen liittämistä Suomen alueeseen vuonna 1812 kerrotaan vain kuvateksteissä. Suomen alueen varhaisista rajamuutoksista ei mielestäni haluta kertoa siksi, että se rikkoisi kuvan muinaisesta yhtenäisestä Suomesta ja sen kansasta. Suomi-nimi esiintyy kartoissa jo ennen valtion itsenäistymistä, mutta se on usein painettu eri fontilla.

Luonnonilmiöihin samastetaan jopa kansallisromanttisia piirteitä. Maankohoamiseen ja Suomen pinta-alan vuotuiseseen kasvuun liitetään Sakari Topeliuksen sanat ”Itämeri lahjoittaa tyttärelleen Suomelle joka vuosisata ruhtinaskunnan” (Koulun maantieto Suomi, 36). Luonnon romantisointi näkyy muun muassa Suomen kansallismaisemien esittelynä sekä kansallisen heräämisen ajan maalauksissa. Nämä maalaukset esittävät paikkoja ja maisemia, eivät itsessään taidetta. Maalaukset kuvaavat ihannoivasti erityisesti Karjalaa ja Suomen sotaa tai vaihtoehtoisesti Suomen kansallismaisemia kuten Kolia – siis ”vihreän kullan maata” (Kaleidoskooppi 7, 66). Tätä ilmiötä havainnollistetaan myös vanhoilla suomalaisilla sananlaskuilla (Suuntana Suomi, 58). *Matkalle*

Eurooppaan (47) vertaa kiintymystä Suomeen jopa ”värinäksi selkäpiissä oman kansallislaulun soidessa”.

Luonto esitellään Suomen rikkautena jo pelkästään maisema-arvojensa vuoksi. Esimerkiksi *Koulun maantieto Suomi* (14) väittää, että Turun, Ahvenanmaan ja Tukholman saaristoja pidetään koko Itämeren alueen kauneimpina paikkoina. Passiivimuoto jättää tämän mielipiteen haltijan varjoon ja esittää väitteen yleisenä totuutena. Erityisen ylpeitä suomalaisten tulisi olla maansa maineesta ”tuhansien järvien maana”. Kirjat kyllä kertovat Ruotsin (Suomea isomman) järvimäärän, mutta eivät liitä maahan vastaavaa määrettä. Sitä vastoin tuhansien järvien maa -lause liitetään Suomeen jokaisessa maantiedon kirjassa, jopa useaan otteeseen. Luonnosta myös puhutaan meidän omaisuutenamme: ”kallioperämme”, ”maisemamme” ja ”kaivoksemme”. Suomen karttakuvaan pohjautuva myyttinen Suomi-neito saa osansa Suomen luonnon määrittäjänä. Suomi-neidon päälaki, uuma ja käsivarsi kertovat paikkojen sijainnin. *Suuntana Suomi* (30) tarinallistaa Suomen luonnon ”Mistä on suomalainen luonto tehty?” -kertomuksena. Erityisesti järvet, metsät ja suot liitetään Suomen luontoon.

10.2. Ikiaikainen ja yhtenäinen Suomen kansa

Suomen kansasta kerrotaan esivanhempien ja juurien kautta. Esimerkiksi majavan kerrotaan olleen *esi-isiemme* varhaisimpia ja tärkeimpiä riistaeläimiä (*Koulun maantieto Suomi*, 40). Näin rakennetaan yhteistä selektiivistä muistia ja menneisyyttä. Maantiedon oppikirjoissa kerrotaan myös Suomen kansan alkuperästä. Kerronta tapahtuu ”Asutuksen aikoinaan levitessä suomalaiset siirtyivät rannikolta sisämaahan vesistöjä pitkin” -tyyppisesti ja se myös rinnastetaan nyky-Suomen järvien rannoilla oleviin kesämökkeihin eli nykyaikaan (*Koulun maantieto Suomi*, 47). Suomalaisille rakennetaan siis jatkuva elämänlanka esihistoriasta nykypäivään.

Suomen kansan alkuperää ei määritellä yhteneväisesti eri oppikirjoissa. Tämä on luonnollista, sillä Suomen kansa on sosiaalisesti rakennettu yksikkö. Kussakin oppikirjassa kuitenkin esitetään useimmiten jokin tulkinta totuutena. Joissakin kirjoissa kerrotaan varhaisimpien asukkaiden tulleen idästä, mutta useimmiten itäiset asukkaat häivytetään kokonaan tai ainakin osittain pois. Geopoliittisesti Suomen halutaan olevan läntinen maa ja kansa. *Koulun maantieto Suomi* (78—79) korostaa yllättäen näitä idästä ja Baltiasta tulleita ihmisiä, kun taas *KM Suomi* (82) esittelee Keski-Euroopan nykysuomalaisten juureksi. *Avara Suomen* (59) mukaan ensimmäiset suomalaiset tulivat

kaakosta ja etelästä. *Suuntana Suomi* kertoo väkeä tulleen Suomeen lännestä, etelästä ja kaakosta päin. Kirja kuitenkin mainitsee suomalaisten alkuperän olevan lähes mahdoton selvittää, ja kertoo alkuperäisten ”suomalaisten” olleen nykyisen Suomen lounaisosan asukkaita. (*Suuntana Suomi*, 81—82.) *Avara Suomi* (61) on kerronnassaan kaikista epämyyttisin, sillä kirja kertoo, ettei suomalaisuutta vielä ollut olemassa ennen ajanlaskun alkua. Tämä tieto tosin tulee lisäinformaatiota antavassa Lue lisää -osiossa, ei itse tekstissä. Myös saamelaisten historia ja heidän orjuuttamisensa ja maiden vieminen sivuutetaan kirjoissa taitavasti. Saamelaisiin kohdistuneesta kolonialismista ei kerrota lainkaan. Tiivistetysti Suomen kansa halutaan esittää yhtenäisenä, ei kovin itäisenä ja moraalisesti hyvänä.

Historian kirjoissa Suomen kansa esitellään esimerkiksi Runebergin ja Lönnrotin tuotannon kautta. Tosin ainoastaan *Horisontti* 7/8 ei mainitse Runebergin liioitelleen kuvatessaan suomalaisten hellittämätöntä sitkeyttä ja muita ihanteellisia ominaisuuksia. Vaikka suhtautuminen Suomen kansaan on käytännöllisempi kuin maantiedon kirjoissa, esitellään se silti yhtenäisenä ja myyttisenä kuten ”Katajaisena kansana, joka taipuu, vaan ei taitu” (Aikalainen 7, 157) tai suomenhevosen ja auran kanssa uudispeltoa viljelevänä raivaajakansana (*Horisontti* 7/8, 314). Yhtenäinen kansanluonne korostaa suomalaisten etnistä yhteisyyttä ja luo käyttäytymismalleja luovia uskomuksia. Huomionarvoista on myös kansallisuuden paikantaminen historiaan ja maaseutuun.

Suuntana Suomi kertoo, että Suomen valtaväestö ei ole yhtenäinen ryhmä, sillä paikalliskulttuurit kuten savolaisuus ja karjalaisuus ovat keskenään erilaisia. Kirja kuitenkin korostaa, että ”He kaikki ovat samaa kansaa” (*Suuntana Suomi*, 81—82.) Suomen vähemmistökulttuurit esitellään yhteiskuntaopin ja maantiedon kirjoissa, mutta nämä ryhmät eivät saa kovinkaan paljoa huomiota, ja ne käydään läpi omassa osuudessaan, erillään ”meistä”. Lisäksi esittelyt rajautuvat usein vain virallisiin vähemmistöihin eli suomenruotsalaisiin, romaneihin ja saamelaisiin.

Kantavana teemana Suomen kansalle onkin sen homogeenisyys. Oppikirjojen kuvastot korostavat ilmiötä, sillä ne kuvaavat lähinnä vaaleaa etnisesti ”pohjoismaalaista” ihmistyyppiä. Tummimmat ihmiset on rajattu ”ulkomaalaiset” osioon. Esimerkiksi kotitalouden oppikirjat ovat kuvastoltaan pääasiallisesti varsin neutraaleja ja keskittyvät kuvaamaan raaka-aineita ja valmiita ruoka-annoksia. Kuitenkin ihmiskuvastoa hallitsee vaalea ”suomalainen” ihmistyyppi. Erityisesti *Taiturissa* suomalaisuuden korostaminen näkyy: kokkaavat lapset on puettu Marimekon essuihin ja juhlakattauksessa on käytetty Paratiisi-sarjan astioita. Osassa kirjoista voi havaita yhdessä tai kahdessa piirroskuvassa etnisiltä piirteiltään aasialaisen tai afrikkalaisen hahmon. Nämä henkilöt

esitetään puuhastelemassa arkisissa askareissaan osana suomalaista yhteiskuntaa, mutta heidät on paikannettavissa nimenomaan maahanmuuttoaallon mukanaan tuomiksi ”uusiksi tulokkaiksi”. Yleisilmeeltään kuvasto esittää suomalaisuutta sekä kulttuuriltaan että etnisyydeltään hyvin yhtenäisenä ja normatiivisena. Esimerkiksi Suomen ruokakulttuurin kansainvälistäjänä mainitaan matkailu, kaupat, etniset ravintolat ja ulkomaiset tuttavuudet. Kirjoissa ei siis oteta huomioon Suomen kansalaisten muuttumista yhä heterogeenisemmäksi maahanmuuton seurauksena.

Mikäli kuvastossa esiintyy etnisesti ”suomalaisesta” poikkeaviksi koettuja henkilöitä, on heidät usein määritelty monikulttuurisuuden tai erilaisuuden kautta. He ovat myös useimmiten tummaihoisia tai muslimeja – mahdollisimman vastakohtaisia länsimaiselle ihmistyyppille. Ulkomaalaisten määrä Suomessa -tilasto (Koulun maantieto Suomi, 83) kuvaa ilmiötä hyvin. Tilaston reunaan on piirretty kaapuun pukeutunut arabimies. Kuitenkin suurin osa Suomessa asuvista ulkomaan kansalaisista on venäläisiä ja virolaisia, jotka eivät poikkea ulkonäöllisesti juurikaan suomalaisista. Ulkomaalaisten erilaisuutta ja vierautta halutaan siis tuoda esiin. Ilmiö on tyypillinen koko Suomen maahanmuuttokeskustelulle: pienin saapujaryhmä eli Euroopan ulkopuoliset tulijat saavat eniten huomiota ja leimaavat koko maahanmuuttopuhuntaa (Martikainen ym. 2006, 31). *Yhteiskunta NYT* 9 (42) korostaa Suomen väestön olevan poikkeuksellisen homogeeninen eli väestön eri ryhmien kesken ei esiinny *silmiinpistäviä* fyysisiä eroavuuksia. *Aikalainen* 9 (6) -kirjan mukaan vain runsas kaksi prosenttia väestöstä on ulkomaista alkuperää. Ulkomaisen alkuperän määrittelemisen on todellisuudessa vaikeaa. Jokaiselta suomalaiselta löytyy varmasti esivanhempia, jotka ovat tulleet Suomeen tai sen alueelle muualta. Tätä seikkaa ei haluta ottaa huomioon, vaan korostetaan Suomen etnistä yhteisyyttä. Avara-sarjan piirrosten päähenkilö onkin usein ”Suomi-poika”, joka on merkitty Suomen lipulla.

10.3. Historiallinen Suomi

Vaikka Suomi-Ruotsista ei enää puhutakaan, korostuu Suomi omana alueenaan jo Ruotsin vallan ajalla. Erityisesti *Horisontti* 7/8 (10—13) puhuu Suomen armeijasta, Suomen rajasta, suomalaisten häviöstä ja niin edelleen. Suomi erotetaan siis vahvasti Ruotsista, eikä Ruotsista puhuta Suomen sodan tapahtumien jälkeen juuri lainkaan. Suomalaisen kulttuurin yhteydet Ruotsiin häivytetään historialliseksi ilmiöksi eli suomalaisuuden erikoislaatuisuutta halutaan korostaa.

Suhtautuminen Suomen liittämiseen Venäjään vaihtelee oppikirjoissa varsin paljon. *Horisontti* 7/8 (41) rinnastaa autonomisen aseman Suomen valtion perustamiseen ja pitää Floran päivän kevätjuhlaa vuonna 1848 ”tavallaan Suomen syntymäpäivänä”. Kirja siis modernisoi historiaa Suomen valtion kannalta. Eroa Venäjään tehdään muun muassa toteamalla, että kaikki asiat osoittivat Bobrikoville, ettei Suomella ole mitään yhteistä valtakunnan kanssa ja että venäläiset ja suomalaiset olivat ”outoja toisilleen” (*Horisontti* 7/8, 37, 152). Näin Venäjän valta Suomeen häivytetään pois korostamalla Suomen itsenäistä asemaa. Myös *Kaleidoskooppi* 7 (126) puhuu Suomen autonomisesta ajasta negatiivisesti. Suomi on ”Venäjän pihdeissä” ja Venäjä on ”takapajuinen suurvalta”. Venäläistämistä vastustaneet suomalaiset korotetaan sankareiksi ja Hyökkäys-maalaukset metaforisoi Suomi-neidon tukalaa asemaa jokaisessa kirjassa. Ainoastaan *Aikalainen* 7 näkee Suomen autonomian hyvänä ajanjaksona. Kirjassa selitetään sorron vuodet Venäjän kansallisuusaatteen kautta – ei Venäjän pahuutena. *Aikalainen* korostaa Suomen aseman itse asiassa parantuneen autonomian myötä ja suomalaisten olleen tyytyväisiä uusiin isäntiinsä. Vallan vaihtuminen ei juuri näkynyt tavallisten ihmisten elämässä ja Suomen kansallinen herääminen tapahtuikin siksi rauhallisesti (*Aikalainen* 7, 24—29, 61). Sakari Suutarisen (2000a) historian oppikirjoista tekemä tutkimus on päätynyt samantapaisiin tuloksiin: Venäjä esitetään oppikirjoissa uhkana tai jopa vihan kautta.

Itse asiassa koko Suomen 1900-luvun historia kertoo Suomen pyrkimyksestä pois idästä ja sen vaikutuksesta. Taloudellisesti ja kulttuurisesti Suomen katsotaan kuuluneen ja kuuluvan länteen. Suomen suuntautumista länteen kuvataan jopa vertauskuvallisesti Suomen kansan tienä ”pimeydestä valoon” (*Kaleidoskooppi* 8, 77). Suomen sisäisestä epäyhtenäisyydestä ei puhuta miltei lainkaan. Esimerkiksi kielikiistat, luokkajako ja poliittiset erimielisyydet eivät nouse tekstistä vahvasti esiin. Suomesta puhutaan kokonaisuutena ja erot jäävät Suomi-neidon varjoon. Tämä näkemys myötäilee myös vasta itsenäistyneen Suomen linjaa. Kansallisen yhtenäisyyden myyttiä rakennettiin etnisyysspolitiikalla eli eroja peittelevillä diskursseilla ja poliittisilla ja hallinnollisilla toimenpiteillä. Vähemmistöt pyrittiin siis assimiloimaan osaksi kansakuntaa. Tämä tapahtui joko sulauttamalla tai vaientamalla. Esimerkiksi saamelaisilta vietiin mahdollisuus käyttää saamenkieltä koulussa ja julkisessa keskustelussa. Myös perinteisen elinkeinon poronhoidon harjoittamista vaikeutettiin pakkolunastamalla maat valtiolle. Saamelaisilta vietiin siis käytännössä mahdollisuus ilmaista etnistä identiteettiään julkisesti. Venäläiset vaiennettiin systemaattisella ryssävihalla sekä esimerkiksi jatkosodan aikana keskitysleireillä. (Puuronen 2006, 42—43.) Tätä todellisuutta ei avata historian kirjoissa, sillä eroja peittelevä politiikka on otettu käyttöön myös oppikirjoissa.

Venäjällä asuvista suomensukuisista kansoista ei kirjoissa juurikaan puhuta. Heidät mainitaan Suur-Suomi haaveiden yhteydessä, mutta näitä kansoja ei määritellä millään tavoilla. *Aikalainen* 7 (68) näyttää Lönnrotin runonkeruumatkoja esittävässä kartassa hänen matkustaneen Jäämereltä Vienanmerelle ja Viron eteläosiin saakka. Kartasta voi päätellä Suomen kansalliseepoksen Kalevalan runojen sisältävän muidenkin kuin nykyisten suomalaisten tarinoita. Tekstissä ei kuitenkaan avata tätä seikkaa. Edes maantiedon kirjat eivät mainitse itäisiä kielisukulaisia, vaikka suomalaisten ja unkarilaisten yhteys nostetaan esiin. Suomalaista kansallista identiteettiä rakennetaan oppikirjoissa siis sekä kielteisten että myönteisten seikkojen varaan: Emme ole itäinen kansa emmekä halua olla tekemisissä idän kanssa, mutta olemme läntinen ja pohjoinen kansa ja haluamme suuntautua länteen. Mielestäni on todella mielenkiintoista, että suomalaista identiteettiä rakennetaan ilmansuuntien varaan. Ilmeisesti sotavuodet ja Neuvostoliiton pelko ovat jättäneet suomalaiseseen yhteiskuntaan niin syvät arvet, että kansallista identiteettiä ei osata rakentaa nykyhetken tarpeita vastaaviksi. Kansallisen identiteetin uusiminen ei onnistu muutamassa vuodessa, mutta tämän identiteetin paikantaminen näin pitkälle menneisyyteen on arveluttavaa.

Suomen historiaan liittyy vahvasti myös Suomen ja Saksan välinen suhde. *Kaleidoskoopin* mukaan Suomi ”liukuu Hitlerin sateenvarjon alle” (*Kaleidoskooppi* 8, 68) ja *Aikalainen* 8 (80—81) -kirjakin selittää suppean ryhmän päättäneen Saksan mukaan lähtemisen ja korostaa sodan olleen erillissotaa. Suomen ja Saksan liittoa ei siis pidetä oikeana ja historiaa modernisoidaan Suomelle edulliseksi. Ainoastaan *Horisontti* 7/8 (294) toteaa Suomen olleen ”Hitlerin puolella sotinut maa”. *Horisontti* ja *Aikalainen* kertovat myös Viron ja Suomen yhteistyöstä sekä valtioliittoaajuksesta.

Suomi halutaan kuvata puhtoisena lintukotona, jossa ei tapahdu pahoja asioita. Siksi on yllättävää, että *Kaleidoskooppi* 8 (68—69) kertoo Suomen ilkeistä teoista. Puhun Suomen teoista, koska tekijätahoa ei ole määritelty tekstissä tarkemmin. Harva peruskoulun käynyt siis tietää, että Iso-Britannia julisti Suomelle sodan joulukuussa 1941, kun Suomi ylitti vuoden 1939 rajat. Se, että venäläiset suljettiin Karjalassa keskitysleireille ja että Suomi luovutti lukuisia ihmisiä (mukaan lukien juutalaisia) natsi-Saksaan, ei myöskään tavoita suurinta osaa oppilaista. Kansallisuuden rakentaminen saattaa siis jäädä välillä varjoon, kun halutaan kertoa puolueettomasti menneistä tapahtumista. Tämä on kuitenkin harvinaista – kerrotaanhan näistäkin asioista ainoastaan *Kaleidoskoopissa*.

10.4. Suomi supervaltana – suomalaisuuden ihannointi

Suomen erinomaisuus esitellään oppikirjoissa usein ulkomaalaisten Suomeen kohdistuvana ihailuna tai kansainvälisten tutkimusten valossa. Mitä muut meistä ajattelevat -ajatus on siis vahvasti läsnä. Maantiedon ja yhteiskuntaopin kirjoissa esiteltyt ”kansainväliset tutkimukset” (tekijätahoja ei useinkaan ole mainittu) osoittavat Suomen olevan milloin paras, milloin vähiten korruptoitunut maa. Ulkomaalaisten ihailu kohdistuu maantiedon kirjoissa Suomen luontoon (rauhallisuus, turvallisuus ja väljyys houkuttelevat matkailijoita) ja historian kirjoissa Suomen menestykseen sodissa. Kummatkin ovat vahvoja kansallisuuden rakentamisen teemoja. *Kaleidoskooppi 8* rakentaa sankarivainajapalvontaa ja kansakunnan puolesta uhrautumista kaikkein voimakkaimmin. Otsikko ”Talvisota – 105 kunnian päivää” (*Kaleidoskooppi 8*, 64) kuvaa hyvin suhtautumista sotaan. Myös kuva, jossa suomalaiset ampuvat valtavaa sirpin ja hakun kanssa hyökkävää Venäjän/Neuvostoliiton karhua lumipalloilla jatkaa linjaa. Erityisen paljastava on kuvaan liitetty teksti: ”Urheus ei katso sotilaiden määrää” ranskalaislehti kuvasi suomalaisten taistelua ylivoimaista vihollista vastaan sankarilliseksi” (*Kaleidoskooppi 8*, 64). Sotaveteraanien ihailu ja suomalaisten sotamenestyksen sankaripalvonta ovat tyypillisiä kansallisuuden rakentamiselle ja korostavat vastakohtaisuutta venäläisiin.

Suomalaisuuden ihannointi näkyy myös urheilusankarien palvontana ja suomalaisten yritysten esilletuontina. Nämä teemat liitetään niin maantiedon, historian, yhteiskuntaopin kuin kotitalouden oppikirjoihin. Esimerkiksi Saku Koivu on ”Suomen edustaja maailmalla” (*Suuntana Suomi*, 172—173) ja ”Suomi juostiin maailmankartalle” (*Aikalainen 8*, 28). Nokia ja suomalaiset insinöörit ovat myös kestoosuosikkeja. Lisäksi puhutaan ”eksoottisen Lapin erikoisuuksista” sekä korostetaan erikoisten tapojemme, kuten saunomisen, sauvakävelyn ja merkillisten kilpailujen antamaa *jännittävää* mielikuvaa Suomesta (*KM Suomi*, 121). Suomalaisuuteen liitetään siis myös positiivinen orientalismi: olemme erikoisuus kansakuntien joukossa.

Kansallistuntemuksen tärkeyden korostaminen saa jopa pakonomaisia piirteitä. Esimerkiksi lause ”Jotta voisi arvostaa vieraita kulttuureja, pitää tuntea hyvin oma maansa ja kulttuurinsa” (*KM Suomi*, 121) on tyhjää täynnä. Samoin kuvaukset Suomen vaikutuksesta maailman historiaan ovat yllättäviä. *Aikalainen 8* (164) kertoo Mahatma Gandhin perehtyneen suomalaisten toimintaan sotavuosina ja käyttäneen tätä suomalaisten väkivallatonta taktiikkaa brittiläisiä siirtomaaisäntiä vastaan. Intian itsenäistymisenkin on siis osaltaan suomalaisten ansiota. Suomalaiset ovat usein

mukana myös kerrottaessa ulkomaista, sillä suomalaiset siirtolaiset, asiantuntijat ja avustustyöntekijät ovat näkyvästi esillä.

Suomalaisuutta rakennetaan myös kuvaston avulla. Esimerkiksi *Horisontti yhteiskuntaopin* kuvituksen keskushahmo on piirretty Kalevala-mies. Jopa Kalevala-hattuinen haikara tuo Suomen lippua heiluttavan vauvan kirjan sivuilla (*Horisontti yhteiskuntaoppi*, 12). Tämä viestittää, että on ”lottovoitto syntyä suomalaiseksi” (Aikalainen 9, 11). Kuvastossa esiintyy myös paljon suomalaisia merkkihenkilöitä – esimerkiksi Paavo Nurmi, Tauno Palo ja Ansa Ikonen sekä Alvar Aalto näkyvät kirjoissa. Näillä henkilöidyillä symboleilla ja suomalaisuuden ikoneilla välitetään kulttuuria sukupolvelta toiselle.

Kaiken kaikkiaan Suomen tärkeys valtiona sekä maan rikkaus nostetaan esiin. Tämä tärkeys perustuu korkeaan koulutukseen ja elintasoon sekä mahdollisuuteen vaikuttaa muuhun maailmaan (KM Suomi, 143). Iskulauseessa Suomi on ”teknologiaa ja tasa-arvoa” (Aikalainen 9, 7). Suomi kuuluu sellun ja paperin tuottajana *Koulun maantieto Suomen* (101) mukaan maailman *suurvaltoihin*. Suomi siis menestyy hyvin historian oppikirjoille tyypillisessä valtioiden kilpailuasetelmaan perustuvassa kansallisvaltiokehityksessä. Toisaalta Suomea kuvataan myös negatiivisesti. Korostetaan (mennyttä) köyhyyttä ja syrjäisyyttä sekä verrataan 1800-luvun Suomea kehitysmaihin. Tällä halutaan joko korostaa Suomen sankarillista tarinaa vaikeuksista voittoon tai viestittää luterilaista vaatimattomuutta. Suomi toimii myös vertauksissa kuten ”suomalaisittain katsoen” ja ”lähes kymmenen kertaa Suomea laajempi”.

10.5. Suomen maantieteellinen asema

Suomen maantieteellinen asema ja suuntautuminen jonkinnäköiseen valtiolliseen yhteyteen kanssavaltioiden kanssa ovat opetuksen tärkeimpiä sisältöjä, mikäli tarkastellaan niiden saama näkyvyyttä oppikirjoissa. Maantiedon- ja historian kirjat käyttävät paljon aikaa erityisesti Suomen läntisyyden tai pohjoisuuden perustelemiseen. Suomi halutaan liittää geopolittisesti arvokkaiden läntisten maiden joukkoon. Suomi erotetaan idästä ja Venäjältä joko häivyttämällä Venäjä näkyvistä tai korostamalla sen erilaisuutta suhteessa Suomeen. Historian oppikirjat esittävät Suomen historian itsenäisyystaisteluna ja itsenäisyyden turvaamisena Venäjää vastaan. Anssi Paasi (2002, 179–180) kuvaa ilmiötä nimeämällä Suomen ja Venäjän rajan ”meidän ja muiden

erottajaksi”. Myös Vilho Harle ja Sami Moisio (2003, 7) muistuttavat, että Suomen maantieteellinen sijainti on ollut monen valtiomiehen mielestä Suomen suurin ongelma.

Maantiedon oppikirjat suuntavat Suomen maantieteellisen aseman selvästi osaksi Pohjolaa. Esimerkiksi *Koulun maantieto Suomen* sisällysluettelo jakautuu Suomen luonnon (16 kappaletta), Suomen väestön (10 kappaletta) ja Pohjolan (6 kappaletta) käsittelyn kesken. Pohjola on siis tärkeä osa Suomen maantietoa. *Koulun maantieto Suomi* ei käsittele ollenkaan Baltiaa tai Venäjää osana Suomen lähialueita. Pohjoismaista puhutaan oppikirjoissa ihannoivaan sävyyn, ja niitä verrataan paratiisiin jossa me (pohjoismaalaiset) asumme (Matkalle Eurooppaan, 117). Suomen ja Pohjolan yhteisyys perustellaan samantyyppisellä kulttuurilla ja korkealla elintasolla sekä sillä, että Suomi on kuulunut yli neljäsataa vuotta Ruotsiin (Koulun maantieto Suomi, 10). Kirja ei ota huomioon, että Suomi on kuulunut myös Venäjään yli sata vuotta. Venäjä ja Fennoskandian Venäjän puoleinen osa ovat usein rajattu pois jopa kartoista. Tämä on vahva kannanotto ja sulkee Venäjän pois Suomen yhteydestä ja oikeastaan koko maailmasta. *KM Suomi* lukee kuitenkin myös Baltian Suomen lähialueisiin. *Matkalle Eurooppaan* (130) ilmaisee Viron olevan monelle suomalaiselle tuttu, mutta muiden Baltian maiden olevan jo *oudompia*. Myös Venäjistä on mainittu yksittäisiä seikkoja kuten Suomen ja Venäjän välinen tavaraliikenne. Lisäksi *KM Suomen* kartoissa näkyy koko Fennoskandian alue, mutta ei muuta Venäjää. Venäjän naapuruuden kerrotaan näkyvän Suomessa esimerkiksi venäläisten matkailijoiden suurena määränä (KM Suomi, 145). Suomen kulttuurin itäisistä vaikutteista tai suhteista ei siis puhuta. Myös Viron ja Latvian mainitaan suuntautuneen kohti Pohjoismaita (KM Suomi, 140). Itäisyys vaikuttaa siis suorastaan pahalta asialta, josta pitää pyrkiä pois.

Ainoastaan *Suuntana Suomi* -kirjassa käsitellään Venäjää, sekin kappaleessa ”Itärajan takana”. Kappaleessa kuitenkin korostuvat lähinnä vain Suomen entiset alueet. Kirja kertoo, että ”Monien vanhemmat tai isovanhemmat ovat syntyneet menetetyn Karjalan alueella, jonka palautusta yhä toivotaan”. Lisäksi mukana on kuvia Karjalasta sekä luovutetun Karjalan kartta ja siihen liittyviä tehtäviä (Suuntana Suomi, 168—171). Tämä on erittäin vahva kannanotto myyttisen historiallisen Suomen puolesta. *Avara Suomi* ei esittele Suomen lähimaita. Se kuitenkin korostaa Suomen kuuluvan Pohjoismaihin ja mainitsee Baltian maat sekä Venäjän Murmanskin alueen, Karjalan tasavallan ja Leningradin alueiden olevan Suomen lähialueita (Avara Suomi, 10—11).

Maantiedon oppikirjoissa Pohjola siis korostuu vahvimmin – selvästi jopa Euroopan Unionia tärkeämpänä alueena. Ilmiö saattaa liittyä idän häivyttämiseen. Koska Suomea on vaikea paikantaa

Länsi-Eurooppaan luonnonmaantieteen kautta, korostetaan sen pohjoiseurooppalaisuutta, jotta itäisyys ei nouse esiin. Idän häivyttäminen lähes kokonaan näkyvistä onkin maantiedon kirjoissa kaikista huomionarvoisin seikka. Historian oppikirjoissa itä sitä vastoin on maantieteellisesti näkyvin aspekti Suomen kannalta. Se nähdään uhkana Suomelle – jopa pahana. Vastaavasti Pohjoismaat on häivytetty näkyvistä. Suomen maantieteellinen ja kulttuurinen asema nähdään osana Länsi-Eurooppaa ja Euroopan unionia. Suuntautuminen länteen koetaan tavoitteena sekä saavutuksena, mutta myös Suomen oikeana identiteettinä ja luontona.

Suomi on yhteiskuntaopin kirjoissa oma kokonaisuutensa, joka kuuluu kiinteästi Eurooppaan ja Euroopan unioniin. Pohjoismaita ei painoteta opetussuunnitelman ohjeistuksesta huolimatta. Myös Venäjän ja Suomen suhde jätetään yhteiskuntaopin kirjoissa suurelta osin huomioimatta. Esimerkiksi Venäjältä suuntautuvasta turismista ja kaupasta ei juurikaan puhuta. Suomen viennin kerrotaan suuntaavan Länsi-Eurooppaan, vaikka esitetyissä Suomen vientitilastoissa Venäjä on huipulla. Tärkeimmiksi kauppakumppaneiksi nostetaan tilastoista huolimatta esimerkiksi Saksa, Ruotsi ja Iso-Britannia. Anssi Paasin (2002, 194—195) mukaan kansallinen sosialisatio on vaihtunut vihollis-Venäjän paheksunnasta hyvien suhteiden korostamiseen. Näin ei kuitenkaan tapahdu oppikirjoissa. Vaikka Suomen ja Venäjän suhde on neutralisoitunut Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, on Venäjä edelleen tabu. Venäjään viitataan yhä turvallisuuspoliittisena uhkana. *Horisontti yhteiskuntaoppi* (139) kertoo, että hallituksen turvallisuuspoliittista selontekoa on arvostelu, koska se esittää Venäjän kehityksestä liian luottavaisia ja optimistisia käsityksiä. Passiivi-muoto tekee epäselväksi, kuka on arvostellut ja jättää uhkan näin leijumaan ilmaan.

Kotitalouden oppikirjat eivät puhu Suomen naapurimaista lähes lainkaan. Suomi on siis oma maantieteellinen yksikkönsä, joka leijuu omassa ylhäisyydessään. Venäläinen ruokakulttuuri on maailmalla varsin tunnettu, mutta sitä ei nosteta juurikaan esiin kotitalouden kirjoissa. Tämäkin on selkeä valinta. Kansainvälinen ruokakulttuuri liittyy siis Suomesta katsottuna kaukasiin maihin ja siten eksotiikkaan. Oikeastaan Suomikin luetaan eksoottisiin maihin positiivisen orientalismin kautta.

10.6. Monikulttuurinen Suomi

Monikulttuurisuus liitetään oppikirjoissa uudeksi asiaksi Suomessa. Historian kirjoissa suomalaiset nähdään yhtenäisenä kansana, jonka epäyhtenäisyys piilotetaan – ainoastaan *Kaleidoskooppi* 7 (26)

mainitsee lyhyessä kuvatekstissä romanit Suomen historian henkilöinä. Yhteiskuntaopin kirjat kertovat opetussuunnitelman mukaisesti Suomen vähemmistöryhmistä. *Kaleidoskooppi* 9 (18) esittelee Suomen virallisten vähemmistöjen lisäksi myös niin sanotut vanhat vähemmistöt eli juutalaiset, venäläiset ja tataarit. *Aikalainenkin* (19) toteaa, että Suomeen on tullut 1800-luvulta alkaen juutalaisia ja islaminuskoisia, mutta *Horisontissa* käsitellään vain viralliset vähemmistöt, ja nekin varsin suppeasti. Suomen vähemmistöt esitellään aina omassa luvussaan, usein varsin perinteisen kuvaston kanssa. Saamelaiset hoitavat poroja ja käyttävät neljäntuulenhattuja, suomenruotsalaiset taas viettävät Lucian päivää. Saamelaisten asemaa alkuperäiskulttuurina korostetaan, ja heidät nostetaan EU-alueen ainoaksi alkuperäiskansaksi (Yhteiskunta NYT 9, 47). *Yhteiskunta NYT* 9 (52) kertoo myös suomenruotsalaisten olevan kielellinen, ei kansallinen, vähemmistö. Kielen lisäksi muuta eroa valtaväestöön ei kirjaan mukaan siis ole. Näin suomenruotsalaiset tasapäistetään osaksi yhtenäistä Suomen kansaa. Myöskään kotitalous ei nosta esiin Suomen erilaisia ruokakulttuureja vähemmistöjen kautta, vaan paikallisina maakuntakulttuureina. *Kotitalouden perustaidot* (116) esittelee silti ”poromiehen” menun – mutta ei saamelaista menua.

Suomeen tulleista maahanmuuttajista kerrotaan lähinnä uutena globaalina ilmiönä. Se, miten yhteiskuntaopin kirjat puhuttelevat Suomeen asettautuneita siirtolaisia, on varsin mielenkiintoista. He ovat joko ”suomalaisia, joiden juuret ovat ulkomailla” (Aikalainen 9, 9), kansalaisuuden myöntämisen jälkeen ”täysivaltaisia suomalaisia” (Yhteiskunta NYT 9, 43) tai vain ”ulkomaalaisia” (Kaleidoskooppi 9, 24) tai ”ulkomaiden kansalaisia” (Horisontti yhteiskuntaoppi, 13). Puhuttaessa ”ulkomaalaisista” ei lukija aina osaa sanoa puhutaanko kaikista maahanmuuttajista vai ulkomaiden kansalaisista. *Horisontti yhteiskuntaoppi* (14) nostaa esiin kysymyksen, pitäisikö Suomen kansalaisuus myöntää nopeammin ihmisille, joilla olisi Suomen kannalta suuri merkitys. Ihmiset ovat siis Suomen kannalta eriarvoisia.

Horisontti nostaa rasismien syyksi keinotekoisesta jaotteluun eri rotuihin. Kirjojen huolestuminen suomalaisten negatiivisista asenteista ulkomaalaisia kohtaan ei kuitenkaan yritetä käytännössä kovinkaan pontevasti parantaa. Esimerkiksi ulkomaankaupasta kertovan kappaleen kuvituksessa on Kalevala-asuinen mies (kirjan päättähti), jota ilmeisesti italialainen mafioso roikottaa jaloista (Horisontti yhteiskuntaoppi, 183). Kuva on luultavasti tarkoitettu hauskaksi, mutta sen (vierauttava) päämäärä jää arvoitukseksi. Orientalismia esiintyy siis varsin banaalissa muodossakin.

Yhteiskuntaopin kirjojen asenne Suomen monikulttuurisuuteen on tiivistetty ”Ihmisten ennakkoluulojen ja asenteiden on muututtava” -lauseeseen (Kaleidoskooppi 9, 17). Korulauseet eivät kuitenkaan auta, mikäli oppikirjojen monikulttuurisuus-sisältöä ei laajenneta. *Yhteiskunta NYT 9* on aineistoiltaan monikulttuurisin. Kuvastossa näkyy etnisesti erilaisia ihmisiä ja kirjassa henkilöidään maahanmuuttajia. ”Ulkomaalaiset” eivät ole vain koululuokan huivipäisiä tyttöjä, vaan esimerkiksi vuoden 2004 pakolaisnainen Nawal Al-Rikabi, turvapaikkaa Suomesta hakeva Zaracevan perhe Slovakiasta tai Vietnamilaista kauppaa pyörittävä Tran Van Hien (Yhteiskunta NYT 9, 43—46). Saadessaan kasvot ja nimet näistä ihmisistä tulee tutumpia ja osa monietnistä suomalaista yhteiskuntaa – ei vain osa tuntemattomia ja erilaisia ”ulkomaalaisia”. Ihmisiä lähestytään *Yhteiskunta Nyt 9* -kirjassa siis kansalaisuus-identiteetin kautta. On myös syytä muistaa, että oppikirjojen monikulttuurisuuskerronta avautuu oppilaille hyvin erilailla riippuen heidän taustoistaan ja asuinpaikkansa monikulttuurisuudesta. Mikäli oppilas on itse maahanmuuttajataustainen tai hänen ystävänsä ovat maahanmuuttajia, on suhtautuminen varmasti erilaista kuin oppilaalla, jolla ei ole omakohtaisia kontakteja maahanmuuttajiin.

Oppikirjat myötäilevät monikulttuurisuus-teemassaan Suomen maahanmuuttopolitiikkaa, jota hallitsee kotouttamisen ideologia. Taustaoletuksena on, että etninen identiteetti siirtyy sukupolvelta toiselle ensisijaisesti kodin ja vertaisryhmän kautta sekä se, että nämä vähemmistöt eivät ryhdy haastamaan vallitsevia yhteiskunnallisia käytäntöjä. Kotouttaminen tapahtuukin lähinnä viranomaispolitiikkana (Martikainen ym. 2006, 20—33). Suomen maahanmuuttopolitiikkaan liittyy myös vahvasti suvaitsevaisuuden vaatimus. Suvaitsevaisuus kuitenkin perustuu oletukseen lähtökohtaisesta erilaisuudesta ja on siten itsessään toiseutta luova mekanismi (Lehtonen & Löytty 2003, 8).

10.7. Suomalaisuus ruoan kautta

Kotitalousopetus luo Suomi-kuvaa ennen kaikkea ruoan kautta. Opettajien oppaissa olevat tuntisuunnitelmat paljastavat, millaista ruokaa suomalaisten nuorten halutaan oppivan valmistamaan ja mitkä ruoat koetaan suomalaisen ruokaperinteen kannalta tärkeiksi. Tuntisuunnitelmissa näkyy myös kansainvälisten vaikutteiden kirjo, eli mitkä ruoat on omaksuttu suomalaiseen ruokakulttuuriin.

Hiutalepuuro, silakkapihvit, keitetyt perunat, karjalanpiirakat ja erilaiset marjajälkiruoat ovat suomalaiksi koettuja ruokia ja tuntisuunnitelmien vakioita. Myös pizza, lihamakaronilaatikko ja hampurilaiset kuuluvat nykyajan suomalaisiin perinneruokiin. Kotitalouden opetus siis yhdistelee vanhoja ja uusia klassikoita. Mielenkiintoista on, miten ruoista tulee kansallisia. Esimerkiksi riisi ja peruna eivät ole Suomen alueella kovin vanhoja lisäkkeitä, mutta riisipiirakka esitetään tunnistettavimmaksi suomalaiseksi ruoaksi ja peruna oikeastaan tärkeimmäksi raaka-aineeksi. Käytännössä suomalaisuus ei siis kiinnity muinaishistoriaan.

Yllättävää on, että stroganoff kuuluu opeteltavien ruokien joukkoon, sillä Venäjän ruokaperinteestä ei oppikirjoissa juuri puhuta. *Taiturin* opettajan opas *Taitopakki* liittyy tuntisuunnitelmaan myös kiinalaisen hapanimeläporsaan, ranskalaisen kalakeiton ja välimerelliset pikaleivät. Nykysuomalaisten ruokatottumukset ovatkin varmasti varsin kansainvälisiä, joten kirja reagoi globaaleihin muutospaineisiin.

Vaikka kotitalouden oppikirjat ihannoivat suomalaisia paikallisia ruokakulttuureja, ei tuntisuunnitelmiin ole mahduttu paikallisia reseptejä mukaan. Maakuntakulttuurien esilletuominen ei siis yllä käytännötasolle asti. Kotitalouden kirjoissa kerrotaan lähinnä vain suomalaisista tavoista ja käytännöistä. Esimerkiksi eri uskonnoista ja niiden vaikutuksesta ruokatottumuksiin kerrotaan todella vähän – käytännössä ei lainkaan. *Tuoreet eväät* kuitenkin mainitsee erityisruokavalioissa uskonnon. Sama kirja kertoo myös kalenterivuoden juhlien vaihtelevan eri uskontojen ja kansallisuuksien kesken. ”Suomalaisesta” poikkeavat tavat esitetään usein eksoottisina tai huonoina. Esimerkiksi runsaan chilin käytön kerrotaan jopa pilaavan ruoan (Hyvää Pataa, 154). Näin ruoalla ja sen oikeellisuudella tehdään kulttuurista erottautumista.

Kotitalouden oppikirjoissa suomalaista identiteettiä rakennetaan ruokavalion keinoin. Erityisesti peruna, kala ja puuro esitetään suorastaan kansallisromanttisessa valossa. ”Tuhansien järvien maassa rantakiville tehdyllä tulella on syntynyt perisuomalainen herkku, kalakeitto” (Kotitalouden perustaidot, 157). Myös ”Kalaruoat ovat kuuluneet suomalaisten peruseruokiin jo vuosituhansien ajan” (Taituri, 74) -tyyppiset lauseet ovat yleisiä. Suomi esitetään ikaikaisena. Ruoka nostetaan tärkeäksi kansalliseksi voimavaraksi: ”Puuro on ollut pontimena päivän töihin” (Taituri, 44). Ruoan romantisointi koskee lähinnä nykyisten suomalaisten ruokasuositusten mukaista ruokavaliota (peruna korostuu erityisen vahvasti). Pavut, herneet, lanttu ja nauris eivät saa osakseen vastaavaa ihannointia, vaikka ne ovatkin olleet Suomen alueella alkuperäisempiä ja perinteisempiä ruokia.

Hyvässä Padassa ja *Tuoreissa eväissä* keskitytään kuitenkin huomattavasti vähemmän kansallisuuden rakentamiseen kuin muissa oppikirjoissa.

Kotitalouden oppikirjoissa kotimaisuutta korostetaan ruoan yhteydessä myös ekologisuuden, työllisyyden, tuoreuden ja puhtauden vuoksi. Usein kotimaisuuden korostaminen saa kuitenkin liioittelevia piirteitä. Kotimaiset kasvikset ovat erityisen hyviä, ja Suomen vesistöissä uiskentelevat maailman maukkaimmat kalat (Kotitalouden perustaidot). *Tuoreet eväät* keskittyy myös suomalaisten ruokatottumusten ongelmiin, kuten liialliseen suolan ja kovan rasvan käyttöön sekä elintasosairauksiin. Kirja ei siis anna suomalaisesta ruoasta yhtä ihannoitua kuvaa kuin muut opukset. Se ei myöskään keskity kansallisuuden rakentamiseen niin vahvasti, vaan korostaa enemmänkin paikallistason kulttuureja. Sama linja jatkuu kirjoissa kalenterivuoden juhlien kohdalla: *Taiturissa* juhlat ovat hyvin suomalaiskansallissävytteisiä. Esimerkiksi Kalevalan päivä (suomalaisen kulttuurin päivä), Mikael Agricolan päivä (suomen kielen päivä) ja Snellmanin päivä (suomalaisuuden päivä) on nostettu kalenterivuoden tärkeimpiin juhliin. Toisaalta myös Eurooppapäivä on päässyt tähän listaan. *Kotitalouden perustaidoissa* juhliksi ehdotetaan ”kaamoksen kaatajaisia” ja hirvipeijaisia. Muissa kirjoissa juhlista on mainittu lähinnä joulu ja pääsiäinen. Suomalaisuus siis korostuu usein vahvimpana alueellisen identiteetin samastumistasona, mutta myös paikallisuutta ja eurooppalaisuutta tarjotaan mahdollisiksi identiteetin kohteiksi.

11. Päätelmät

Spatiaalista maailmaa käsitellään yläkoulun oppikirjoissa erilaisten skaalojen ja diskurssien kautta. Löysin oppikirjoista viisi erilaista tilallisia suhteita ja maailmankuvia artikuloivaa kehystä: kansallisvaltioihin, paikallisuuteen, integraatioon, luontoon ja kulttuuriin pohjautuvat tilalliset hahmottamismallit. Nämä kehykset perustuvat tilan eri skaaloihin ja luonto–kulttuuri-dikotomiaan. Kehysten hallitsevuus vaihtelee eri oppiaineissa ja oppikirjoissa runsaasti, mutta kansallisvaltiot ovat edelleen spatiaalisen ajattelumme perusyksikkö ja muodostavat hegemonisimman kehyksen alkuolettamukseni mukaisesti.

Kansallisvaltiot hahmotetaan oppikirjoissa yhtenäisten stereotyyppisesti kuvattujen kansojen kautta. Nämä kansat nähdään jopa primordialistisesti ikaikaisina (Jumalan määrääminä) yksikköinä eikä monikulttuurisia valtioita kuten Yhdysvaltoja nosteta siten kansallisvaltioiden joukkoon. Mielestäni on yllättävää, ettei kansallisvaltioita lähestytä niinkään hallinnollisen, vaan myyttisen

kansallisuuden, näkökulman kautta. Kansallisvaltioihin liittyy myös vahva oksidantaalinen diskurssi, joka arvottaa valtiot geopolittisesti länsimaisen arvomaailman ja valtapolitiikan mukaan. Paikallisuuskehys on oppikirjoissa pieni mutta vakaa tilallisen maailman hahmotusmalli. Tämä kehys on vahvin kotitalouden kirjoissa ja maantiedon Suomi-kirjoissa. Maakuntakulttuurit ja erityisesti kotiseutu korostuvat paikallisuuden mittareina. Kotiseutu nostetaan usein jopa Euroopan unionin vastapariksi. Nuoret yritetään siis samastaa Suomeen paikallisuuden kautta Suomen territorion avauduttua Eurooppaan. Ilmiö on paikannettavissa globalisaation tuomiin haasteisiin kansallisen identiteetin rakentamiselle; paikallisuus on yksi mahdollinen identiteettityökalu vanhaa etnisyyteen perustuvaa suomalaista identiteettiä uusinnettaessa. Integraatiokehys käsittelee laajempia tilakäsityksiä, erityisesti Euroopan yhdentymistä ja globalisaation vaikutuksia maailmaan. Kehys on vielä varsin suppea ja keskittyy lähinnä Euroopan unioniin. Integraatiokehukseen liittyy Eurooppa-diskurssi, joka pyrkii luomaan jaettua solidaarisuutta eurooppalaisten ihmisten välille. Tässä eurooppalaisuuden korostamisessa voi nähdä jopa nationalistisia kansallisvaltiomalliin pohjautuvia piirteitä.

Luontokehys pohjautuu luontoon materiaalisena arvona. Tämä kehys on hallitseva maantiedon ja kotitalouden kirjoissa, mutta on toisaalta todella ohut historian ja yhteiskuntaopin kirjoissa. Luonto nähdään oppikirjoissa yllättävän harvoin itseisarvona. Luonto käsitetäänkin usein valtioille kuuluvina luonnonvaroina tai geopolittisesti eriarvoisena. Toisaalta luonto nähdään myös uhkana ihmisille ja valtioille. Tämä näkemys on mielenkiintoinen, sillä usein ihmiset nähdään uhkana luonnolle. Kulttuurikehys pohjautuu monikulttuurisuuteen sekä alkuperäis- ja vähemmistöryhmiin. Myös länsimaiden ulkopuoliset alueet kuten ”kolmas maailma” ja islamilainen kulttuuripiiri käsitellään oppikirjoissa useimmiten kulttuurien kuin kansallisvaltioiden kautta. Eurooppalaiset valtiot ja erityisesti Suomi nähdään oppikirjoissa kulttuurisesti yhtenäisinä alueina vastakohtana muulle maailmalle. Kulttuurikehystä leimaavat vahvat eriarvoistavat diskurssit, jotka arvottavat valkoisen länsimaisen kulttuuripiirin paremmaksi kuin muut kulttuurit ja ihmiset. Kulttuurikehys on pienekkö kehys, mutta sen voimakkuus vaihtelee suhteellisen paljon eri oppiaineiden ja erityisesti eri oppikirjasarjojen välillä.

Kansallisvaltiokehysten hegemonisuus oppikirjoissa tarkoittaa sitä, että oppilaille tarjotut vaihtoehdot hahmottaa maailmaa voivat olla varsin suppeat. Kansallisvaltiot perustuvat rajoihin ja ”muista” erottautumiseen, joten nuorille tarjottu maailmankuva hahmottuu ”meidän” ja ”muiden” -dialektiikan varaan. Globalisaation myötä tapahtuneet ja tapahtuvat maailman muutokset esimerkiksi internetin myötä syntyneet globaalit verkostot, transnationaalisten toimijoiden

vaikutusvallan kasvu ja Euroopan yhdentymisen voivat siis tuntua nuorista jopa ristiriitaisilta verrattuna annettuun tietoon.

Toisaalta Eurooppa nostetaan oppikirjoissa vahvasti esiin omana alueenaan. Koska kirjojen tarjoama maailma on varsin suppea, rinnastetaan Eurooppa välillä jopa koko maailmaksi ja muut maanosat saatetaan unohtaa täysin. Euroopan korostaminen liittyy varmasti oppikirjojen kirjoittajien reagointiin Suomen jäsenyyteen Euroopan unionissa. Siksi onkin varsin erikoista, että maantiedon Suomi-kirjat korostavat Pohjoismaista yhteisyyttä Euroopan unionin kustannuksella – Pohjoismainen yhteistyö kun ei ole kovin näkyvää Suomessa. Ilmeisesti Euroopan unioni nähdään ajoittain pelottavana ja liian isona samastumisen kohteena.

Eurooppa-diskurssista huolimatta oppikirjoissa ei nosteta Euroopan unionin kansalaisuutta kovin vahvasti esiin, vaan suomalaisuus on määräävässä asemassa. Silti Suomen katsotaan historian ja yhteiskuntaopin kirjoissa olevan kiinteä osa läntistä Eurooppaa ja maantiedon kirjoissa Pohjois-Eurooppaa. Itäisyys halutaan poistaa Suomen maantieteestä vaikka väkisin. Historian oppikirjoissa on erotettavissa jopa suoranaista itä-vihaa. Asetelma on mielenkiintoinen erityisesti siksi, että suurin ulkomaalaisryhmä Suomessa on juuri venäläiset. Suomalaisen identiteetin vahva rakentaminen kertoo siitä, että yhtenäistä suomalaista kulttuuria ei ole saavutettu. Kansallisen identiteetin tuottaminen koetaan siis tärkeäksi kansallisen yhteenkuuluvuuden kannalta. Mikäli tämä identiteetti on kuitenkin enemmän poissulkeva kuin helposti samastuttava, epäonnistutaan yhteisyyden tuottamisessa surkeasti.

Oppikirjoissa on havaittavissa eurooppalaisen identiteetidiskurssin lisäksi neljä muuta vahvaa diskurssia: oksidentaalin, rodullistava, ulkomaalaistava ja orientaalin. Nämä diskurssit arvottavat maailman länsimaiden ja niiden ”valkoisten” asukkaiden silmin. Länsi on hyvä ja arvokas verrattuna vieraaseen ”itään” eli lännen ulkopuoliseen maailmaan. Jakamalla ihmiset ja kansakunnat ”rotu”-käsitteen alle arvotetaan ihmiset erityisen vahvasti. Erityisesti ”valkoiset” erotetaan ”värillisistä”. Rotukäsitykset linkittyvät vahvasti rasismiin ja tekevät ihonväriin perustuvia kansallisvaltiot ylittäviä raja-aitoja. Oppikirjojen yhteinen maailma -teema ei siis ole kovin vahva. Tämä on huolestuttava yhteiskunnallinen ilmiö. Emme voi olettaa nuorten kasvavan avarakatseisiksi maailmankansalaisiksi, mikäli heille opetetaan rodullisesti rajattua maailmankuvaa.

Suomi muuttuu koko ajan yhä monikulttuurisemmaksi eikä kansallisilta yhteentörmäyksiltä voi välttyä, mikäli emme opi arvostamaan ihmisiä ilman vierauttavia kielikuvia. Siksi suomalaisen

identiteetin rakentamisen työkaluja tulisikin pohtia tarkasti. Oppikirjoissa suomalainen identiteetti esitetään vahvasti nimenomaan suomalaisuutena – ei Suomen kansalaisuutena. Tämä suomalaisuus perustuu kansalliseen homogeenisyyteen ja erityislaatuiseen luontoon. Suomen sisäisestä epäyhtenäisyydestä ei juurikaan puhuta, vaan se häivytetään näkyvistä. Maahanmuuttajat linkitetään lähinnä ulkomaalaiskeskusteluun ja suvaitsevuuden tarvetta korostaviin korulauseisiin. Heitä ei samasteta ”oikeisiin” suomalaisiin. Suomi on monikulttuurinen maa, ja vanhanaikaiseen etniseen yhteisyyteen perustuvaan identiteettimalliin on jatkossa yhä vaikeampi identifioitua. Mikäli ihmiset eivät kuitenkaan identifioitu kansallisiin identiteetteihin, ovat kansallisvaltiot melkoisen haasteen edessä. Identiteettien kompleksisuus on lisääntynyt – voidaan puhua vaikkapa monikulttuurisista identiteeteistä, kosmopoliittisesta ja globaalista kansalaisuudesta (Ronkainen 2006, 138—139). Kaipaamme uudenlaisia samastumisen kohteita.

Tarvitaan vaihtoehtoisia tapoja rakentaa kansallista identiteettiä. Mielestäni erityisesti kansalaisuuden käsitteeseen ja siten kansalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin perustuva identiteettirakenne vastaisi paremmin nykyajan tarpeita. Keskusteluun onkin noussut ajatus, että kansalaisuuden tulisi perustua syntymä- tai asuinpaikkaan, ei verenperintöön (Ronkainen 2006, 253). Myös Sakari Suutarinen (2000a) on huolissaan kulttuurisen hajoamisen uhkasta, mikäli epärealistiseksi muuttuneesta vanhasta identiteettirakenteesta pidetään yhä kiinni. Hän ehdottaa vaihtoehtoisiksi identiteettityökaluiksi paikallisyhteisöjen ja ihmisyyden historian painottamista sekä kansalaisoikeuksien, yhteisesti sovittujen poliittisten päämäärien ja myös kansalaisuuden korostamista. Oppikirjoissa nämä vaihtoehtoiset identiteettityökalut eivät nouse juurikaan pintaan. Kansalaisoikeuksia ja kansalaisuutta väläytellään yhteiskuntaopin kirjoissa, mutta suomalaisen etnisen yhteisyyden korostaminen kumoo tämän näkemyksen. Kotiseutu ja paikalliskulttuurit tarjoavat vahvoja samastumiskohteita vain muutamassa maantiedon kirjassa. Toisaalta kollektiivisten identiteettien uusintaminen tai vaihtaminen on varsin työläs ja pitkä prosessi. Erityisen hyvin tämä näkyy siirtolaisten kohdalla: uuden kansallisen identiteetin omaksuminen ottaa aikansa. (Suutarinen 2000a, 86—88.)

Vaikka tutkimuskysymykseni ovat varsin laajoja, katson spatiaalisten maailmankuvien ja suomalaisen kansallisen identiteetin rakentamisen linkittyvän vahvasti toisiinsa. Kehysanalyysi tarjosi menetelmänä hyvän pohjan tilallisten maailmankuvien tarkastelulle, sillä spatiaaliset tulkintamallit ja niiden rakenne hahmottuvat kehysten kautta monipuolisesti. Kehysanalyysin avulla pystyin löytämään ja määrittämään selkeät ja yleismaailmalliset tulkintakehykset. Kehysanalyysi ottaa myös huomioon kehysten taustalla vaikuttavat teemat ja yhteiskunnalliset ilmiöt sekä niiden

vaikutukset. Näin pystyin nostamaan esiin tarjottuihin maailmankuviin liittyviä valtarakenteita. Tätä poliittisuutta korostan myös esittelemällä spatiaalisiin maailmankuviin liittyviä diskursseja sekä suomalaista kansallista identiteettipolitiikkaa. Joustavana teoreettisena viitekehyksenä kehysanalyysi sallii tämän käyttämäni diskurssianalyysiin perustuvan lähestymistavan, joka laajentaa kehyksiin liittyviä arvottavia näkökulmia ja ulottuvuuksia.

Koska maailmankuvat ja alueelliset identiteetit vaikuttavat vahvasti toimintaamme ja ajatuksiimme, olisi oppikirjojen tarjoamia maailmankuvia syytä tarkistaa ja nykyaikaistaa. Mikäli kouluissa opetetaan jaottelemaan ihmisiä rodun ja kansallisuuden perusteella, ei rasismien olemassaolo ole yllättävää. Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, minkälaista spatiaalista maailmankuvaa suomalaisille nuorille tarjotaan ja minkälainen kansallinen identiteetti kiinnittää heidät Suomen territorioon. Tarjottu maailmankuva on hämmästyttävän geopoliittinen: se arvottaa tilan, ihmiset ja kulttuurit suhteessa toisiinsa ja luo vahvoja stereotyyppioita maailman ihmisistä ja alueista. Voimme pohtia sitä, vastaako kansallisvaltiomalli globaalin elämän haasteisiin, mutta kysymys tuntuu toissijaiselta analysoitunani oppikirjat. Kysymys on enemminkin siitä, miten globalisaatio ja sen vaikutukset näkyvät oppikirjoissa ja miten lisääntyvään monikulttuurisuuteen suhtaudutaan. Tällä hetkellä globalisaatiokeskustelu näyttää vain tiukentavan oppikirjojen esittämiä kansallisia, alueellisia ja rodullisia raja-aitoja. Tällaiseenko maailmaan haluamme nuorten samastuvan?

Aihe on päivän polttava. Tarvitsemme uudenlaisia näkökulmia ja tapoja hahmottaa maailmaa ja sen kulttuureja. Sakari Suutarinen (2000a, 117) huomauttaa, että kouluopetuksen välittämiin käsityksiin ja maailmankuviin on kiinnitetty ainakin toistaiseksi varsin vähän huomiota selitettäessä rasismien suosiota nuorten keskuudessa. Siksi haluaisin perehtyä tarkemmin oppikirjojen välittämään rasistiseen puhuntaan ja sen käytäntöihin. Luultavasti rodullistaminen on osin tiedostamaton representaation muoto. Käsitys rodusta on niin juurtunut, että se on muuttunut kirjoittajille näkymättömäksi aspektiksi. Oppikirjat perustuvat pitkään perinteeseen – jatkuvien uusintapainosten ja opetussuunnitelman määräävyyden vuoksi niiden sisältö muuttuu vuosien saatossa varsin vähän. Vaikka maailman muutokset siis näkyvät oppikirjoissa, eivät niiden rakenne ja puhunta ole juurikaan muuttuneet. Olisikin ensiarvoisen tärkeää kyseenalaistaa oppikirjoihin ja kouluopetukseen sisältyviä usein tiedostamattomia diskursseja. Erityisesti rasistinen puhunta vaikuttaa sekä tapaamme suhtautua itseemme ja muihin että koko spatiaaliseen maailmankuvaamme. Spatiaalinen maailmankuvamme taas vaikuttaa ajatteluun ja toimintaamme. Se voi johtaa myös kansalliseen kriisiin ja epätasa-arvoisuuden lisääntymiseen.

Lähteet

Agnew, John 1994. The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy* 1 (1), 53—80. [Http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/096922994084344268](http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/096922994084344268). Luettu 27.7.2011.

Agnew, John 1997. Representing space. Space, scale and culture in social science. Teoksessa Duncan, James & Ley, David (toim.): *Place/Culture/Representation*. London: Routledge, 25—271.

Agnew, John 1998. *Geopolitics. Re-visioning World Politics*. London: Routledge.

Agnew, John A. 2002a. *Place and Politics in Modern Italy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Agnew, John 2002b. The "Civilisational" Roots of European National Boundaries. Teoksessa Kaplan, David H. & Häkli, Jouni (toim.): *Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 18-33.

Ahonen, Sirkka 2000. Kansalaisyhteiskunta ja hyvinvointivaltio kasvatuksen sisältöinä. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): *Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskouluissa*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 9—32.

Anderson, Benedict 2007. *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.

Anderson, James 2004. *American Hegemony after 11 September: Allies, Rivals And Contradictions*. Teoksessa Brunn, Stanley D. (toim.): *11 September and Its Aftermath. The Geopolitics of Terror*. London: Frank Cass Publishers, 35—60.

Andersson, Harri 2009. Kaupungin julkisen tilan globaali ulottuvuus. Teoksessa Ridell, Seija, Kymäläinen, Päivi & Nyysönen, Timo (toim.): *Julkisen tilan poetiikkaa ja politiikkaa. Tieteidenvälisiä otteita vallasta kaupunki-, media- ja virtuaalituloissa*. Tampere: Tampere University Press, 91—113.

Brunn, Stanley D. 2004. 11 September and Its Aftermath: Introduction. Teoksessa Brunn, Stanley D. (toim.): 11 September and Its Aftermath. The Geopolitics of Terror. London: Frank Cass Publishers, 1—17.

Coleman, Mat 2004. The Naming of "Terrorism" and Evil "Outlaws": Geopolitical Place-Making after 11 September. Teoksessa Brunn, Stanley D. (toim.): 11 September and Its Aftermath. The Geopolitics of Terror. London: Frank Cass Publishers, 87—104.

Diamond, Jared 2004. Tykit, taudit ja teräs. Ihmisten yhteiskuntien kohtalot. Helsinki: Terra Cognita.

Dyer, Richard 2002. Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa. Toim. Lahti, Martti. Tampere: Vastapaino.

Enzensberger, Hans Magnus 2003. Suuri muutto – 33 merkintää. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.): Erilaisuus. Tampere: Vastapaino, 21—50.

Eskelinen, Heikki 2001. Aluepolitiikka rautahäkissä. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.

Fairclough, Norman 1997. Miten media puhuu. Tampere: Vastapaino.

Fontaine, Pascal 2007. 12 oppituntia Euroopasta. Luxemburg: Euroopan komissio.

Gamson, William A. & Lasch, Kathryn E. 1983. The Political Culture of Social Welfare Policy. Teoksessa Spiro, Shimon E. (toim.): Evaluating the Welfare State. New York: Academic Press, Inc., 397—416.

Goffman, Erving 1986/1974. Frame analysis. An Essay on the Organization of Experience. Boston: Northeastern University Press.

Goldberg, David Theo 2002. Racial States. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.): A Companion to Racial and Ethnic Studies. Massachusetts: Blackwell Publishers, 233—258.

Goldberg, David Theo & Solomos, John 2002. General Introduction. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.): A Companion to Racial and Ethnic Studies. Massachusetts: Blackwell Publishers, 1—13.

Hall, Stuart 2002. Identiteetti. Tampere: Vastapaino.

Hall, Stuart 2003a. Kulttuuri, paikka, identiteetti. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.): Erilaisuus. Tampere: Vastapaino, 85—130.

Hall, Stuart 2003b. Monikulttuurisuus. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.): Erilaisuus. Tampere: Vastapaino, 233—281.

Harle, Vilho & Moisio, Sami 2003. Muuttuva geopolitiikka. Teoksessa Harle, Vilho & Moisio, Sami (toim.): Muuttuva geopolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 7—16.

Horsti, Karina 2005. Vierauden rajat. Monikulttuurisuus ja turvapaikanhakijat journalismissa. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.

Häkli, Jouni 1995. Suomi kartoitettiin katseltavaksi – abstraktin tilan synty Euroopassa ja Suomessa. Terra 107A, 198—206.

Häkli, Jouni 2001. In the territory of knowledge: state-centred discourses and the construction of society. Progress in human geography 25 (3), 403—422.

Häkli, Jouni 2002. Mapping the historical sense of Finland. Fennia 180 (1-2), 75—81.

Häkli, Jouni 2004. Meta Hodos. Johdatus ihmismaantieteeseen. Tampere: Osuuskunta vastapaino.

Häkli, Jouni 2008. Regions, networks and fluidity in the Finnish nation-state. National Identities 10 (1), 5-20.

Jouhki, Jukka 2006. Ajankohtaista: Tulkintoja toiseudesta. Elore 1/2006 (13). [Http://cc.joensuu.fi/~loristi/1.jou1_06.pdf](http://cc.joensuu.fi/~loristi/1.jou1_06.pdf). Luettu 15.08.2011.

Kallio, Kirsi Pauliina 2005. Ikä, tila ja valta: koulu politiikan näyttämönä. *Terra* 117:2, 79—90.

Kepka, Joanna M. M. & Murphy, Alexander B. 2002. Euroregions in Comparative Perspective. Teoksessa Kaplan, David H. & Häkli, Jouni (toim.): *Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 50—69.

Krishna, Sankaran 2006. Boundaries in Question. Teoksessa Agnew, John, Mitchell, Katharyne & Toal, Gerard (toim.): *A Comparison to Political Geography*. Malden: Blackwell Publishing, 302—314.

Kymäläinen, Päivi 2009. Kaupunkitaide ja julkisen tilan hetkittäiset käytöt. Teoksessa Ridell, Seija, Kymäläinen, Päivi & Nyysönen, Timo (toim.): *Julkisen tilan poetiikkaa ja politiikkaa. Tieteidenvälisiä otteita vallasta kaupunki-, media- ja virtuaalituloissa*. Tampere: Tampere University Press, 91—113.

Lahelma, Elina 1999: Hyvätapainen yksilö. Kasvatustavoitteet koulun arjessa. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 79—96.

Lehti, Marko 2003. Geopoliittisen mielikuvituksen tutkimus: tilan ja ajan hallinnan politiikka. Teoksessa Harle, Vilho & Moisio, Sami (toim.): *Muuttuva geopolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 110-129.

Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli 2003. Miksi Erilaisuus? Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.): *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 7—20.

Luoma-aho, Mika 2003. Valtio geopolitiikan ruumillistumana. Teoksessa Harle, Vilho & Moisio, Sami (toim.): *Muuttuva geopolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 57—73.

Mansbach, Richard W. 2004. The Meaning of 11 September and the Emerging Postinternational World. Teoksessa Brunn, Stanley D. (toim.): *11 September and Its Aftermath. The Geopolitics of Terror*. London: Frank Cass Publishers, 16—34.

Martikainen, Tuomas, Sintonen, Teppo & Pitkänen, Pirkko 2006. Ylirajainen liikkuvuus ja etniset vähemmistöt. Teoksessa Martikainen, Tuomas (toim.): Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9—41.

Massey, Doreen 1995. The conceptualization of place. Teoksessa Massey, Doreen & Pat, Jess (toim.): 1995. A Place in the World? Places, Cultures and Globalisation. New York: Oxford University Press. Published in association with The Open University, 45—85.

Massey, Doreen 2003. Paikan käsitteellistäminen. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.): Erilaisuus. Tampere: Vastapaino, 51—84.

Massey, Doreen 2008. Samanaikainen tila. Tampere: Vastapaino. Toim. Lehtonen, Mikko, Rantanen Pekka & Valkonen Jarno.

Metsämuuronen, Jari 2008. Laadullisen tutkimuksen perusteet. Helsinki: International Methelp Ky.

Minghi, Julian 2002. Changing Geographies of scale and Hierarchy in European Borderlands. Teoksessa Kaplan, David H & Häkli, Jouni (toim.): Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 34—49.

Moisio, Sami 2003. Geopolitiikan viisi olemusta. Teoksessa Harle, Vilho & Moisio, Sami (toim.): Muuttuva geopolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 17—35.

Murphy, Alexander B. 1996. The sovereign state system as political-territorial ideal: historical and contemporary considerations. Teoksessa Biersteker, Thomas J. & Weber, Cynthia (toim.): State Sovereignty as Social Construct. Cambridge: Cambridge University Press, 81—120.

Newman, David 2004. Foreword. Teoksessa Brunn, Stanley D. (toim.) 11 September and Its Aftermath. The Geopolitics of Terror. London: Frank Cass Publishers, 7-8.

Paasi, Anssi 1984. Aluetietoisuus ja alueellinen identiteetti ihmisen spatiaalisen sidoksen osana. Suunnittelumaantieteen julkaisuja 13. Helsinki: Suunnittelumaantieteen yhdistys.

Paasi, Anssi 1996. Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border. Chichester: John Wiley & Sons.

Paasi, Anssi 1998. Koulutus kansallisena projektina. ”Me” ja ”muut” suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Osuuskunta Vastapaino, 215—250.

Paasi, Anssi 2002. Place, Boundaries, and the Construcrion of Finnish Territory. Teoksessa Kaplan, David H & Häkli, Jouni (toim.): Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 178—199.

Paasi, Anssi 2003. Territory. Teoksessa Agnew, John, Mitchell, Katharyne & Toal, Gerard (toim.): A Companion to Political Geography. Blackwell Publishing, 109—122.

Pieterse, Jan Nederveen 2002. Europe and its Others. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.): A Companion to Racial and Ethnic Studies. Massachusetts: Blackwell Publishers, 17—24.

Puuronen, Vesa 2006. Näkökulmia etnisten suhteiden tutkimukseen Suomessa. Teoksessa Martikainen, Tuomas (toim.): Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 42—54.

Puustinen, Liina, Ruoho, Iris & Mäkelä, Anna 2006. Feministisen mediatutkimuksen näkökulmat. Teoksessa Mäkelä, Anna, Puustinen, Liina & Ruoho, Iris (toim.): Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus, 15—46.

Rauste-Von Wright 1986. Nuorison ihmis- ja maailmankuva. Sosialisatioprosessi ja maailmankuva. Turku: Turun yliopiston psykologian tutkimuksia.

Remes, Liisa 2006. Diskurssianalyysin perusteet. Teoksessa Metsämuuronen, Jari (toim.): Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 284—374.

Rokkan, Stein & Urwin Derek W. 1983. Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries. London: SAGE Publications Ltd.

Ronkainen, Jussi 2006. Monikansalaisuus ja monimuotoistuva suomalaisuus. Teoksessa Martikainen, Tuomas (toim.): Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 237—256.

Rose, Gillian 1995. Place and identity: a sense of Place. Teoksessa Massey, Doreen & Jess, Pat (toim.): A Place in the World? New York: Oxford University Press, 87—132.

Saarikangas, Kirsi 2006. Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Said, Edward W. 1978. Orientalism. London: Penguin Books.

Shields, Rob 1991. Places on the Margin: Alternative geographies of modernity. Routledge: London and New York.

Small, Stephen 2002. Racism and Racialized Hostility at the Start of the New Millennium. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.): A Companion to Racial and Ethnic Studies. Massachusetts: Blackwell Publishers, 259—281.

Smith, Anthony D. 2001. Nationalism. Theory, Ideology, History. Cambridge: Polity Press.

Suutarinen, Sakari 2000a. Kansallisen identiteetin opettaminen ja uuden vuosituhannen haasteet. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskouluissa. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 86—126.

Suutarinen, Sakari 2000b. Yhteiskunnallisen opetuksen asema Suomessa. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskouluissa. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 33—54.

Talib, Mirja-Tytti 2002. Monikulttuurinen koulu. Haaste ja mahdollisuus. Helsinki: Kirjapaino Oy.

Talib, Mirja-Tytti 1999. Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Toivanen, Erkki 2004. Varsinais-Euroopan eheytyessä. Teoksessa Torsti, Pilvi (toim.): 10 uutta tulijaa. Euroopan unioni – erilaisia yhdessä. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 7—12.

Tolonen, Tarja 1999. Johdanto. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): Suomalainen koulu ja kulttuuri. Tampere: Vastapaino.

van Dijk, Teun A. 2002. Discourse and Racism. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.): A Companion to Racial and Ethnic Studies. Massachusetts: Blackwell Publishers, 145—159.

Virrankoski, Osmo & Smeds, John 2003. National Identity, Nationalism and Ethnic Prejudice among Ninth Grade Girls and Boys. Kasvatustieteen päivien julkaisu, osa 4/5. [Http://www.helsinki.fi/ktl/julkaisut/ktp-2003/osa4.pdf#page=99](http://www.helsinki.fi/ktl/julkaisut/ktp-2003/osa4.pdf#page=99). Luettu 30.8.2011.

Virta, Arja 2000. Kansalainen, demokratia ja valtio yhteiskunnallisen kasvatuksen ydinsisältöinä. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskouluissa. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 55—85.

Väliverronen, Esa 2002. Kehysanalyysi mediatutkimuksessa. [Http://www.valt.helsinki.fi/yleope/kvali/kvali7.htm](http://www.valt.helsinki.fi/yleope/kvali/kvali7.htm). Luettu 30.1.2011.

Väliverronen, Esa 1996. Ympäristöuhkan anatomia. Tiede, mediat ja metsän sairaskertomus. Tampere: Vastapaino.

Aineistolähteet

Ahonen, Timo, Hieta, Pasi, Putus-Hilasvuori, Titta & Ukkonen, Jari 2009. Aikalainen 9. 1. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Cantell, Hannele, Houtsonen, Lea, Jutila, Heikki, Kaankaanrinta, Ilta-Kanerva, Tammilehto, Mika & Vaalgamaa, Sanna 2001. Maailman ympäri. 1. painos. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Cantell, Hannele, Houtsonen, Lea, Jutila, Heikki, Kaankaanrinta, Ilta-Kanerva, Tammilehto, Mika & Vaalgamaa, Sanna 2009. Matkalle Eurooppaan. 5.-6. painos. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Cantell, Hannele, Jutila, Heikki, Kaankaanrinta, Ilta-Kanerva, Tammilehto, Mika & Vaalgamaa, Sanna 2009. Suuntana Suomi. 5.-6. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Halavaara, Sari, Lehtonen, Juha-Pekka & West, Pirjo 2004. Kaleidoskooppi 7. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi

Halavaara, Sari, Lehtonen, Juha-Pekka & West, Pirjo 2005. Kaleidoskooppi 8. 1.-2. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Halavaara, Sari, Lehtonen, Juha-Pekka & West, Pirjo 2006. Kaleidoskooppi 9. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Hieta, Pasi, Häikiö, Virve, Johansson, Marko & Putus-Hilasvuori, Titta 2010. Aikalainen 7. 1.-2. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Hinkkanen, Terhi, Immonen, Päivi, Kokkonen, Minna, Liimatainen, Aura, & Palojoki, Päivi 2009. Taituri. Kotitalous 7-9. 1.-2. painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.

Hinkkanen, Terhi, Kokkonen, Minna sekä työryhmä Immonen, Päivi, Liimatainen, Aura, Palojoki, Päivi 2009. Taitopakki. Ideoita kotitalousopetukseen. Kotitalous 7-9. Helsinki: WSOYpro Oy.

Hämäläinen, Merja, Isotalo, Kaisa, Kojo, Hannele & Mäkinen, Eira 1999. Kotitalouden perustaidot. 1.-2. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. Kuvitus: Rajamäki Maisa.

Hämäläinen, Merja, Isotalo, Kaisa, Kojo, Hannele & Mäkinen, Eira 2000. Kotitalouden perustaidot. Opettajan aineisto. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Hämäläinen, Merja, Jokela, Merja, Keskinen, Hanna & Summanen, Anna-Mari 2008. Omat eväät. Kotitalouden ohjeet. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Hämäläinen, Merja, Jokela Merja, Keskinen, Hanna & Summanen, Anna-Mari 2009. Tuoreet eväät. Kotitalous. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Immonen, Päivi, Liimatainen, Aura & Palojoiki, Päivi 2007. Hyvää pataa. Kotitalouden taitokirja. 1.-4. painos. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Keskitalo, Rita, Laakso Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Rissanen, Mari, Saarilahti, Maija, Valtiala, Sakari & Väärä, Anne 2009. Avara Suomi. 1. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Keskitalo, Rita, Laakso Kristiina, Leivo, Kirsi, Petrelius, Mari, Saarilahti, Maija, Valtiala, Sakari & Väärä, Anne 2010. Avara Eurooppa. 1. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Kohvakka, Ville, Ojakoski, Matti, Pönni, Jari & Raassina-Merikanto, Tiina 2009. Aikalainen 8. 1. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Lappalainen, Osmo, Tiainen, Sakari, Waronen, Eero & Zetterberg, Seppo 2003. Horisontti 7/8. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Lehtonen, Olli, Rinta-aho, Harri, Tiainen, Sakari & Waronen, Eero 2005. Horisontti yhteiskuntaoppi. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Martikainen, Arto, Nyberg, Teuvo, Veistola, Simo & Jortikka, Sanna 2007. KM Eurooppa. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Martikainen, Arto, Nyberg, Teuvo, Veistola, Simo & Jortikka, Sanna 2007. KM Maailma. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Martikainen, Arto, Nyberg, Teuvo, Veistola, Simo & Jortikka, Sanna 2008. KM Suomi. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Veistola, Simo & Jortikka, Sanna 2006. KM Amerikka. 1.-5. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Kenno, Pirkko & Veistola, Simo 2001. Koulun maantieto Amerikka. 1.-10. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Kenno, Pirkko, Martikainen Arto & Veistola, Simo 2001. Koulun maantieto Eurooppa. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Martikainen, Arto & Veistola, Simo 2003. Koulun maantieto Maailma. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leinonen, Matti, Nyberg, Teuvo, Martikainen, Arto & Veistola, Simo 2002. Koulun maantieto Suomi. 1. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.
http://www02.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf. Luettu 1.6.2011.

Putus-Hilasvuori, Titta, Ukkonen, Jari & Ojakoski, Matti 2008. Yhteiskunta NYT 9. 1.-5. painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.

Liite 1

Kuva-analyysin tulokset

Oppikirjat ja kehukset	Maantieto			Historia			Yhteiskuntaoppi			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kansallisvaltio- kehys	17 %	33 %	26 %	74 %	70 %	63 %	66 %	72 %	63 %	67 %
Paikallisuus- kehys	21 %	21 %	21 %	9 %	13 %	10 %	10 %	10 %	10 %	9 %
Integraatio- kehys	7 %	6 %	11 %	3 %	8 %	19 %	16 %	14 %	19 %	15 %
Luontokehys	43 %	34 %	25 %	1 %	1 %	1 %	3 %	1 %	1 %	2 %
Kulttuurikehys	12 %	6 %	17 %	13 %	8 %	7 %	5 %	3 %	7 %	7 %

Analysoidut oppikirjat

1. KM maailma
2. Koulun maantieto maailma
3. Maailman ympäri
4. Aikalainen 7
5. Horisontti 7/8
6. Kaleidoskooppi 7
7. Aikalainen 9
8. Horisontti yhteiskuntaoppi
9. Kaleidoskooppi 9
10. Yhteiskunta NYT 9

Huom! Kotitalouden oppikirjat eivät ole mukana taulukossa, koska niissä kaikki spatiaaliset kehukset ovat alle prosentin luokkaa lukuun ottamatta luontokehystä, joka on selkeästi hegemonisin.